



Nemzeti és etnikai konfliktusok – megbékélési lehetőségek

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár, 2015

Nemzeti és etnikai konfliktusok
– megbékélési lehetőségek

NEMZETI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSOK – MEGBÉKÉLÉSI LEHETŐSÉGEK

Kodolányi János Főiskola,
Székesfehérvár, 2015

Szerkesztette:

Bordás Sándor, Glavanovics Andrea

Szakmai lektor:

Lőrinczné dr. Bencze Edit
Ujpál Emőke

Nyelvi lektor:

Édelkraut Brigitta

Kiadja:

Kodolányi János Főiskola, 2015
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.

Felelős kiadó:

Dr. h. c. Szabó Péter, PhD, rektor

A kiadvány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” TÁMOP-4.2.2. A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

© a szerzők

© a szerkesztők

© Kodolányi János Főiskola

ISBN 978-615-5075-31-5

Könyvterv és tördelés:

Takács Péter

NEMZETI ÉS ETNIKAI KONFLIKTUSOK – MEGBÉKÉLÉSI LEHETŐSÉGEK

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár, 2015

SZÉCHENYI 



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tartalomjegyzék

7

BORDÁS SÁNDOR:

**Történelmi traumáink
egy konfliktuskezelési program tükrében**

45

ÖLLÖS LÁSZLÓ:

A konfliktus helye a nemzeti identításban

63

GÁBORA ATTILA:

Történelem és emlékezet Erdélyben

97

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS:

**A magyar nemesség negyedszázados történelmi konfliktusa
a forradalmi, majd császári Franciaországgal a 18–19. század
fordulóján**

161

CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF:

A cigányság társadalmi helyzete és megítélése

BORDÁS SÁNDOR¹

Történelmi traumáink egy konfliktuskezelési program tükrében²

Előszó és köszönetnyilvánítás

Az utolsó kötetet tartja kezében az olvasó a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069” számú projekt, 4. alprojektjében íródott kötetek közül. A negyedik alprojekt főleg történelmi konfliktusokkal, traumákkal, a konfliktusok megoldási lehetőségeivel foglalkozott, négy korábban publikált kötetben. Ezek a kötetek a Kodolányi János Főiskola könyvtáraiban megtalálhatók, de országos szinten kutatóműhelyeknek, könyvtáraknak, egyetemeknek is eljuttattuk. A kötetek a következők voltak az alábbi szerzőktől:

- a. A közös haza konfliktusai – A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik. A kötetben hat tanulmány jelent meg: Oborni Teréz, K. Lengyel Zsolt, Bárdi Nándor (2), Dénes Iván Zoltán és Bordás Sándor szerzőktől (nyomtatásban megjelent kötet). Szerkesztette Ujváry Gábor. Kiadta a Kodolányi János Főiskola az Argumentum Kiadó közreműködésével, Székesfehérvár, 2014.
- b. Történelmi traumáink – Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében. A kötetben öt tanulmány jelent meg: Csurgai Horváth József, Lőrinczné Bencze Edit, Ujváry Gábor, Vizi László Tamás, Bordás Sándor—Kontó Gizella—Ujma Péter szerzőktől (nyom-

1 PhD, pszichológus, tanszékvezető főiskolai tanár, KJF

2 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság i Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

- tatásban megjelent kötet). Szerkesztette Ujváry Gábor. Kiadta a Kodolányi János Főiskola az Argumentum Kiadó közreműködésével, Székesfehérvár, 2014.
- c. Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében. A kötetben 12 tanulmány jelent meg: Hervainé Dr. Szabó Gyöngyvér, Dénes Iván Zoltán, Hódi Sándor, Baranyai Nóra, Strédl Terézia, Remek Éva, Oborni Teréz, Koudela Pál, Bárdi Nándor, Orosz László, Takács Katalin, és Lőrinczné Bencze Edit szerzőktől (elektronikus kiadvány). Szerkesztette: Bordás Sándor és Glavanovics Andrea. Előszót írta: Bordás Sándor. Kiadta a Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2014.
 - d. Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben. A kötetben nyolc tanulmány jelent meg: Koudela Pál, Ujváry Gábor, Bordás Sándor, Eöry Áron, Strédl Terézia (2), Ujma Péter, Jankó Judit szerzőktől (nyomtatásban megjelent kiadvány). Szerkesztette: Bordás Sándor és Glavanovics Andrea. Az előszót a szerkesztők írták. Kiadta Aposztróf Kiadó, Budapest, 2015.
 - e. Az ötödik, utolsó kötetet tartja kezében az olvasó, ahol Bordás Sándor, Csurgai Horváth József, Gábora Attila, Öllös László, Vizi László Tamás tanulmányai olvashatók. Ha egységes, és átfogó képet szeretne kapni erről a kutatásról, akkor javasoljuk mind az öt kötet elolvasását.

A témával való foglalkozás nagyon összetett háttérre épült, mivel korábbi kutatások, beszélgetések, tudományos fórumokon kialakult viták inspirálták a kutatókat. A fő vezérvonal az volt, hogy a történelmi traumák, melyeket egy adott kultúra elszenved, milyen formában csapódnak le a jelenben, milyen hatásokat érzékelhetünk a mában? Több pszichológus véleménye szerint, a jugoszláviai polgárháború kitörése mögött a szerbek 600 évvel korábbi nagy traumája húzódik meg, a rigómezei csata veresége,³ ahol szerb revánssal találkozhattunk, és a cél, a dicsőséges Nagy Szerbia létrehozása, Rigómező visszafoglalásával. Hasonló revánssal találkozhatunk Szlovákiában jelenleg, ahol a szlovákok az Osztrák Magyar Monarchia ideje alatt

3 „1389. június 15-én vívták I. Murád oszmán szultán (ur. 1362–1389) és Lázár szerb fejedelem csapatai az első rigómezei csatát, mely a létszámfölényben küzdő török seregek győzelmét hozta. Az ütközet jelentős állomása volt az Oszmán Birodalom balkáni térhódításának, és megalapozta a délszláv fejedelemségek hűbéri alávetését.” TARJÁN M. TAMÁS: 1389. június 15. Az első rigómezei csata. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1389_junius_15_az_első_rigomezei_csata/ 2015. március 10. [2015.03.10.]

elszenvedett elnyomást torolják meg a szlovákiai magyarokon (lásd a fent említett tanulmányokat). A szerbek és a szlovákok történelmi traumáinak vizsgálata után vetődött fel a kérdés, hogy mi a helyzet a magyar kultúrával? Feldolgoztuk-e a történelemben elszenvedett traumáinkat, hiszen trauma bőven található a történelmi múltunkban, viszont ha nem tettük túl magunkat az eseményeken, akkor milyen formában vannak jelen a mai gondolkodásunkban, viselkedésünkben? Erről szólnak a fent említett és ebben a kötetben is megjelent tanulmányok.

Az alprojekt megvalósulásáért köszönet illeti Ujváry Gábor és Csurgai Horváth József barátaimat, akik mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rengeteg ötlettel, építő jellegű kritikával szóltak a témához. Köszönet illeti Hervainé Dr. Szabó Gyöngyvér rektorhelyettes asszonyt, aki a pályázatban lehetővé tette, hogy a téma alprojekt szinten helyet kapjon, és Szabó Péter rektor úrnak külön köszönöm, hogy támogatta és nagyon rugalmasan kezelte az alprojekt kicsit sem könnyű témáját. Köszönettel tartozunk Szirmai Viktória professzor asszonnak, aki az egész projekt kutatásvezetőjeként arra törekedett, hogy az alprojektek időben elkészüljenek, majd hasznos tanácsokkal látta el az alprojektek vezetőit. Köszönöm Schattmann Ágnes projektmenedzser precíz, kitartó, kreatív, ötletekkel teli szervezési munkáját, valamint Glavanovics Andrea alprojekt koordinátornak konstruktív kritikáit és szisztematikus, kiváló szervező munkáját. Továbbá köszönet illeti Strédl Terézia pszichológust, tudományos munkatársat, aki az alprojekt egyes részeit Szlovákiában is megvalósította (kutatást, tréningeket).

Köszönet illeti a tanulmányok íróit lelkiismeretes munkájukért, kiket a fentebb megnevezett tanulmánykötetekhez soroltam. Köszönöm a kutatómunkában részt vevő munkatársaknak és hallgatóknak az elvégzett munkát, a lelkiismeretes hozzáállást. A kérdőívek felvételénél részt vettek név szerint: Bajcsai Boglárka, Bakos Tímea, Bálint Dorottya, Benkő Renáta, Béres Tamás, Bordás Sándor, Czékmány Krisztina, Farkas Fanni, Gábora Attila, Gimesy Miklós, Glavanovics Andrea Horváth Eszter Szonja, Kelemen László, Kovácsai Gabriella, Kovács Beáta, Ladányi Boglárka, Májer Anita, Mészáros Pálma, Nádas Veronika, Németh Maja, Papp Sára, Pető István, Port Balázs, Schattmann Ágnes, Strédl Terézia, Sztarna Éva, Sztrida Erika, Takács Piroska, Tóth Eszter, Zsargó Borbála. A kérdőívek fordításában részt vettek: Major Ágnes Judit, Strédl Terézia, Kovács László, Pető István. A webes felület Gángó Vince munkája. Az interjúkat készítették: Bordás Sándor, Gábora Attila, Glavanovics Andrea Kelemen László, Kovácsai Gabriella, Mócz Dóra, Németh Maja, Orosz László, Pető István, Strédl Terézia.

Bevezetés

A történelmi traumáinkra kidolgozott konfliktuskezelési program részletes leírásra került a „Konfliktusok kezelésére használandó eszközök a korábbi kutatásainkkal összefüggő rendszerben” (2015) című tanulmányban. A tréningprogramban főleg négy nagy területre fókuszáltunk, melyek egyrészt a korábbi kutatásokból eredtek, amikor nemzeti és etnikai konfliktusokkal foglalkoztunk, másrészt a 2014-ben elvégzett kutatásra, amikor azt vizsgáltuk, hogy milyen súllyal vannak jelen a magyar nemzet történelmében elszenvedett traumái napjainkban. Ez a négy nagy terület a következők voltak: az önismeret hiánya, a kommunikációból eredő bizonytalanság (az asszertivitás hiánya, inkongruencia, paranoia), a konfliktuselméletek, a konfliktuskezelési technikák ismeretének a hiánya és a technikák tudatos alkalmazásának mellőzése, valamint a mában jelen lévő történelmi múlt feszültsége, szorongása.

Ez a négy terület határozta meg markánsan a konfliktuskezelési tréning programját, de a csoport igénye alapján a tréner, a meghatározott időkeretek között, a nagyobb érdeklődés felé is elvihette a programot a nagyobb hatékonyság érdekében. Jelen tanulmányban érintőlegesen járjuk körbe elméleti szinten a négy területet, majd a kapott konfliktuskezelési tréningek eredményeivel foglalkozunk. A konfliktuskezelési program részletes leírását lásd lentebb.

A konfliktuskezelő tréning célcsoportjainak meghatározásánál szintén korábbi tapasztalatokból indultunk ki. Azt láttuk, hogy az attitűdváltoztatás, az új dolgok felé való nyitottság, az új koncepciók megtanulása konfliktusszituációkban, sokkal hatékonyabb a fiatalabb korosztálynál, mint az idősebb generációk esetén. Ezért a programba bevontunk középiskolásokat, főiskolásokat is, de a véleményformálók (polgármester, alpolgármester, tanár, vállalkozó, lelkész, orvos stb.) attitűdjei a történelmi traumáinkat érintően, a fókusz középpontjában álltak.

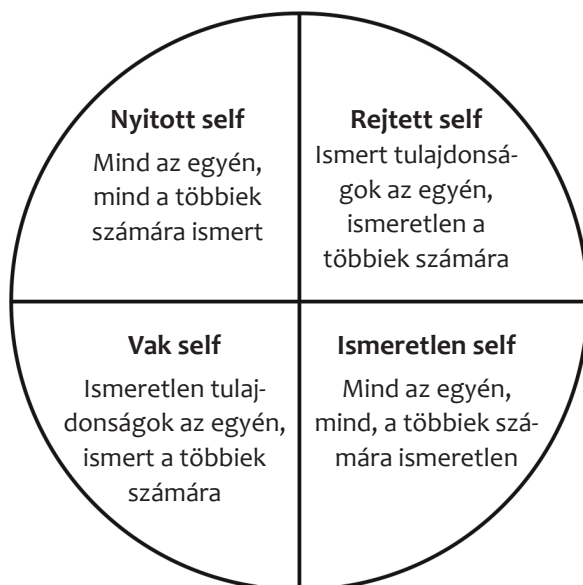
A szervezés nem minden esetben volt zökkenőmentes a véleményformálók esetében annak ellenére, hogy a pályázati keretek lehetővé tettek több kedvezményt (pl. ebéd, kávé, teremdíj, kutatási anyagok térítésmentes biztosítása stb.), nem beszélve arról, hogy hasonló konfliktuskezelési tréningeken való részvétel honoráriumma ma kb. 20 000 forint körül mozog csoporttagonként. Valószínű ehhez a távolságtartáshoz az is hozzájárult, hogy a program nem akkreditált (most van a projekt kivitelezési fázisában), így bizonyítványt nem tudtunk kiállítani az elvégzett programról. Ez is bizonyítja, hogy ma is inkább papír-centrikus és nem tudás-centrikus társadalomban élünk.

Középiskolai, de főleg főiskolai és egyetemi szinten az érdeklődés a program iránt meglepően nagy volt. Voltak olyan főiskolai csoportok, ahol a tréning folytatását igényelték, melyre két esetben sor is került. Igaz, ezekben a csoportokban jelentős számú történész hallgató volt jelen, akik a téma iránt jóval fogékonyabbak voltak, mint csoporttársaik. Ennek ellenére a Kodolányi János Főiskola tréningprogram szervezői sikeresen megoldották a feladatot, gyakran személyes kapcsolataikat is felhasználva.

A fent említett négy nagy terület rövid elméleti megközelítésére, kifejtésére kerül sor az alábbiakban a témára történő nagyobb rálátás, és érthetőség érdekében.

1. Az önismeret

A csoport közegében a csoporttag, akár akar, akár nem, folyamatosan megjeleníti önmagát, még akkor is, ha hallgat. A lényeg nem az önmaga szerepeltetésének a ténye, hanem a mikéntje, vagyis hatékony, célirányos, stb. volta. Ez az önreprezentáció nem más, mint az egyénnek saját magáról adott információja mások számára. Ez a folyamat kisebb vagy nagyobb mértékben önfeltárás is, mivel az így közvetített információ a másik számára új ismeretet jelent önmagunkról.



Ez az információ változatos formájú lehet, mivel vonatkozhat általunk megfigyelt tényekre, múltbeli és jelenbeli érzéseinkre, gondolatainkra önmagunkról és másokról, valamit múlt és jelenbeli vágyainkra, szükségleteinkre. A kulcsmozzanat önmagunk megjelenítése. Hogy ez mennyire teljes és egyáltalán mennyire lehet teljes, az számos tényező függvénye. Minden összefügg a „self” (az „én”) fogalmával, amely nem tetszőleges, és nem feltárható minden további nélkül. Ennél a kérdésnél ajánlatos az úgynevezett Johari-ablakot megemlíteni, amely az egyén teljes létezését egy körrel ábrázolva az egyes kvadránsoknak megfelelően négy különböző self-megnyilvánulási lehetőséget különít el.

Ennek a sémának az alapján az önmagunk megmutatását egyfajta „ablaknyitásként” is felfoghatjuk. Ami itt a fejlődési és fejlesztési irányt jelenti, nyilvánvalóan a rejtett selfből származó információk mind nagyobb részének a nyitott selfbe történő átáramoltatásának tendenciájában fogalmazható meg. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben valaki jó önprezentációs készséggel rendelkezik, annál a nyitott self kvadránsa a többihez képest jóval nagyobbá válik. Egyértelmű, hogy az önfeltárlkozás nem mindig fájdalommentes. A foglalkozások során is gyakorta megfogalmazódik, hogy az önmagam megmutatásával esetleg éppen az elutasítást vagy negatív kicsengésű megméretést kockáztatjuk, szükségtelenül felfedjük gyenge oldalainkat, és ezzel támadhatóvá és sebezhetővé válunk.

Ezzel szemben viszont önmagunk megmutatásával rengeteget nyerhetünk elsősorban a növekvő önismeretünkkel. Paradoxnak tűnik, de igaz, hogy *önmagunkat annyiban ismerhetjük, amennyire mások által megismertettünk*. Gondolataink, érzéseink, igényeink és szükségleteink mindaddig a magunk számára is homályosak, amíg nem öntjük őket szavakba. Az a folyamat, amelynek során önmagamát másokkal megértetem, szükségképpen megköveteli, hogy közlendőimet tisztázzam, definiáljam és ezáltal magam is eljussak a közlések mélyebb megértéséhez.

A Johari-ablak ismeretlen selfjét a személyiségünk tudatalatti részeként is kezelhetjük. Sigmund Freud fogalmazta meg az egyéni tudattalant, Szondi Lipót a családi tudattalant, C. G. Jung pedig a kollektív tudattalant. Óriási hajtóerőkkel rendelkezhetünk egyéni (én), családi (pl. mi, mint hagyományörző család), és kollektív szinten (pl. mi, mint hagyományörző nemzet), melyek nem feltétlenül mobilizálódtak, és ha igen, nem feltétlenül tudatosak. A foglalkozásokon, a pszichológiai játékoknak köszönhetően, lehetőség nyílik a különböző hajtóerők feltárására, tudatosítására és megismerésére. Majd lehetőség nyílik a szükségletek azonnali hierarchikus rendszerbe való besoro-

lására a nagyon tárgyilagos Maslow-féle szükségleti hierarchia alapján. Külön foglalkozunk az élettani, a biztonság, a szeretet, a megbecsülés, a kognitív, az esztétikai és az önmegvalósítási szükségletekkel a középiskolások, a hallgatók, a véleményformálók egyéni szintjén, majd ezeket családokra és kollektívákra vonatkozóan analizáljuk.

A növekvő önismeretünk mellett önmagunk megmutatásával javulnak kapcsolataink, mivel közelebb kerülünk másokhoz, javul a kommunikációs készségünk, csökken a büntudatunk, stb.

2. Kommunikáció és asszertivitás

Ha kommunikációról beszélünk, akkor főleg három csatornán történő kommunikációra gondolunk, ezek a verbális és a nem verbális csatornák, és a metakommunikáció. A verbális kommunikáció jóval később fejlődött ki, mint a non-verbális kommunikáció, amely áll: nyelvből, mint általános jelrendszerből és ennek alkalmazásából, a beszédből és az írásból.

Buda Béla szerint a verbális kommunikációs csatorna az ember legspecifikusabb kommunikációs módja, önmagában csaknem teljesen alkalmas arra, hogy mindenféle emberi kommunikációt hordozzon, mindenféle információ továbbításához fel lehessen használni. „Valamennyi kommunikációs csatorna közül a legbonyolultabb információs kóddal rendelkezik. Írott formájában a legtipikusabb eszköze a közvetett kommunikációnak. A kódrendszer a nyelv és maga a verbális kommunikáció, a beszéd kulturális termék, az ember egész fejlődéstörténete során alakult ki.”⁴

Hockett szerint a nyelvi, vagy verbális kommunikáció alaptulajdonságai:⁵

- 1) Leválasztottság: az a képesség, hogy közvetlenül jelen nem lévő dolgokra utal.
Tudunk beszélni olyan eseményekről, melyek nincsenek jelen pl. történelem. Tudja a másik személy is hogy miről beszélünk.
- 2) Nyitottság: az a képesség, hogy új jelentéseket alkosson,
pl. 100 évvel ezelőtt nem ismerték, hogy mit jelent a televízió.
- 3) Hagyományozás: képesség új szimbólumok, üzenetek tanulására.

4 BUDA Béla (1994) *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. 3. átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Animula.

5 HOCKETT, Charles F (1963) *The Problem of Universals in Language*. In: GREENBERG, Joseph Harold ed. *Universals of Language*. Cambridge, MIT Press.

Verbális kommunikáció fejlődésére utal az új szimbólumok alkotásával, pl.: vizuális kommunikáció kapcsolatrendszere (szakkifejezések pl.: Full HD).

- 4) Kettős mintázottság: az a képesség, hogy véges számú szavakból, szimbólumokból végtelen számú üzenetet hoz létre. Gondolkodásunk ezeken a szimbólumokon alapszik.

A nem verbális kommunikációról tudjuk, hogy egy ősből szintje a kommunikációnak.

Ismeretes, hogy nincs módunk „nem kommunikálni”, mert ha egy szót sem szólunk, testtartásunk, összevont szemöldökünk, az asztalon doboló ujjaink, sóhajtásunk, stb. fontos információkat közvetítenek partnerünknek.

Forgács és több kommunikációkutató szerint a non-verbális kommunikáció három forrásból eredhet:⁶

- 1) Testmozgások: arckifejezés, gesztikuláció, szemmozgások, végtaglejtés, testtartás.
- 2) A közlés vokális csatornája: hangerő, hangmagasság, hanglejtés.
- 3) A közlési tér viszonyai és ennek alakítása: kultúránként változik, pl. skandináv embereknel nagyobb a távolságtartás, mint a déli embereknel, akik közelebb engedik magukhoz a másikat.

Metakommunikáció alatt értik a kommunikáció kommunikációját,⁷ melynek üzenete származhat, mind a verbális (hangszín, hangmagasság, hangerősség, stb.), mind a non-verbális kommunikációból (arcpír, sápadtság egy információra, pupillatágulat, stb.). Ezek a metakommunikációs jelek, árulkodhatnak az üzenetet adó, illetve vevő érzelmi állapotáról, melyeket nem feltétlenül szeretne megosztani a környezetével, és hiteltelenségről árulkodhatnak.

Kongruencia, vagy hitelesség alatt értjük, hogy a kommunikációs csatornáink mindegyikén ugyanazt az információt közöljük. A véleményformáló személytől mindenképpen elvárt a hiteles kommunikáció, mert a holdudvar személyiségformálásában, értékalakításában a véleményformálónak, mint modellnek óriási szerepe van, és a hiteles kommunikáció, a konfliktusok csökkentésének egyik fő motivációs tényezője.

Inkongruencia, hiteltelenség, vagy más kommunikációkutatók szerint paradox kommunikációnak is nevezett kommunikáció, akkor jön létre, ha a kommunikációs csatornákon ellentétes tartalmak kerülnek közlésre. Komoly

6 FORGÁCS József (2007) *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz.

7 BUDA Béla (1994) *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. 3. átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Animula.

probléma a nevelési folyamatokban a double bind (kettős kötés) létrejötte,⁸ melynek hatására a gyermek személyiségében pszichotikus folyamatok jöhetnek létre.

A kommunikációt több helyzetben úgy is tekinthetjük, mint konfliktusforrás. Whorf és Sapir⁹ nyelvi relativitás elmélete kimondja, hogy más nyelven beszélő emberek, másként gondolkodnak, és másként élik meg a valóságot. Ez azt jelenti, hogy a nyelvek különböző szimbólumrendszerei másként hatnak az agy és az idegsejtjeinek fejlődésére. Ugyanis a sejtek, alapinformációkkal rendelkeznek csak, a többi tanulási folyamatok, környezeti hatások következtében alakul ki, bővítve az idegsejtek kapcsolati rendszerét. Ebből következik, hogy a különböző kultúrák másként történő kommunikációjából és gondolkodásából számtalan konfliktus adódhat, különösen akkor, ha az attitűdök az egyik fél részéről előítéletesek, negatívak a másikkal szemben. Példa erre a roma kultúra nem elfogadása a többség részéről, amely az oktatási folyamatokban is nyomon követhető. A 2014-es kutatási eredményeinkből látjuk, a Bogardus-skála szerint, hogy a magyar véleményformálók nagy része elutasítja a roma kultúrával való együttműködést, ami azért is komoly gond, mert véleményformálókról van szó, akik tehetnének a társadalmi jól-lét megteremtéséért.¹⁰ Ennek a megoldása, véleményünk szerint a toleranciára való neveléssel megoldható. A toleranciát azért tudjuk fejleszteni, mert tanult folyamatokról van szó, és a magunkkal hozott attitűdöket is változtatni tudjuk, úgy hogy ehhez mi is aktívan hozzájárulunk. A tolerancia kérdése elsősorban az elsődleges szocializációs ágensben alakul ki, a családi szocializációs folyamatokban.¹¹ Ugyanis a családi rendszerekben alakul ki elsődlegesen azaz érték, mellyel a másságot, vagy elfogadom, vagy intoleráns leszek más kultúrákkal, kisebbségi csoportokkal szemben. Ez az eltanult folyamat, az attitűdök bennünk kialakult rendszere változtatható, fejleszthető különböző foglalkozásokon. Ezek a foglalkozások akkor hatékonyak, ha a változást az egyén is akarja. Olyan módszerek használata esetén történhet változás elsősorban, mint például kiscsoportos kommunikációs, személyiségfejlesztő tréningek,

8 WINKEL, Rainer (1977) *Pädagogische Psychiatrie für Eltern, Lehrer und Erzieher*. München, List Verlag.

9 FORGÁCS, 2007

10 BORDÁS Sándor [et al.] (2014) *Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében*. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink: Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

11 ROSENGREN, Karl. E. (2004) *Kommunikáció*. Budapest, Typotex.

vagy konfliktuskezelő tréningek, ahol fontos szerepet kapnak a szerepjátékok, pszichodramák, etnodramák stb.

Az asszertív kommunikáció célja, hogy az egyén minél nagyobb mértékben tudja irányítani szociális helyzeteinek kimenetelét. Annnyiban van szó valamiféle általánosabb készség kialakításáról, amennyiben maga a kompetens viselkedés képes létrehozni a kompetencia-tudatot, ez pedig a szociális hatékonyság egyik legfontosabb összetevője. A szociális tanulás elméletében ez a jelenség, mint a személyes hatékonyság tudata fogalmazódik meg. A szociálisan kompetens viselkedés definíciója ennek alapján a következőképpen adható meg: „a szociálisan kompetens egyén viselkedésének pozitív és negatív következményei hosszú távon egyensúlyban legyenek”¹². Maga a szociálisan kompetens viselkedés tehát azt jelenti, hogy az egyén kisebb-nagyobb mértékben rendelkezik olyan képességekkel, amelyek segítségével az önérvényesítés és a szociális alkalmazkodás követelményeit összhangba tudja hozni. A foglalkozások gyakorlati kivitelezésében helyt kap: a szociális helyzetek és konfliktusok differenciált értékelésének gyakorlása, a szociális típushelyzetek modellálása szerepjáték segítségével (az egyes helyzetek megfogalmazása és a hozzá rendelhető hatékony kommunikációs eszközök kiválasztása), a célszituációk kiválasztása, lejátszása az adott egyén vagy csoport speciális szükségleteinek megfelelően.

A csoporttagokkal ebben a szakaszban igyekszünk elfogadtatni és begyakoroltatni az asszertív viselkedés legfontosabb elemeit. Az asszertív viselkedés jellemzői: önkifejező, tekintettel van mások jogaira, őszinte, egyenes és közvetlen, ügyel mind a saját, mind a kapcsolat érdekeire, a közlés verbális csatornája döntően a közlés tartalmát szolgálja, a nonverbális csatorna a közlőnek a közléshez és a befogadóhoz való viszonyát szolgálja, konkrét helyzetre, célra, személyre irányul, szociálisan elfogadható, tanult, nem veleszületett. Szerepjátékokkal főleg az asszertív viselkedés begyakorlása történik, de a passzív és az agresszív viselkedések is szerepet kapnak kontrolljátékként. A passzív viselkedés jellemzői: önmaga fontosságát tagadja, többnyire gátolt, mások választanak helyette, határozatlan, feladja céljait, a közlés általában bizonytalan, magyarázkodó, gyakori az általános alany, az indirekt fogalmazás. Konfliktusok esetén önmagát okolja, jogos igényeit is mentegetőzve adja elő, a beszéd halk, szaggatott, a testtartás merev, védekező, a testbeszéd pedig a közlő állapotát és nem a közlés lényegét fejezi ki. Ezzel ellentétben az agresszív erőszakos, és céljait mások rovására valósítja meg, közléseiben sok a mi-

12 HINSCH, Rüdiger—PFINGSTEN, Ulrich (1983) *Gruppentraining sozialer Kompetenzen*. München, Urban & Schwarzenberg.

nősítés és a másokra való utalás. Konfliktus esetén a másikat okolja, felelőst keres, és mindenáron győzni akar, gyakran személyes sérelme köti le. Elvárja, hogy a másik lemondjon a jogairól az ő javára, beszéde hangos és szaggatott, testtartása támadó és mások felé mutató gesztusokat alkalmaz, testbeszéde pedig a közlő állapotát fejezi ki. E viselkedéstípusok szerepjátékokkal való megmutatása után világossá válik a hatékony viselkedés fontossága.

3. A konfliktus

A konfliktus a mindennapi élet szerves része. A konfliktus nem jelent szükségszerűen rossz dolgot, nemegyszer a fejlődést szolgálja. Konfliktushelyzetben alapvetően kétféle stratégia között választhatunk: az ún. nyerő-vesztő és az ún. nyerő-nyerő stratégia között. A konfliktuskezelés egyik kiindulópontja, hogy a mindennapi élet gyakorlatában nem célravezető az az elv, amely a sportok világában olyannyira magától értetődő, miszerint egy konfliktus (egy verseny) megoldása (kimenete) csak úgy képzelhető el, hogy a versengők egyikének jó teljesítménye (ti. a nyertese) a többiek számára veszteséget (vereséget) jelent. Hiszen ennek az elvnek az érvényesülése a mindennapokba állandósítaná a konfliktusokat mind az egyes emberek, mind a társadalmak, illetve társadalmi csoportok, szervezetek között. A nyerő-nyerő stratégia azon a belátáson alapul, hogy nagyon ritkán fordul elő olyan világos és egyértelmű helyzet, melyben az egyik fél sikere a másik teljes kudarcát hozza magával. Ez a stratégia konszenzuális, azaz a megegyezést keresi és alkalmazza: a vitákat úgy próbálja meg lezárni, hogy a probléma megoldása nyereséggel járjon a konfliktusban álló felek mindegyike számára.¹³

A tárgyalási és közvetítési taktikák, stratégiák alkalmazása egyre nagyobb szerephez jut mindennapi életünkben, a közéletben, és nemegyszer bonyolult, háborúval fenyegető helyzeteket sikerül jól képzett közvetítők, tárgyalási szakemberek segítségével megoldani.

A nyugati világban a tárgyalási szakemberek és a közvetítők az életnek majdnem minden szintjén megtalálhatók. Az iskolások konfliktusait tanárikaikkal és egymással az iskolai közvetítők segítségével oldják meg, és hasonló szakemberek ülnek a helyi önkormányzatok, a bíróságok előszobáiban, hogy szaktudásukat latba vetve megelőzzék a költséges, bonyolult és hosszadalmas bírósági procedúrákat. Mind a tárgyalásnál, mind a közvetítésnél rendkívül fontos, hogy a felek képesek legyenek a kompromisszumra, tudjanak alkut

13 FISHER, Roger [et al.] (1998) *A sikeres tárgyalás alapjai*. Budapest, Bagolyvár.

kötni. Ezzel az alkukötéssel kapcsolatban el kell oszlatni egy félreértést. Az alku szónak nagyon gyakran pejoratív felhangja van, és sok ember azzal próbálja bizonyítani tisztességét, hogy kijelenti, ő bizony nem alkuszik. A továbbiakban azokról a taktikákról lesz szó, melyek segítségével békés és kreatív módon próbálunk megoldani vitás ügyeket, mégpedig úgy, hogy a tárgyalás végén lehetőleg mindkét fél azzal az érzéssel álljon fel az asztaltól, hogy nyert.

A játékelméletből tudjuk, hogy nagyon sok olyan játék van, mely ún. zéró megoldással végződik. Ez annyit jelent, hogy a győztes a játék során minden sikert learat, az ellenfél viszont egyértelműen veszít. Számos sportverseny erre az elvre épül. A legmarkánsabb példa az ökölvívás vagy a birkózás, melynek lényege, hogy ellenfelünket kiüssük, vagy két vállra fektessük. De ha ezen elv szerint viselkednénk baráti, partneri kapcsolataink során, akkor aligha alakulhatnának ki hosszan tartó barátságok vagy több évtizedes házassági kapcsolatok.

Ha az országok vezetői mindig a zéró megoldással akarnák egyes népek, nemzetek vitáit megoldani, akkor örökös háború tombolna a világon. Tehát, marad a kompromisszumkeresés, a tárgyalás.

Konfliktuskezelés, vagy a Thomas–Kilman teszt

A konfliktushelyzetek részei az életünknek, és szinte minden emberi kapcsolatban előfordulnak, és gyakran a család, az iskola, a társadalom – expliciten megfogalmazva vagy implicit módon - más és más, gyakran egymásnak ellentmondó érték –, és szabályrendszert közvetítenek. Nem beszélve arról a helyzetről, hogy megnövekedtek a személyi, családon belüli, iskolai vagy társadalmi eseményeket értékelő nézetkülönbségek, a kölcsönös hatásgyakorlások vagy a domináns csoport részéről érkező nyomás. A hivatalos, formális szabályok és a mindennapok gyakorlatában megvalósuló informális szabályok különbözősége is fokozott terhet ró az egyénre, főleg ha azok nemzeti, érzelmi, erkölcsi habitusával szemben állnak. Ezek a nézetkülönbségek különösen nagy súllyal nehezednek a serdülő személyiségre, főleg akkor, ha a számára elfogadhatatlan nézetet egy általa érzelmileg elfogadott személy közvetíti. A konfliktuskezelő készségük hiányos, véletlenszerű, főleg indulati, érzelmi szinten alkalmazott. Már egész fiatal kortól a nevelés olyan irányba hat, mint ha a konfliktus minden esetben egy „hivatalos” személy által oldódna meg. Ha nincs döntő hatóság, akkor az erősebb győz, a gyengébb veszít. Általában bátorítás nem arra érzékel, hogy az egyén magára vállalja a konfliktusmegoldás felelősségét, és mindenki számára elfogadható megoldásokat keresen.

Ezért fontos gyakorolni az aktív problémamegoldó módszereket, így lehetőség van a kompromisszum, a konszenzus, az együttműködés különböző formáinak és lehetőségeinek megtapasztalására.

A fellépő konfliktusok mögött gyakran kommunikációs gátaikat, az információk átadásának, továbbításának torzulásait észleljük. Ezek megelőzésének, kivédésének eszköztára gyakorlással elsajátítható. A mindennapi életben szinte mindegyik viselkedésforma jelen van, így a passzív, az agresszív, a manipulatív, a diszkriminatív vagy az asszertív – függetlenül az ideológiától, vagy a kultúrától.

Az alkalmazott problémamegoldó teszt az agresszív, a passzív és az aktív megoldási módokat értékelte. Amit megtapasztaltunk korábbi kutatásainkban, az a nem koedukált gimnáziumok hatása volt a lányok inkább passzív, míg a fiúk inkább agresszív probléma-megoldási technikáira. A koedukált kisebbségi gimnázium tanulói között is gyakoribb volt a passzív problémamegoldás, azonban másodlagosan jelen volt az aktív problémamegoldási készség is. Korábbi kutatásaink azt mutatták, hogy a kisebbségi közegre jellemzőbb a passzív jogérvényesítés. Tehát feladatunk a nyerő-nyerő pozíció elsajátítása és alkalmazása volt kognitív-behaviorista módszerekkel. Amit el akartunk érni: az asszertív jogérvényesítő magatartás, mind a kisebbség, mind a többség részéről. Az indulatokkal telített, agresszív magatartás ugyanolyan káros, mint a megadó, passzív magatartásforma. A kisebbség is saját nézőpontja felé mozgíthatja a többséget, ha ellenkező álláspontját nem merev, nem dogmatikus, vagy nem ellenséges hangulatban érvényesíti. A konfliktus hatékony kezelése sok esetben függ a döntéshozataltól, ezért a szituációs játékok lehetőséget adtak a különböző módozatok gyakorlására, kipróbálására. Szintén lehetőségünk volt megtapasztalni, hogy az emocionális döntés mennyire torzítani tudja az információ felvételt, a döntés minőségét. Az egyén személyes elkötelezettsége is torzíthat. A racionális döntést befolyásolja az egyéni érdek rövid távú, avagy hosszú távú motiváltsága, vagyis az alkalmazott stratégiák. A hallgatóinkkal ezeket a stratégiákat igyekszünk megértetni és begyakoroltatni, ameddig az óra keretei ezt lehetővé teszik.

A biztonságérzet megteremtéséhez egyik fontos lépés a jogtudat építése. A jogtudat fejlesztéséhez szükséges az emberi jogok ismerete, ezzel is emelve az egyén argumentációs készségtárát, a jogok és kötelességek egyensúlyba tételét. A gyakorlatban a hallgatóknak módjuk van alkalmazni a jogérvényesítő magatartást ugyanúgy, mint a szimpátiakeltő, vagy a kapcsolatmenedzselő magatartást is. Voltak olyan csoportok, ahol a csoporttagok megismerkedtek a tárgyalás és a közvetítés adta progresszív konfliktusmegelőző technikákkal

is. A sikeres konfliktusmegoldás módszerei emelik az egyén életminőségét. A társadalmi jelentősége is nagyon fontos. Ezért szükséges, hogy a nevelési folyamatok minden fokon erősítsék az egyéni értékeket és a kölcsönös tiszteletet, és tudatosan fejlesszék az olyan készségeket és attitűdöket, amelyek segítenek a konfliktusok hatékony megoldásában. Ezért is javasoljuk már középiskolai szinten a konfliktuselméletek és a konfliktuskezelési technikák oktatását.

4. A legkevésbé feldolgozott történelmi traumáink. Bizalmatlanág a társadalomban

A történelmi traumáink tanulmánykötet (fentebb utaltunk rá), melyből a most tárgyalt adatokat vettük, többnyire a kérdőívek eredményeivel foglalkozik, de a mélyinterjúkból történelmi traumáinkra kapott válaszok is nagymértékben megegyeznek a kérdőív eredményeinek válaszaival.

A kérdőívek kiértékelésénél szembevetendő az egyes meg nem válaszolt kérdések viszonylag magas arányszáma, annak ellenére, hogy kérdőívünk anonim jellegű volt. Ez az arány, a válaszadó által „kényesnek” vélt kérdéseknél, az egyharmad fölél is emelkedett például a politikai beállítottság kérdése esetében. De több mint 20%-a a válaszadóknak nem válaszolt azokra a kérdésekre, hogy valóságos-e, melyik felekezethez tartozik, és hisz-e Istenben? Nagyfokú bizalmatlanságnak foghatjuk fel ezt az eredményt, melynek gyökerei a második világháború után létrejött kommunista diktatúra, és az 1956-os forradalmat követő sötét időszaknak az eredménye, ahol a másként gondolkodók komoly üldöztetésnek voltak kitéve. A történelmi emlékezet – a szocializációs folyamatoknak köszönhetően – a kommunikációs rendszereken, és narratívákon keresztül, a kultúra történelmi eseményeit, traumáit generációkon keresztül továbbviszi, és megjeleníti a jelenben.¹⁴ Ez a bizalmatlanság Fukuyama felfogásában a társadalmi tőke hiányát jelenti, mivel, véleménye szerint, egy társadalomban a társadalmi tőke nagysága egyenlő a társadalomban kialakult bizalom nagyságával.¹⁵ Ez a magas bizalmatlanság azért is hordoz komoly veszélyt, mert a magyar társadalom véleményformáira jellemző. A határon túli magyar véleményformálók 30%-a nem válaszolt a politikai hovatartozás kérdésére, ami többnyire megegyezik a magyarországi minta válaszaival, ugyanakkor a többi kérdésben jóval nyitottabban, tehát nagyobb bizalommal rendelkeznek a helyzettel kapcsolatban. A ha-

14 HALBWACHS, Maurice (2000) *A kollektív emlékezet és az idő*. In: *Szociológiai Irányzatok a XX. század elején*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

15 FUKUYAMA, Francis (2007) *Bizalom*. Budapest, Európa.

táron túli magyarok válaszaiból nagyobb bizalmatlansági tényezőre számított a kutató, főleg a történelmi hányattatásaik miatt, különösen a trianoni döntés óta. Szerencsére nem ezt az eredményt kaptuk, ami mögött komoly pozitív elvárások lehetnek a magyar nemzet jövőjére vonatkozóan.

Hofstede társadalmi dimenziókra vonatkozó indexei is sok információt hordoznak a magyar kultúrára vonatkozóan. Első helyen a bizonytalanság kerülése index áll (UAI). A magyarországi mintából látjuk, hogy a kultúra tagjai komoly fenyegetettséget éreznek a bizonytalan, az ismeretlen, az új helyzetek létrejöttékor, melyekre komoly stresszel reagálnak, mivel ezek a helyzetek számukra komoly fenyegetettséget jelentenek. Sajnos ezt erősíti meg a pszichoszomatikus megbetegedések következtében kialakult halálokok, hiszen régen vezet Magyarország a szív- és érrendszeri megbetegedések, valamint a daganatos megbetegedések következtében kialakult halálokok terén.¹⁶ A határon túli magyar mintát érintően ez az index a második helyen van, ami a fenti állítások esetén, főleg a szlovákiai magyarok esetében, teljes mértékben bizonyított.¹⁷ Itt megint egy olyan jelenséggel találkozunk, ami a kommunista diktatúra és az 1956 utáni sötét időszaknak tudható be, nevezetesen azzal az elvvel, ami akkor érvényesült (és a széles néprétegre kiterjesztették) miszerint „ne változtass, ne légy önálló, mi adunk neked munkát, lakást, kenyeret, ennek fejében azt teszed, amit mi mondunk”. 1989 után a fenti szólamnak a fordítottja jött, amihez nagyon sokan nem voltak képesek alkalmazkodni.

A dimenziókat érintően második helyen az individualizmus–kollektívizmus (IDV) áll. Ennek alapján, a magyar társadalom jelentős mértékben individualista. A dimenzió jelentőségét, A történelmi traumáink című kötetben bővebben kifejtettük, itt csak azt állapítjuk meg, hogy 1989 után, a magyar kultúra mind jobban kezdi visszaszerezni azt az egészséges individualizmusát, ami a dualizmus korától a második világháborút követő kommunista diktatúra létrejöttéig tartott, majd az erőszakos kollektívizálás visszakényszerítette egy alacsonyabb fejlettségi szintre. Ennek negatív eredményeit láttuk a magas öngyilkossági mutatókban is, melyek mára már visszaszorulóban vannak és Magyarországot a kilencedik helyre szorították vissza.¹⁸

16 KOPP Mária—KOVÁCS Mónika (2006) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó.

17 BORDÁS Sándor—LISZNYAI Sándor (2007) *Az egészséges felsőoktatásért határon innen és túl*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

18 Az eredményt az alábbi linken jól látjuk: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_suicide_rate, [2014-03-30].

A harmadik helyre a Hofstede dimenzióknál a férfiaság kontra nőiesség (MAS) dimenzió került, amely alapján kifejezetten maszkulin a magyarországi társadalom. A Hofstede Központ Magyarországot a maszkulinitás területén első vagy második helyen méri általában. Az eltérést a mi eredményeinktől valószínűleg a mi célcsoportunk adja, mivel mi véleményformálókkal dolgoztunk, ők pedig rétegezett mintavétellel. Ahogy fentebb foglalmaztunk a maszkulin társadalmakban a konfliktuskezelési programokat kell forszírozni, így Magyarországon is oktatási programként kell beépíteni a középiskolák, az egyetemek tananyagába a konfliktuselméleteket, konfliktuskezelési technikákat. Fontosnak tartanánk a politikai életben több nő jelenlétét, hiszen a feminim társadalmakban a konfliktuskezelési stratégiáknál a győztes-győztes helyzet kerül preferálásra, nem pedig a győztes-vesztes helyzet, amely újratermeli a konfliktust.

A történelmi traumák megítélésében kiemelkedő helyet kap szinte mind a nyolc esetben a trianoni békeszerződés, sok tekintetben ezt követi a második világháború után kialakult kommunista diktatúra, majd az 1956-os forradalom leverése. Ezekben az esetekben, az a gondolatmenet, hogy a régebben történt dolgokra kevésbé emlékezünk, mint a később történetekre, nem igazolódott be, hiszen a magyar kultúrában, mondhatjuk határoktól függetlenül, Trianon traumája erősen jelen van az emberek gondolatvilágában, annak ellenére, hogy időben korábban történt, mint a kommunista diktatúra létrejötte vagy az 1956-os forradalom. A kommunista diktatúra súlyossági megítélése is hasonló helyzetben van, mint Trianoné, hiszen időben korábban történt, mint az 1956-os forradalom, mégis súlyossági szintben megelőzi 1956-ot.

A régebbi három, magyar kultúrára vonatkozó történelmi trauma megfelel a fenti elvárásnak, nevezetesen annak, hogy az időben régebben történetek, inkább feledésbe merülnek a később történetekhez viszonyítva, súlyossági szempontból is. Tehát a tatárjárást, a török hódoltságot és az 1848-as szabadságharcot kevésbé súlyosnak ítélik meg az időben később létrejött történelmi traumákhoz viszonyítva.

Ezt azt jelenti, hogy politikai, szociálpszichológiai, oktatási és pszichológiai szempontból többet kell foglalkozni: az első helyen a trianoni trauma, a második helyen a kommunista diktatúra, a harmadik helyen az 1956-os forradalom traumájának feldolgozásával, ebben a súlyossági sorrendben.

Az összesített magyarországi és határon túli magyar ábrákban nagyon hasonló eredményeket kaptunk, mind Hofstede dimenzióinál, illetve a magyar kultúra történelmi traumáinak megítélésekor. Ez az eredmény igazolni látszik azon korábbi állításainkat, melyek szerint létezik felvidéki ma-

gyar és erdélyi magyar identitás, azzal, hogy a közös történelmi, kulturális, tudományos múltat felvállalja az ottani magyarság, ugyanakkor elhatárolódik egyes mai magyarországi értékektől, viselkedéstől.¹⁹ Ezt az eredményt a mindenkori magyarországi politikai elitnek figyelemmel kellene kísérnie, és nem megkérdésük nélkül dönteni a számukra fontos dolgokról.

Érdemes kiemelni azokat az eredményeket, melyek a magyar kultúra történelmi traumáinak feldolgozásáról szólnak, a minta különböző bontásában. Nehezen dolgozzák fel az említett traumákat az idősebbek, a jobboldali, valamint a konzervatív gazdasági beállítottságúak, és a vallásosak. A baloldali beállítottságúakat érzelmileg sem érintették meg a történelmi traumák olyan mértékben, mint ami a jobboldaliakra jellemző, sőt a vállalkozók a történelmi traumákra a legérzékletlenebbek, és véleményük szerint teljesen felesleges ezekre emlékezni. Korábbi kutatásaink is igazolták,²⁰ hogy a vállalkozókat a profit érdekli, a történelmi nemzeti háttér, a nemzeti identitás sokkal kevésbé.

A Bogardus skála, mely a különböző nemzetek, etnikumok egymáshoz való viszonyulását méri, mind a magyarországi, mind pedig a határon túli magyar és nem magyar mintában nagyon komoly elhatárolódást mutat a roma etnikummal szemben. Ezt a problémát politikai, szociálpolitikai, oktatási és szociálpszichológiai szinten kellene kezelni. A romák integrációjának egyik legfontosabb feladata lenne az oktatás. Fontosak a toleranciára nevelő konfliktusmegoldó tréningek is,²¹ de véleményünk szerint a roma véleményformáló réteg kiművelését kell célnak tekinteni, hiszen, ahogy fentebb már megfogalmaztuk, a modelleknek óriási szerepe van a személyiség, az identitás kialakulásában.

5. A tréningek eredményei

A mellékletben csatolt tréningprogram egy általunk meghatározott keret volt, a kutatási eredmények alapján, melynek fő mondanivalója a projekt fő koncepciójához, a történelmi traumáink mában történő jelenlétéhez kapcsolódott. De a tréning kivitelezésénél a trénernek, korábbi egyeztetések alapján, alkalmazkodtak bizonyos mértékig a csoport elvárásaihoz. Így alakultak olyan csoportok,

- 19 BORDÁS Sándor [et al.] (1995) *Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó és CSEPELI György [et al.] szerk. (1997) *Kisebbség-szociológia*. Budapest, ELTE Kisebbség-szociológiai Tanszék.
- 20 BORDÁS Sándor [et al.] (1995) *Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- 21 BORDÁS Sándor [et al.] (2004) *Együttlét: Egy interetnikus tréning tapasztalatai*. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana.

ahol a hangsúly az önismereten, a kommunikáción, a konfliktuskezelésen, vagy éppen a történelmi traumákon volt. Az világosan kirajzolódott, hogy a fiatalabb generációk inkább az önismeretre, a kommunikációra és a konfliktuskezelésre fókuszáltak, az idősebb generációt (főleg az 50-60 év körüli véleményformálók) a történelmi traumák mára gyakorolt hatása, és annak kezelési lehetőségei érdekelték, és ebből kifolyólag komoly viták bontakoztak ki egyes csoportokban. A pályázat 40 tréning tartását írta elő, melyet teljesítettünk úgy, hogy pár foglalkozás Dr. Strédl Terézi tudományos munkatárs jóvoltából Szlovákiában is megvalósult főleg véleményformálók, de egyetemisták számára is. A pályázati keretek között lévő 40 tréningből 4 valósult meg a középiskolások célcsoportját érintően, de mivel trénerként a megadott témában, több középiskolában vezettünk csoportokat, ezért a leírt információk több középiskolai csoporttal történt foglalkozásról szóltak. A fennmaradt 36 foglalkozás többnyire fele-fele arányban oszlott meg az egyetemisták/főiskolások és a véleményformálók célcsoportjai között. Korábbi tapasztalatokból kiindulva a tréningek módszertanát illetően, a saját élményű csoportokat részesítettük előnyben, ahol a szerepjátékoknak volt komolyabb súlya, most viszont a tréningek időtartamát figyelembe véve, valamint a témák megismerését szem előtt tartva, inkább a kognitív megközelítési módok nyertek alkalmazást, a projektív technikák mellett. Bármennyire is törekedtünk viszonylag egységes módszertanra, a csoportfolyamatoknak köszönhetően gyakran előfordult, hogy más technikát kellett alkalmazni, és a végeredményekhez való eljutás nehezen, vagy egyáltalán nem volt ismételhető. Ez összefügg azzal a gondolatmenettel, melyet már Hérakleitosz megfogalmazott, hogy kétszer ugyanabba a folyóba nem lehet belelépni, nem beszélve arról, hogy a tréner személyisége is meghatároz csoportfolyamatokat, bármennyire is nondirektív szeretne maradni. Ennek ellenére a tréningek eredményei nagyon fontosak, és a kiscsoportos foglalkozásokat tartjuk egyik megoldási formának az általunk meghatározott témákban, különösen a konfliktuskezelési technikák elsajátítása esetén.

- a. A középiskolások célcsoportjai.
 - Önismeret. A középiskolások 11.-12. osztálya az identitáskeresés szempontjából legfogékonyabb az önismeret témakörre. A Johari-ablak komoly érdeklődést váltott ki, ahol a tudattalan területe indította el a legnagyobb vitát, főleg a családi tudattalan értelmezése. Több csoportban vita tárgya volt a média, az internet szerepe az értékek kialakulásában. Megfigyelhető volt, hogy a csoportban is magára maradt diák, a befelé fordulásának köszönhetően

gyakran az internet világába menekül, ott keresve egyensúlyát. A kognitív intelligencia (IQ) és az érzelmi intelligencia (EQ) közötti különbségek megdöbbenették ezt a korosztályt, főleg akkor, amikor a Deutsch-Madle empátia teszttel mértük az empátia szintjét, ami az érzelmi intelligenciának egyik fontos komponense. Mivel az empátia képessége fejleszthető, ezért a teszt szerepe az empátia szintjének a tudatosítása volt, azzal a céllal, hogy melyik irányba kell fejleszteni. Ha túl alacsony, akkor növelni kell, ha túl magas, akkor csökkenteni a hatékony kommunikáció érdekében. Az optimális empátia szint nemcsak a segítőfoglalkozású emberek számára fontos, hanem minden helyzetben, amikor kommunikálunk a másikkal, vagy konfliktushelyzetbe kerülünk.

- Kommunikáció és asszertivitás. A középiskolai csoportok többnyire a verbális és non-verbális kommunikáció sajátosságaira kérdeztek rá megkülönböztetett érdeklődéssel. A kongruencia és inkongruencia gyakorlati megjelenése, annak felismerése volt fontos a számukra, hiszen a hiteltelenség leleplezése, az igazság keresése ebben a korcsoportban kifejezetten jelen van. Több csoportban kitöltésre került az Eric Berne elméletén alapuló kommunikációs teszt, melynek jelentősége az én állapotok tudatosításában van. A kommunikációs és a konfliktushelyzetek szempontjából fontos annak az én-állapotnak a tudatosítása, melyben pillanatnyilag a személy benne van, ugyanis a helyzet kimenetele sok esetben függvénye ennek a tudatos folyamatnak. Az asszertív emberi jogok váltottak ki egyes csoportokban vitát, de azok a gyakorlatok, melyek esetében a jogérvényesítés, szimpátiakeltés, kapcsolatmenedzselés, vagy a manipulatív viselkedés helyzeteinek gyakorlása történt, komoly dinamikát indított el a csoportfolyamatokban. Az asszertív közlések, az ÉN és a TE típusú közlések begyakorlása esetén, az eddig megszokott és rögzült közlési formák okoztak nehézséget, az új kifejezési, konstruktív forma megtanulásában. Erre a hosszabb ideig tartó tréningek alkalmasak.
- Konfliktus. A középiskolás csoportok nagy százalékban negatív jelenségnek ítélték meg magát a konfliktust, és inkább az elkerülő magatartást tartották fontosnak egy konfliktushelyzetben. Az volt a véleményük, hogy a konfliktusoknak többnyire negatív kimenetele van, mely mindenki számára kudarcot jelenthet. Ez a vélemény a Thomas–Kilmann konfliktuskezelési teszt felvéte-

lével, majd az eredmények megbeszélésével, szinte valamennyi csoportban módosult. A teszt felvételének egyik fontos célja volt, főleg ebben a korcsoportban, a tudatos döntésre való figyelemfelhívás. A teszt öt konfliktusmegoldás lehetőségét kínálja, ahogy fentebb már említettük, nevezetesen a versengést, az együttműködést, a kompromisszumot, az elkerülést és az alkalmazkodást. A legmagasabb pontszám határozza meg a konfliktusmegoldás egyénre szabott alkalmazási módszerét, mely tudatosításával észszerű döntést lehet hozni a helyzetnek megfelelően. A csoportok erre a visszajelzésre általában pozitívan reagáltak, és fontosnak tartották a teszt által hozott eredményeket. Meglepetést váltott ki a konfliktusok tárgyalása esetén a tudatosan választott ülési pozíciók fontossága. A szemtől szembeni ülés többnyire versengésre hív fel, még a barátságos sarok pozíció az együttműködésre szólít fel, ezért konfliktusok kezelésénél ennek preferálása indokoltabb.

- A legkevésbé feldolgozott történelmi traumáink. Bizalmatlanság a társadalomban. A középiskolások gondolatvilágában ez a témakör kevésbé van jelen. A történelmi traumáinkról többnyire a történelemórán tanultak információi voltak jelen. Elvértve a csoportok egy-egy tagjánál találkoztunk mélyebb, a történelmi múltunkkal kapcsolatos háttérrel, ahol a családi kapcsolati rendszer meghatározta a magyarsággal való foglalkozás fontosságát. A tréningen történt kutatási eredmények ismertetésére általában nyitottak voltak, sőt néhol a tanult, vagy a családból hozott elemekkel ki is egészítették, de összességében a tréner benyomása az volt, hogy ezt a korosztályt a téma érzelmileg nem nagyon kötötte le. Ennek a helyzetnek az oka szerteágazó lehet, de valószínűnek tartjuk, hogy a magyar kultúra történelemoktatására nagyobb hangsúlyt kell fektetni, melyhez kellően előkészített tankönyvekre is szükség van.

b. Főiskolások/egyetemisták célcsoportjai.

- Önismeret. Ez a csoport az első témát nagyon nyitottan kezelte és a Johari-ablak sok vonatkozásban új információkkal szolgált önmaguk megismeréséhez. Ezekben a csoportokban már alkalmazást nyert az a technika, amikor egy körben kell arányosan meghatározni érzelmeiket, tulajdonságaikat. A párkapcsolatok, a szülői és baráti kapcsolatok érzelmi motiváltságánál fogva, ez a technika szinte minden csoportban az érdeklődés középpontjában volt.

Fontos információkra volt igény a szorongás, és a félelem leküzdésének stratégiáiról, a teljesítményszorongásról, amely főleg vizsgaidőszakban érinti a hallgatókat. Ezekben a csoportokban is hangsúlyt kapott a Deutsch–Madle féle empátia teszt alkalmazása, különösen a tudatosított eredmények váltottak ki komoly érdeklődést, azzal az információs igénnyel, hogy milyen formában lehet növelni, illetve csökkenteni az empátiás képességet.

- Kommunikáció és asszertivitás. Kiemelt figyelmet kapott a csoportokban a hitelesség illetve hiteltelenség kérdése a kommunikációban, a hazugságok leleplezésének igénye. A csoportokban többnyire felszínre jött a tudatos illetve a nem tudatos hazugságok közötti különbség, melyet leginkább a kommunikációs csatornák tartalmi köreinek, ellentmondó reakcióinak megfigyeléséből vonhatunk le. Figyelmet kapott az öltözködés, mint kommunikáció, valamint az ide tartozó jegyek: tetoválás, hajviselet, ékszerek, testékszerek stb. kerültek megbeszélésre. Érintettük Eric Berne iskoláját, ahol az én-állapotok jelenre történő meghatározását tartották a csoportok nagyon lényegesnek. Ezzel kapcsolatban szinte minden csoportban kitöltésre került a Berne-féle kommunikációs teszt, ahol az én állapotok és a kommunikáció közötti összefüggések kerültek a beszélgetések középpontjába. Az asszertív viselkedéseknél inkább a párhuzamok érdekelték a csoportokat az asszertív-agresszív-passzív hármás relációban. Egy-két csoportban szerepjáték szintjén sor került mindhárom viselkedési forma eljátszására, az életből hozott helyzetekre összpontosítva. Ezekben a helyzetekben sajátélményű visszajelzéseket kaptunk, melyek a memorizálás szempontjából hatékonyabbak, mint a kognitív módszerek.
- Konfliktus. A hallgatók csoportjai nagyon pozitívan fogadták a konfliktuselméletek és konfliktuskezelési technikák témáját, hiszen gyakorta találkoznak konfliktusokkal a mindennapi életük során. Az a koncepció, hogy egy konfliktus kapcsán a másik felet is nyerő pozícióba hozzuk, teljesen újszerű volt a csoporttagok számára, hiszen többnyire a versengő, vagy egyéb konfliktusmegoldás módokat részesítettek előnybe. Ehhez a magatartáshoz a konfliktusban álló felek együttműködése szükséges, együttműködés hiányában a győztes-vesztes, vagy a vesztes-vesztes helyzet alakulhat ki, ami önmagában újratermeli a konf-

liktust. A hallgatóknak az említett koncepcionális hozzáállása is indokolja azt a törekvést, hogy már középiskolai szint 11.-12. osztályába be kell vezetni tantárgyként a konfliktuselméletek és konfliktuskezelési technikák oktatását. A Thomas–Kilman teszt sok pozitív visszajelzést adott a csoporttagoknak és főleg a tudatosítást értékelték pozitívan, mely a teszt végeredményéből adódik. A különböző tárgyalási pozíciók, valamint tárgyalás közben a másikon megfigyelt metakommunikatív jelek, azok értelmezése, keltett nagy érdeklődést a hallgatókban, mivel a helyes megfigyeléssel a másik motivációs rendszere feltérképezhető, amely megkönnyíti a kialakult konfliktus megoldását. Érdeklődés középpontjába került több csoport esetében a mediáció, a közvetítéssel a konfliktusban álló felek között, de ennek a technikának az alapja a tárgyalás elsajátításának a folyamata, melynek megfelelő keretek között kell zajlania ahhoz, hogy eredményes legyen. Ezekkel a témákkal kapcsolatban több szakirodalom megemlékezésre került, melyek nélkülözhetetlenek a sikeres tárgyaláshoz.

- A legkevésbé feldolgozott történelmi traumáink. Bizalmatlanság a társadalomban. Ez a téma a hallgatók csoportjaiban nagyon vegyesen alakult. Voltak olyan csoportok ahol komoly érzelmi kitérősek jellemezték a tréning e szakaszát, főleg az otthonról hozott szocializációs folyamatoknak köszönhetően. Azok a hallgatók kerültek mély érzelmi állapotba, kiknek családjában előfordultak a kommunista diktatúra alatt vagyonekborzások, kitelepítések (Fehérvár környéki svábok kitelepítése), meghurcolások a másként gondolkodás miatt. Egyes csoportokban erős megosztottság alakult ki, mivel voltak olyan visszajelzések is a szülők, nagyszülők részéről, hogy a kommunista időszakban jó volt, volt munka, nem volt hajléktalan és őket nem hurcolták meg. Ez a helyzet láthatóan komoly feszültségeket okozott a csoport tagjaiban. Voltak olyan csoportok, ahol a foglalkozások során jött felszínre a többi csoporttag előtt, hogy páran határon túli magyarok. Ezek a helyzetek érdekes beszélgetéseket, vitákat indítottak el a csoporttagok között. A nagyobb dinamika jellemző volt azokban a csoportokban, ahol történelem szakos hallgatók is voltak, mivel nagyon gyakran a személyes érintettség is meghatározta a szak választását. A hallgatók nagyobb része a csoportokban egyetértett a legnagyobb magyar traumával, a tria-

noni döntéssel, mely a kutatási eredményeinkből jött felszínre. De a kommunista diktatúra második helyen valós szereplése már vita tárgyát képezte, mivel az otthonról hozott információk inkább pozitív színben tüntették fel ezt az időszakot. Az 1956-os forradalom megítélése a hallgatók körében többnyire egyértelmű volt, mert nagyon sok hallgató családjában előfordultak a forradalom kapcsán kialakult üldöztetések. Érzékelhető volt a hallgatók körében bizonytalanság a meghatározott történelmi traumáinkkal szemben, ami véleményünk szerint a nem kellő tájékozottságból is fakad. Ezért nagyon fontosnak tartjuk a megfelelő, objektivitáson alapuló történelemtankönyvek kiadását. Egyetemi, főiskolai szinteken is több olyan fórum szervezését szorgalmazzuk, ahol lehet beszélni, vitát folytatni a trianoni döntésről, a második világháború előtti időszakról, a kommunista diktatúra kialakulásáról, annak hatásairól, valamint az 1956-os forradalomról.

c. A véleményformálók csoportjai.

- **Önismeret.** Sok tekintetben, a csoportok férfi véleményformáló tagjai kétkedve fogadták a Johari-ablak önismeretünkre vonatkozó hatását, viszont a női csoporttagok nagy érdeklődést mutattak, különösen a családi és kollektív tudattalan iránt. Az empátia tesztet kitöltötték, a visszajelzésekkel egyetértettek, és főleg a konfliktuskezelésnél tulajdonítottak neki nagyobb súlyt, mivel több egybehangzó vélemény szerint a konfliktusban lévő fél érzelmi állapotának átérése segíthet a konfliktus kezelésében. Megfigyelhető volt, hogy voltak olyan csoportok, ahol csak a véleményformálók férfi tagjai vettek részt a tréningen, de a többi tréningcsoportban is nagyon rapszodikusan alakult a férfi-nő összetétel, mivel más csoportokra pedig az volt jellemző, hogy főleg női csoporttagok voltak. Ez a férfi-nő polarizáció komoly problémát jelent a magyar kultúrára vonatkozóan, hiszen a Hofstede-féle dimenziók is arról szóltak, hogy a magyar kultúra erősen maszkulin jellegű, ami főleg a konfliktuskezelési területeken jelent gondot.
- **Kommunikáció és aszertivitás.** A véleményformálók vállalkozói és polgármesteri csoportjainak ez a terület nem hozott sok új információt. Hiszen gyakran előfordult, hogy önismereti, kommunikációs tréningeken már részt vettek, és a partner metanyelv olvasásának különböző szintjeit már elsajátították, és a kongruencia,

inkongruencia helyzeteivel tisztába voltak. Ilyen képzéseken egyes pedagógusok is részt vettek korábban, de a Berne-féle kommunikációs teszt ismeretlen volt számukra, hiszen ennek a tesztnek alkalmazására Magyarországon még nem került sor. Ez a teszt sok információt hozott az új helyzetek kezelésére vonatkozóan, mivel az aktuális én-állapot tudatosításával könnyebben kezelhetővé válnak a nehezebb, konfliktusos helyzetek.

- Konfliktus. A csoportok többségi tagjainak az együttműködő konfliktusmegoldó koncepció kevésbé volt ismert, és meglepően magas eredmények jöttek ki a versengő konfliktusmegoldó helyzetek kapcsán. A Thomas–Kilmann tesztből kapott eredmények hatékony visszajelzést adtak a csoportok tagjainak saját, spontán konfliktuskezelési technikájukról. A csoportok többnyire tudatosították a győztes-vesztes és a győztes-győztes helyzetek közötti különbségeket, különösen abból kiindulva, hogy amíg az egyik módszer újratermeli a konfliktust, addig a másik teljesen megszünteti. Több csoportban a valódi vélemények, beállítódások, esetleges politikai meggyőződések, nézetkülönbségek nem kerültek felszínre. Ennek oka valószínű a témák érzékenysége, melyeket érintettünk, és a kutatási eredményekből felszínre jött egymással szembeni bizalmatlanság, amely elég nagymértékben jellemzi a magyar társadalmat (ez a bizalmatlanság, a mi kutatásainkban, a megkérdezett véleményformálók esetében 30% körül mozgott). Ennek oka a kommunista diktatúrára vezethető vissza, különösen az 1956-os forradalom után kialakult üldöztetési időszakra. A bizalomerősödése több generáción keresztül valósulhat meg, de erősödhet, ha hasonló tréningprogram szervezésére kerül sor, melyben hosszabb időkeret áll rendelkezésre.
- A legkevésbé feldolgozott történelmi traumáink. Bizalmatlanság a társadalomban. A kutatási eredményeink ismertetésével egyes csoportok komoly hátrításba kezdtek a témák megítélését illetően. Több esetben megfigyelhető volt, hogy Trianon említése komoly belső vívódásokat indított el a csoporttagokban, az addig nyitott, kommunikatív csoporttag a történelmi traumáink feldolgozatlanságát hallva bezárkózott, és a foglalkozás hátralévő részében keveset kommunikált. Egy tréningen hevesebb kitörésre is sor került, amikor a liberális gondolkodású tanár, a konzervatív beállítottságú vállalkozóval került vitába. Ebből a vitából is

felszínre jött, hogy a magyarországi közgondolkodásban, a más véleményen lévők ellenségekként vannak kezelve, nem pedig ellenfelekként, ami nagy különbség. Különösen a közügyek szférájában jelent ez óriási gondot. A kommunista diktatúra megítélését illetően, a fiatalabb véleményformálók gyakran pozitív múltról beszéltek: biztonságról, munkáról, hajléktalanság nemlétéről, arról, hogy Magyarországon nem volt jellemző a drogfogyasztás stb. Ezek a vélemények elhangzottak, de a csoport tagjai közül nem vették a lapot, hogy vitába szálljanak egymással. Az ilyen csoportokban lévők a kognitív dolgok érdekelték főleg, például az, amit egy ilyen foglalkozáson meg lehet tanulni (pl. konfliktuskezelés, hatékony kommunikáció, önismeret gazdagodása stb.), de nem voltak hajlandók elvi vitába szállni egymással.

6. Felhasznált és ajánlott irodalom

- 1) ALLPORT, Gordon W. (1977) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat.
- 2) ANDERSON, James A. (2005) *A kommunikációelmélet ismeretelméleti alapjai*. Budapest, Typotex.
- 3) ARONSON, Elliot (1992) *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi.
- 4) ASSMANN, Jan–HARTH, Dietrich (1990) *Kultur und Konflikt*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- 5) ATKINSON, Rita L. [et al.] (1997) *Pszichológia*. Budapest, Osiris.
- 6) AUSTIN, John L., (1990) *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai.
- 7) AXTELL, Roger E. (1998) *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd-megnyilvánulások a világ minden tájáról*. [S. l.], Alexandra.
- 8) BAGDY Emőke (1977) *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- 9) BALOGH Éva (1995) *Pszichológiai kislexikon*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés.
- 10) BANDURA, Albert–WALTERS, Richard H. (1963) *The role of imitation*. In: *Social learning and personality development*. New York, Holt–Rinchart–Winston.
- 11) BANDURA, Albert (1977) *Social Learning Theory*. New York, General Learning Press.
- 12) BARLAI Róbert – KÖVÁGÓ György (2004) *Krízismenedzsment, kríziskommunikáció*. Budapest, Századvég.
- 13) BÉRES István – HORÁNYI Özséb szerk. (2001) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- 14) BERNE, Eric (1984) *Emberi játszmák*. Budapest, Gondolat.

- 15) BETTELHEIM, Bruno (1988) *A végső határ. (Tanulmányok)*. Budapest, Európa.
- 16) BIRKENBIHL, Vera F. (1998) *Kommunikációs gyakorlatok*. [S. l.], Trivium.
- 17) BLANK, G. R. (1992) *Ego pszichologie. Theorie a praxe*. Prága, Psychoanalytické nakladatelství.
- 18) BLUMER, Herbert (1969) *Symbolic Interactionism*. N. J., Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- 19) BODA Zsolt (2000) A komunitárius elmélet: identitás, kultúra, értelmezés. In: SZABÓ Márton szerk. *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest, József Műhely.
- 20) BOGARDUS, Emory Stephen (1928) *Immigration and Racial Attitudes*. Boston, [s. n.]
- 21) BOHM, Ewald (1957) *Lehrbuch der Rorschach Psychodiagnostik*. Bern, Huber.
- 22) BOLTON, Robert (1987) *A kommunikáció művészete*. Budapest, Cascade.
- 23) BORDÁS Sándor [et al.] (1995) *Ellenpróbák. A szlovák–magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- 24) BORDÁS Sándor [et al.] (2004) *Együttlét. Egy interetnikus tréning tapasztalatai*. Budapest, Balassi–Magyar Pax Romana.
- 25) BORDÁS Sándor–HUNČÍK Péter (1998) *Barát- és ellenségkép vizsgálatok Szlovákiában*. [Kézirat].
- 26) BORDÁS Sándor–HUNČÍK Péter (1996) *Etnopszichológiai felmérés a Kárpát-medence nyolc országában*. [Kézirat].
- 27) BORDÁS Sándor–HUNČÍK Péter (1999) *FER (Feszültség-előrejelző rendszer)*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó. (Megtekinthető a Széchenyi Könyvtár honlapján is.)
- 28) BORDÁS Sándor–LISZNYAI Sándor (2007) *Az egészséges felsőoktatásért határon innen és túl*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- 29) BORDÁS Sándor [et al.] (2000) *Confidence Building in the Carpathian Basin*. Bratislava–Dunaszerdahely, Márai Sándor Foundation–Nap Kiadó.
- 30) BORDÁS Sándor (2003) *Diszkrimináció az EU küszöbén. Diszkrimináljuk-e a romákat?* In: *Európaiság és magyarság. Tanulmánykötet*. Komárom, MTA VEAB.
- 31) BORDÁS Sándor (1994) *Lelkünk útvesztői*. Pozsony, Kalligram.
- 32) BORDÁS Sándor (1979) *Öngyilkosságot megkísérelt személyek motivációs hátterének interkulturális vizsgálata magyarországi magyar, jugoszláviai magyar és jugoszláviai szláv közösségekben*. [bölcsészdoktori disszertáció]. Budapest.
- 33) BORDÁS Sándor (2009) *Az agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- 34) BORDÁS Sándor (2011) *Történelmi emlékek feldolgozása lakossági paradigma szerepében*. In: *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe. Tanulmánykötet*. Veszprém, MTA VEAB.

- 35) BORDÁS Sándor (2014) A magyar kultúra történelmi traumáinak lélektani megközelítései. In: UJVÁRY Gábor szerk. *A közös haza konfliktusai / A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- 36) BORDÁS S. [et al.] (2014) Történelmi traumáink, adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink / Közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.
- 37) BORGULYA Istvánné (1996) *Üzleti kommunikáció a kultúrák találkozásában*. Pécs, JPTE.
- 38) BÖSZÖRMÉNYI-NAGY Iván–SPARK Geraldine (1973) *Invisible Loyal Ties, Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*. New York, Harper and Row.
- 39) BRONFENBRENNER, Urie–CROUTER, Ann C. (1983) The evolution of environmental models in developmental research. In: MUSSEN, Paul Henry (ed.): *Handbook of child psychology. Vol 1. History, theory and method*. New York, John Wiley & Sons.
- 40) BRONFENBRENNER, Urie (1971) Az azonosulás Freud-féle elméletei és azok származékai. In: BUDA Béla szerk. *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest, Gondolat.
- 41) BUDA Béla (1994) *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. 3., átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Animula.
- 42) BUDA Béla (2001) *A pszichoterápia alapkérdései. Kapcsolat és kommunikáció a pszichoterápiában*. Budapest, Országos Alkoholológiai Intézet.
- 43) BUDA Béla (2012) *Az empátia. A beleélés lélektana*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L Harmattan.
- 44) BURKE, Kenneth (1966) *Language as Symbolic Action, Essays on Life, Literature and Method*. Berkeley, University of California.
- 45) CAGLAR, Ayse S. (1997) Hyphenated Identities and the Limits of „Culture”. In: MODOOD, Tariq–WEBNER Pnina ed. *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism*. London, Identity and Community.
- 46) CHAFEE, Steven H. [et al.] (1971) Parental influences on adolescent media use’. *American Behavioral Scientist*.
- 47) COSER Lewis A. (1957) *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York, Free Press.
- 48) COSER, Lewis A. (1956) *The Functions of Social Conflict*. Glencoe (Il.). Free Press.
- 49) CSEH-SZOMBATHY László (1979) *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, Gondolat.

- 50) CSEPELI György [et al.] (1998) Jelentés a Tündérkertből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmintái Erdélyben. In: Kolosi Tamás [et al.] szerk. *Társadalmi riport 1998*. Budapest, TÁRKI.
- 51) CSEPELI György [et al.] szerk. (1997) *Kisebbségpszichológia*. Budapest, ELTE Kisebbségpszichológiai Tanszék.
- 52) CSEPELI György (1993) *A meghatározatlan állat*. Budapest, Ego School Bt.
- 53) CSEPELI György (1997) *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- 54) DAHRENDOR, Ralf (1976) *Class and class conflict in industrial society*. London–Henley, Routledge & Kegan Paul.
- 55) DEUTSCH, Morton–SHICHMAN, Shula (1996) A konfliktus a szociálpszichológia perspektívájában. In: Lányi Gusztáv szerk. *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi Kiadó–ELTE Szociológiai Intézet.
- 56) DEUTSCH, Morton (1973) *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven, (Conn.), Yale University Press.
- 57) DUKIČ, Slavoljub (1999) *Kraj srpske bajke*. Beograd (Standard 2).
- 58) ELIAS, Norbert (1990) *Studien über die Deutschen*. Frankfurt/M.
- 59) ELLIS, Donald G. (1992) *From Language to Communication*. Lawrence Erlbaum Ass. Publ., Hillsdale, N. J. Hove and London.
- 60) ERIKSON, Erik H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. New York, Norton.
- 61) ERŐS Ferenc (1994) *A válság szociálpszichológiája*. Budapest, T-Twins.
- 62) FALKNÉ BÁNÓ Klára (2001) *Kultúraközi kommunikáció*. Budapest, Püski.
- 63) FARBER, Maurice L. (1973) A nemzeti karakter problémájának módszertani elemzése. In: HUNYADY György szerk. *Szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat.
- 64) FERGE Zsuzsa [et al.] (2002) *A szegénység és a társadalmi kirekesztés Közép-Kelet-Európa átalakuló gazdaságaiban*. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) In Focus Program on Socio-Economic Security (PSS) nevű programjának zárótanulmánya. [kézirat].
- 65) FISHER, Roger–BROWN, Scott (1988) *Getting Together*. New York, Penguin Books.
- 66) FISHER, Roger [et al.] (1998) *A sikeres tárgyalás alapjai*. Budapest, Bagolyvár.
- 67) FISHER, Roger–URY, William (1983) *Getting to YES*. New York, Penguin Books.
- 68) FORGÁCS József (2007) *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz.
- 69) FRASER, Angus (1996) *A cigányok*. Budapest, Osiris.
- 70) FREUD, Anna (1994) *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest, Párbeszéd. (Párbeszéd Könyvek).
- 71) FREUD, Anna (1971) *Die Identifizierung mit dem Angreifer*. In: *Das Ich und die Abwehrmechanismen*. München, Kindler Verlag.

- 72) FRIČ, Pavol (1994) Mýty a realita južného Slovenska. In: *Etnikai konfliktusok megoldása*. Dunaszerdahely.
- 73) FUKUYAMA, Francis (2007) *Bizalom*. Budapest, Európa.
- 74) FÜREDI János–BUDA Béla (1996) *A család szociálpszichiátriája*. Budapest, Medicina.
- 75) GEERTZ, Clifford (1994) *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, Századvég.
- 76) GELLNER, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Ithaca, Cornell University Press.
- 77) GEREKEN Ágnes [et al.] (1996) *A pozitív diszkrimináció elmélete és gyakorlata*. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- 78) GEREKEN Ferenc (1999) *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- 79) GIDDENS, Anthony (1985) *The Nation State and the Violence*. Cambridge.
- 80) GLATZ Ferenc szerk. (1999) *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA.
- 81) GOLEMAN, Daniel (1997) *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Háttér.
- 82) GOODENOUGH, Ward Hunt (1981) *Culture, Language, and Society*. Menlo Park.
- 83) GRICE, H. P. (1988) A társalgás logikája. In: PLÉH Csaba [et al.] szerk. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- 84) GRIFFIN, Em (2001) *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat.
- 85) GYURGYÍK László (2012/a) Népszámlálás 2011. Kik vagytok ismeretlenek? *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2012/2. sz.
- 86) GYURGYÍK László (2012/b) Egy csökkenés anatómiája. A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai az 1990-es évektől napjainkig. *Kommentár*. 2012/3. sz.
- 87) HABERMAS, Jürgen (1999) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris.
- 88) HABERMAS, Jürgen (1994) *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantisz.
- 89) HALBWACHS, Maurice (2000) A kollektív emlékezet és az idő. In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elején*. Budapest.
- 90) HALLOWELL, A Irwing (1962) *Culture, personality, and society*. *Anthropology Today*. New York.
- 91) HARTLEY, Eugene L.—HARTLEY, Ruth E. (1961) *Fundamentals of Social Psychology*. New York, A. A. Knopf.
- 92) HENDIN, Herbert (1964) *A psychoanalytic study of culture and character, suicide and Scandinavia*. Vol. 497. Grune & Stratton.
- 93) HINSCH, Rüdiger—PFINGSTEN, Ulrich (1983) *Gruppentraining sozialer Kompetenzen*. Urban & Schwarzenberg, München.

- 94) HOBSBAWM, Eric J. (1780) *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 2.*
- 95) HOCKETT, Charles F. (1963) *The Problem of Universals in Language.* In: GREENBERG, JOSEPH H. *Universals of Language.* Cambridge, MIT Press.
- 96) HÓDI Sándor (1992) *A nemzeti identitás zavarai.* Novi Sad, Fórum.
- 97) HOFSTEDE, Geert–HOFSTEDE, Gert Jan (2008) *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere.* Pécs, VHE Kft.
- 98) http://www.geert-hofstede.com/hofstede_hungary.shtml [2014.02.24].
- 99) http://www.geert-hofstede.com/hofstede_austria.shtml [2014.02.25].
- 100) http://www.geert-hofstede.com/hofstede_romania.shtml [2014.03.07].
- 101) http://www.geert-hofstede.com/hofstede_serbia.shtml [2014.03.07].
- 102) http://www.geert-hofstede.com/hofstede_slovakia.shtml [2014.03.07].
- 103) HOFFMANN, R. (1994) *Prednášky o biosyntéze,* Prága.
- 104) HORÁNYI Özséb szerk. (1978) *Kommunikáció I–II.* Budapest, Közgazdasági és Jogi K.
- 105) HORÁNYI Özséb (1975) *Jel, jelentés, információ.* Budapest.
- 106) HUNTINGTON, Samuel (1998) *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Budapest, Európa.
- 107) HUNYADY György szerk. (1973) *Szociálpszichológia.* Budapest, Gondolat.
- 108) JESCHKE, Barnin Guram (1993) *Konfliktmanagement und Unternehmenserfolg. Ein situativer Ansatz.* Wiesbaden, Gabler GmbH.
- 109) JUNG, Carl Gustav (1992) *Analytická psychologie, Její teorie a praxe.* Prága, Academia.
- 110) KARÁCSONY András (2000) A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkásságában. In: SZABÓ Márton szerk. *Beszélő politika.* Budapest, József Attila Műhely.
- 111) KEMÉNY István szerk. (1999) *A magyarországi romák.* Budapest, Press Publica. (Változó világ 31.)
- 112) KÉZDI Balázs (1995) *A negatív kód.* Pécs, Pro Pannonia. (Pannónia Könyvek)
- 113) KIEWITZ, Christian [et al.] (1997) Cultural differences in listening style preferences. *International Journal of Public Opinion Research.* 9.3.
- 114) KISS Gy. Csaba (1993) Kettős tükörben: Szlovákok és magyarok. *Literárny týždenník.* 40.
- 115) KOPP Mária–KOVÁCS Mónika (2006) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón.* Budapest, Semmelweis.
- 116) KÓSÁNE ORMAI Vera–MÜNNICH Iván (1975) *Szocializációs zavarok, beilleszkedési nehézségek.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- 117) KRIESBERG Louis (1973) *The Sociology of Social Conflict.* Prentice–Hall.

- 118) KROEBER, Alfred Louis—KLUCKHOHN Clyde (1952) *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge.
- 119) KUN Miklós—SZEGEDI Márton (1972) *Az intelligencia mérése*. Budapest, Akadémiai.
- 120) KUSÝ, M.—STREDLOVA, T. (2003) *Príručka k tolerancii*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- 121) LAING, Ronald David (1983) *Gubancok*. Budapest, Helikon.
- 122) LAING, Ronald David (1983) *Tényleg szeretsz...?* Budapest, Helikon.
- 123) LÁNYI Gusztáv szerk. (1996) *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi.
- 124) LASCH, Christopher (1984) *Az önimádat társadalma*. Budapest, Európa.
- 125) LE BON, Gustave (1926) *Új idők pszichológiája*. Budapest, Révai.
- 126) LEVINE, R. A., (1971) *Culture, Personality and Socialization: An Evolutionary View*. In: GOSLIN, David A. *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally and Company.
- 127) LEWIN Kurt (1975) *Csoportdinamika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi K.
- 128) LEWIN, Kurt (1948) *Solving Social Conflicts*. New York–London, Evanston–Harper and Row.
- 129) LORENZ Konrad (1977) *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- 130) LOWEN, Alexander (1969) *The Betrayal of the Body*. New York, Maximilian Publishing Company. (Collier Books)
- 131) LUHMANN, Niklas (1999) *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest, Osiris.
- 132) LUHMANN, Niklas (1975) *Macht*. Stuttgart, Enke Verlag.
- 133) LUHMANN, Niklas (1984) *Soziale Systeme*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- 134) LUHMANN, Niklas (1997) *Szerelem, szenvedély*. Budapest, Jászöveg Műhely.
- 135) LÜDTKE, Alf (1989) *Einleitung. Was ist und wer treibt Alltagsgeschichte?* In: *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt/M.
- 136) MACINTYRE, Alasdair (1999) *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Budapest, Osiris.
- 137) MASLOW, Abraham Harold (1970) *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- 138) MCPHAIL, Cl. (1977) *Blumer elmélete a tömegviselkedésről*. In: Lengyel Zsolt szerk. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- 139) MEAD, George Herbert (1970) *Mind, Self and Society*. Chicago, University of Chicago Press. (Magyarul: (1973) *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, Gondolat.)
- 140) MEAD, M., (1962) *National Character*. In: *Anthropology Today*. Chicago.
- 141) MÉREI Ferenc—SAKÁCS Ferenc (1974) *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek*. Budapest, Medicina.

- 142) MÉREI Ferenc (1987) *A pszichodráma önismereti és terápiás alkalmazása*. Budapest, Akadémiai.
- 143) MÉREI Ferenc (2001) *Közösségek rejtett hálózata: A szociometriai értelmezés*. Budapest, Osiris.
- 144) MÉRŐ László (1996) *Mindenki másképp egyforma. A játékelmélet és a racionalitás pszichológiája*. Budapest, Tertium.
- 145) MILLER, Neal Elgar–DOLLARD, John (1945) *Imitation and independent learning. Social Learning and Imitation*. London, Kegan P.– Trench, Trubner and Co.
- 146) MINDELL, Arnold (1995) *Sitting in the Fire*. Portland (Oregon), Lao Tse Press.
- 147) MORENO, Jacob Levy (1934) *Who Shall Survive? A new approach to the problem of human interrelations*. Washington, Nervous and Mental Disease Publishing Co.. (Monograph 58.)
- 148) MORENO, Jacob Levy (1959) *Gruppenpsychotherapie und psychodrama. Einleitung in die Theorie und Praxis*. Stuttgart, Georg Thieme.
- 149) MORENO, Jacob Levy (1953) *Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy, and Sociodrama*. New York, Becom House.
- 150) Národná rada Slovenskej republiky, 1998. II. volebné obdobie, Správa o 4. schodzi Národnej rady Slovenskej republiky.
- 151) NIEDERMÜLLER Péter (2001) A kultúraközi kommunikációról. In: BÉRES István–HORÁNYI Özséb szerk. *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.
- 152) OGBU, John U. (1981) Origins of human competence. A cultural-ecological perspective. *Child Development*.
- 153) PARSONS, Talcott (1964) *Social Structure and Personality*. New York, The Free Press.
- 154) PARSONS, Talcott (1951) *The Social System*. New York, Free.
- 155) PATAKI Ferenc szerk. (1976) *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat.
- 156) PATAKI Ferenc (1982) *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth.
- 157) PATAKI Ferenc (1997) Nemzetkarakterológia? *Magyar Tudomány*. 42. 2. sz.
- 158) PATAKI Ferenc (1977) *Társadalomlélektan és társadalmi valóság*. Budapest, Kossuth.
- 159) PAŽITNÝ P. (2004) Az egészségügy és a déli régiók lakosságának egészségi állapota. In: FAZEKAS József–HUNČÍK Péter szerk. *Magyarok Szlovákiában. Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig (1989–2004)*. I. kötet. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum.
- 160) PIAGET Jean (1978) Elméletek az utánpótlásról. In: ZRINSZKY László szerk. *Magatartásminták – azonosulás*. Budapest, Gondolat.

- 161) PIETERSE, J. N. (1998) Der Melange-Effekt. Globalisierung im Plural. In: BECK, Ulrich ed. *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt/M.
- 162) PILLING, János szerk. (2003) *Gyász*. Budapest, Medicina.
- 163) PLÉH Csaba [et al.] szerk. (2001) *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris.
- 164) PLÉH Csaba (1998) *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest, Typotex.
- 165) POKOL Béla (1991) *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- 166) RÁBAI László [et al.] szerk. (1999) *Magyar megfontolások a Soáról*. Budapest, Balassi–Magyar Pax Romana.
- 167) RADÓ Péter (1997) *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról*. (Szakértői tanulmány a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal számára). Budapest. <http://www.meh.hu/nekh/Magyar/rado.htm>.
- 168) RANSCHBURG Jenő (1977) *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- 169) RANSCHBURG Jenő (1993) *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, Integra-Projekt Kft.
- 170) RIČAN, I. – ZENATÝ, P. (1971) Rorschach-skriptá. Prága, KU.
- 171) RICOEUR, Paul (1997) *Fenomenológia és hermeneutika*. Budapest, Kossuth.
- 172) RIESMAN, David (1996) *A magányos tömeg*. Budapest, Polgár.
- 173) ROGERS, Carl R. (1970) *On Encounter Groups*. New York, Harper and Row. Magyarul: (1984) *Encounter csoportok*. Magyar Pszichológiai Társaság megbízásából.
- 174) ROGERS, Carl R. (2003) *Valakivé válni: a személyiség születése*. Budapest, Edge.
- 175) ROSENGREN, Karl Erik (2004) *Kommunikáció*. Budapest, Typotex.
- 176) SATIROVÁ, Virginia (1994) *Kniha o rodine*. Prága, Práh-Svan.
- 177) SÉDA Erő (1877) *Az öngyilkosság fejtegetve vallási, bölcsészeti, jogi, lélektani, erkölcsi és társadalmi szempontokból*. A „Hunyadi Mátyás” Intézet nyomása.
- 178) SHERIF, Muzafer–SHERIF, Carolyn W. (1969) *Social Psychology*. New York, Harper-Row Weatherhill.
- 179) SIMMEL, Georg (1973) *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- 180) ŠIŠKOVÁ, T. (1998) *Výchova k tolerancii a proti rasismu*. Portál, Prága.
- 181) SMITH, Michael Peter (1992) Postmodernism, urban ethnography, and the new social space of ethnic identity. *Theory and Society*. 21.4. sz.
- 182) SOMOS Péter (1990) A kisebbségi lét határvonalai. *Regio*. 1. évf. 2. sz.
- 183) SOMOS Péter (1990) Nemzetiségek vizsgálata Szlovákiában. *Regio*. 1. évf. 1. sz.
- 184) ŠOVLJANSKI, Miroslav–KAPAMADŽIJA, Bojana (1969) *Patološka i psihopatološka ispitivanja samoubistva u vojvodini*. Neuropsihijatrija.

- 185) ŠOVLJANSKI, Miroslav (1976) *Samoubistva u vojvodini i njihove karakteristike*. Matica srpska, Novi Sad.
- 186) STEWART, Michael Sinclair (1994) *Daltestvérek*. Budapest, T-Twins.
- 187) STIERLIN, Helm (1978) *Delegation und Familie, Beitrage zum Heidelberger Familiendynamischen Konzept*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- 188) SZEGEDI M. (1974) *Előadás a Rorschach-tesztről*. [S. l., s. n.]
- 189) SZENES Andrea (1991) *Igen. Élmények és töprengések Carl Rogers személyközpontú pszichológiájáról*. Budapest, Relaxa.
- 190) SZILÁGYI Vilmos (1979) *Mélylélektan és nevelés*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- 191) SZUHAY Péter (1999) *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, Panoráma.
- 192) TENGELYI László (1998) *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest, Atlantisz.
- 193) TRINGER László (1992) *A gyógyító beszélgetés*. Budapest, Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Terápiás Egyesület.
- 194) VAJDA Zsuzsa–KÓSA Éva (2005) *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris.
- 195) VOLKAN, V. D. (2002) *Ha ellenségek beszélnek: az arab–izraeli tárgyalások pszichoanalitikus megfontolásai*. Pannonhalmi Szemle. 2002/X/1.
- 196) WATZLAWICK, Paul [et al.] (1980) *Az emberi kommunikáció pragmatikája*. In: Buda Béla szerk. *Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- 197) WATZLAWICK, Paul [et al.] (1990) *Változás. A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Budapest, Gondolat.
- 198) WATZLAWICK, Paul (1989) *A helyzet reménytelen, de nem súlyos*. Budapest, Helikon.
- 199) WEBER, Max (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- 200) WEBER, Max (1987) *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi K.
- 201) WINKEL, Rainer (1977) *Pädagogische Psychiatrie für Eltern, Lehrer und Erzieher*. München, List Verlag.
- 202) WUTHNOW Robert (1984) *Cultural Analysis*. Boston–London, Routledge–Kegan Paul.
- 203) ZELENÁK, Péter (1993) *Szlovák–magyar kapcsolatok és az etnikai konfliktus kérdése*. In: KOVAČ, Dušan ed. *História és politika*. Bratislava, Európa Kultúralapítvány Cseh-szlovák bizottság.
- 204) Zelina, Miron (1995) *Sloboda osobnosti. Šamorin (Somorja)*, Fontana.
- 205) Zrinszky László szerk. (1978) *Magatartásminták – azonosulás*. Budapest, Gondolat.
- 206) Zuker, Elaine (1989) *The Assertive Manager*. New York, Amacom.

Melléklet

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638



A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.



ÚJ SZÉCHENYI TERV

A Társadalmi konfliktusok - Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés

„TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069” projekt.

A 4. alprojekt megvalósítója: Kodolányi János Főiskola

A MAGYAR KULTÚRA TÖRTÉNELMI TRAUMÁI Történelmi krízisfeloldó és konfliktuselemző képzés

A tréning időbeosztása:

9.30 – 10.00 / regisztráció

11.30 – 11.15 / kávészünet

12.45 – 13.30 / ebéd

15.00 – 16.00 / záró-kör

10.00 – 11.30 / I. rész: Én, mint polgár

11.15 – 12.45 / II. rész: Én, mint állampolgár

13.30 – 15.00 / III. rész: Mi, mint közösség

visszajelzések, reflexiók

A tréning tematikája:

I. rész:

A származási mintázatok befolyásolják az ember önmegvalósítását és jövőképét. Az előítéleteket magunkkal hozzuk, szinte örököljük, és mindenféle revízió nélkül alkalmazzuk a mindennapi életben. Fontos, hogy foglalkozunk a mélyről jövő, a személyiséget befolyásoló, gyakran nem tudatosított sztereotípiákkal, általánosításokkal. Mindennapjainkban alakítják, befolyásolják az életünket.

Az idő dimenzionális folyamat, és lényegesen befolyásolja az életünket abban, hogy melyik élmény, történés az, amelyiknél elidőzünk és meghatározza értékítéletünket. Ebben a helyzetben az egyénnek szüksége van tudatosan, mód-

szeresen átgondolni, hogy attitűd-rendszere miből táplálkozik, mire hivatkozik, mi az, ami befolyásolja. A bizalmatlanság kérdése a magyar kultúrában – hogyan lehet növelni a bizalmat?.¹

Technikák:

Térkép: hol születtem, honnét származunk, hol érzem otthon magam – berajzolni, indokolni.

Érmék: mindenki kap egy érmét és beszámol arról az időszakról, ami ahhoz az évhez köti.

Idővonat: ha negatív időben gondolkodunk, melyik az a korszak, amelyik megszólít és miért?

II. rész:

A kapcsolatkötés és -tartás az interakció lényege, amely nélkül nem jön létre kommunikáció. A kellemes, biztonságot nyújtó emocionális atmoszféra az alkotó munka fontos tényezője. A *kommunikációs kompetencia* az egyik olyan készségterület, amely eszközként mozgósítja a többi területet. A mindennapok résztvevői egymással kapcsolatot létesítenek és kölcsönösen hatnak egymásra. Az interakciós folyamatban a résztvevő viselkedése úgy módosul, hogy megfeleljen a tagjai által vele szemben támasztott elvárásoknak. Az interakció a személyek egymás felé irányuló, és egymás *viselkedése* által vezérelt aktivitása, magában foglalja az emberi együttműködés minden lehetséges változatát, így a kooperációt, versengést és *kommunikációt* is. Newcomb² a kommunikáció társadalomban, társadalmi kapcsolatokban betöltött szerepét tanulmányozta. Mivel ennek a szerepnek a lényege az egyensúly fenntartása, ezért a rendszer belső elemei kölcsönösen összefüggnek: ha egyik változik, a többi is, s ebből adódóan a viszonyuk is.

Feltételezik, hogy:

- az embereknek szükségük van információra,
- információ birtokában képesek vagyunk azonosulni csoportunkkal, kultúránkkal, szubkultúránk tagjaival,
- demokratikus államberendezésben az információ természetes jog, alapvető emberi szükséglet,
- információ nélkül nem érezzük, hogy egy adott társadalom tagjai vagyunk.

1 BORDÁS Sándor—KONTÓ Gizella—UJMA Péter (2014) *A magyar kultúra történelmi traumái adatok tükrében.* [kézirat].

2 BÉRES István—HORÁNYI Özséb szerk. *Társadalmi kommunikáció.* Budapest, Osiris.

A múlt elemzése nélkülözhetetlen a konfliktusok feltárásában. A jövőbe mutató elővételezés (úgy az óhajtott, mint a félt) és a múlt, illetve az aktuális élmények az emberi diskurzus elválaszthatatlan részei.³

A magyar kultúra erősen maszkulin beállítottságú, melyben a konfrontatív konfliktusmegoldó technikák nyernek alkalmazást. Ennek negatív hatása az, hogy a konfliktus újratermelődik.⁴ Tudunk-e ezen a helyzeten változtatni a helyzet tudatosításával?

Technikák:

Hirdetőtábla: történelmi áttekintés – megfogalmazni az adott korszakra jellemző eseményt.

Thomas – Kilmann féle konfliktusmegoldó teszt alkalmazása.

Hősök: negatív, pozitív véleményformálók.

Történelmi események – hatásai.

III. rész:

A szociális interakció egy folyamat, ahol az egyik ember viselkedését és megélését befolyásolja a másik ember megélése és viselkedése. Kölcsönhatás jön létre, amely erősítő, ellenséges, vagy konfliktussal teli. A kommunikációban rejlő agresszió kifejezését a nevelés formálja, így különböző viselkedési mintákat kapunk. A kommunikációban lévő negatív kód és/vagy agresszív kód elindítói („elsütő szerkezetei”) lehetnek a szocializációs folyamatokban eltanult viselkedési formák kiváltásának.⁵

A magyar kultúra tagjai stresszként élik meg az új helyzeteket, nehezen alkalmazkodnak a váratlan és számukra előreláthatatlan eseményekhez.⁶ A megküzdési stratégiák tanulási lehetőségei, tudatosítási folyamatai kerülnek be a programba.

3 YALOM, Irvin D. (2000) *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula. 448. p.

4 BORDÁS Sándor—KONTÓ Gizella—UJMA Péter (2014) *A magyar kultúra történelmi traumái adatok tükrében*. [kézirat].

5 BORDÁS Sándor (2009) *Az agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

6 BORDÁS Sándor—KONTÓ Gizella—UJMA Péter (2014) *A magyar kultúra történelmi traumái adatok tükrében*. [kézirat].

Technikák:

Kivel szeretnék egy házban lakni?

Régiók sajátosságai.

Közösségformálás lehetőségei.

A kommunikáció sokkal több annál, hogy csak a folyamatot lássuk benne, amely révén a közlő valamilyen információt eljuttat a címzetthez. Egyszerre több funkciót ellátó társas eseménysorozat, amely ugyanúgy közvetít érzelmeket, információkat, tényeket, merít a jelen, és a múlt történéseiből. Kommunikációs kompetenciaként többek között a társas kapcsolatok zökkenőmentes lebonyolításához szükséges tudások és készségek készletét határozzuk meg. A kommunikációs kompetencia megnyilvánulásának jele az is, ha a kapcsolat romlásával a résztvevők képesek annak megjavítására vállalkozni, illetve a kapcsolatnak véget vetni.

A kommunikációban fellépő kongruens és inkongruens helyzetek tudatosítása, – a paradox kommunikáció jelensége és súlya.

Szakirodalom a tréningprogram esetében:

ARONSON, Elliot (2008) *Társas lény*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 504 p.

BÉRES István–HORÁNYI Özséb szerk. *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris.

BERNE, Eric (2009) *Emberi játszmák*. Budapest, Háttér.

BORDÁS Sándor (2009) *Az agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

BORDÁS Sándor–KONTÓ, Gizella–UJMA, Péter (2014) *A magyar kultúra történelmi traumái adatok tükrében*. [kézirat].

GOLEMAN, Daniel (2004) *Érzelmi intelligencia*. Budapest, Edge.

STREDL, Terézia (2006) *Kommunikáció és konfliktusmegoldás*. Komárno, SZAKI. 75 p.

YALOM, Irvin D. (2000) *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Animula. 448. p.

A tréningeket vezeti Dr. Bordás Sándor és Dr. Strédl Terézia pszichológusok, akik részt vettek a program kidolgozásában.

A konfliktus helye a nemzeti identitásban²

Kulcsszavak: nacionalizmus, nemzeti identitás, emberi jogok, nemzeti jogok, nemzeti szabadság, nemzeti dominancia.

Amikor a vallásit felváltva fokozatosan a nemzeti válik a domináns identitássá, megjelenik a gondolat, hogy az új világ immár nem a rendiség privilégiumának és egyenlőtlenségeinek megvédéséért szerveződik meg, hanem mindenki szabadságáért és egyenlőségéért. Ám, hogy az ember szabadsága a közösségnek való teljes alárendelését jelenti-e vagy valami újat, az a kor egyik legfontosabb kérdésévé válik.³ Abban azonban sokan egyetértenek, hogy az új állapot feleslegessé teszi a korábbi konfliktusokat, hiszen nem uralkodók és hűbéreseik csapnak össze a dinasztikus örökségért, hanem a szabad polgárok alkotta népek kormányai alakítják a nemzetközi viszonyokat. Ez pedig megteremti az állandó béke lehetőségét.⁴ Ám a nacionalizmus korában mit sem csökkentek az emberközi konfliktusok, csak megújulva nemzeti jelleget öltöttek. E tanulmány arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja, hol a helye a konfliktusnak a nemzeti identitásban. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi a nemzeti harc állapotának értékrendi alapja. Értelme a másik fél semlegesítése, uralása.⁵ De le kell szögeznünk, hogy mivel nemzeti konfliktusokról van szó, nemzeti értelemben. Azaz a felek nemzeti identitásának legfontosabb alkotóelemei tekintetében.

1 Elnök, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia

2 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a `Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság i Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

3 Lásd: CONSTANT, Benjamin (1997) A régiek és a modernek szabadságának összevetése. In: CONSTANT, Benjamin *A régi rend és a forradalom*. Budapest, Atlantisz. pp. 237–260

4 Lásd például: KANT, Immanuel (1997) Az örök békéről. In: KANT, Immanuel *Történetfilozófiai írások*. Szeged, Ictus. p. 277., pp. 284–286.

5 Donald L. Horowitz szerint a konfliktusok értelme, hogy az egyik fél semlegesítse, injure vagy eliminálja a riválisait. Lásd: HOROWITZ, Donald L. (2000) *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkly – Los Angeles – London. p. 95.

Vizsgálatunk során nem merülünk el az emberi küzdelmeket általánosan átszövő tiszta hatalomkalkulációban, noha az mindegyik emberi küzdelemben megjelenik. Ám társadalomszervező eszmévé csak általánosabb értékrend révén válhat. A nacionalizmus korában többek között a nemzeti eszme révén.

A harc állapota

Ahhoz, hogy az emberek közötti harc nemzetek közötti harccá válhasson,⁶ nem volt elég a törzsek, a rendek illetve a vallások hívei közti egyenlőtlenség elve. Meg kellett alkotni a nemzetek közti egyenlőtlenség eszméjét. Alá kellett támasztani és el kellett terjesztetni az állítást, hogy az egyik nemzet értékesebb, mint a másik, így dominanciája a másik, illetve a másik egy része felett igazolható és helyes. Mivel a nacionalizmus immár a tömegpolitika eszméje, a nemzeti dominancia elvének nemcsak egy szűk vezetőrétegnek, hanem a nép nagy részének is ígérnie kell valamit. A politikát alkotó sokakkal kellett elfogadtatnia, hogy jogukban áll uralkodni a más nemzeti-ségűek, a más etnikumúak felett, és ebből igazolható előnyük származhat. A kísértés óriási.⁷

Ehhez azonban a nemzet modern eszméjét kívül kellett tartani az egyetemes emberi értékek körén. A probléma korai és konkrét megfogalmazását találjuk Immanuel Kant Herder kritikájában.⁸ Kant elsősorban az univerzalizmus világos elveit hiányolja a Herder felfogásból.⁹ Annak lehetőségét rója fel, hogy az eszme végső céljai pusztán partikuláris csoportcélok, így e céloknak nem mércéje az emberiség. Hozzátehetjük, hogy Kant ezzel a megállapítással nemcsak Herder társadalomképének ellentmondását jelzi, hanem a nacionalizmusét is.

Ugyanakkor a kanti kritika anélkül bírálja a társadalomfejlődés herderi válfaját, hogy az univerzálisan érvényes társadalmi értékrend körébe bevonná Herder fejlődéstörvényének eredményét. A herderi nemzet sajátosságai így

6 DEUTSCH, Karl W. szerint a nacionalizmus a politikai elitek eszköze, Elie Kedourie pedig mozgósító ideológiaként jellemzi.

7 John Rawls a népek jogának kifejtése során megalkotott eredeti állapotának szabályait abból a feltevésből vezeti le, hogy liberális igazságosság népek fundamentális érdekén alapszik. Lásd: RAWLS, John (2002): *The Law of Peoples*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England. p. 33. Láthatjuk azonban, hogy a másik nép elnyomásának helyes voltára és előnyeire épülő nacionalizmustípus gyakran válik vonzóbbá.

8 KANT, Immanuel (1995) *Történetfilozófiai írások*. [Szeged], Ictus. pp. 85–86.

9 WEJAND, Klaus (1963) *Kants Geschichtsphilosophie*. Köln, Kölner Universitas Verlag. 143. p.

nem kerülhetnek be az emberi jogok morális értékeinek körébe. Nem nyílik arra mód, hogy az egyén nemzeti sajátosságai az emberi méltóság morális alapjai közé sorolódjanak.

Az individualizmus herderi válfaja, és a nemzeti sajátosságok herderi értelmezése szerinti cselekvés így nem válhat egyetemes társadalmi törvénnyé, hiszen nem alkalmas arra, hogy egyetemes törvénnyé tegye az egyén. Nem az egyén morális döntésének eredménye, így leszögezhetjük, hogy kanti értelemben nem egyetemesen emberi. De nem is individuális. Ugyanakkor fölénk kívánja emelni magát.

Ha azonban a nemzet kérdésében nem létezik egyetemes emberi mérce, akkor megszületik a nemzeti relativizmus. Az egyetemes értékrend hiánya ebben az esetben is megteremti a viszonylagosság terét. Mindenki saját nemzetének az általa vélt céljai és érdekei alapján értékelheti a világot. Mivel pedig az értékelések eltérőek és gyakran egymást kizáróak – még hozzá nemcsak a nemzetek között, hanem az egyes nemzeteken belül is – a konfliktus közöttük ugyancsak valószínű. A nacionális relativizmus révén a nemzetek közti viszony a potenciális harc állapotába jut. Ennek tudatában az egyes nemzeti identitásokban megjelenik a fenyegetettség tudata. A másik nemzet aktuális veszéllyé, de legalábbis potenciális veszéllyé válik. Ami persze kihat a másik fél jellemzésére.

A jellemzés a harci vágy megváltoztathatatlan adottságának elvére épül. Tehát azt a felfogást, hogy a konfliktus, a harc az ember társadalmiságának lényegi eleme, az ember nemzetbéliségére is vonatkoztatják. Ennek a felfogásnak az ember egyéni nemzeti identitására is hatással kell lennie. Miért kell olyanokká lennünk, mint feltételezett ellenségeink? Miként válhatunk olyanokká?

A felvilágosodás vitái óta ismert a helyi sajátosságok meghatározó mivoltának érve. Eszerint nincsenek is egyetemes emberi értékek és szabályok.¹⁰ Az egyének és csoportok között kialakuló nézeteltérések, és érdekütközések megoldásához így azonban hiányoznak a mindenkire érvényes értékek és a belőle eredő szabályok. Hiányuk megnyitja a teret az erővel kikényszerített rendezés, tehát az erőszak előtt. Főként, ha még az egyén társadalmi lényegét is a szenvedélyei által vezérelt önzésében látjuk. De akkor is, ha az egyes államokban megfogalmazott közakaratnak való teljes alárendelődésében. Egyének és kollektívák között a félelem és az erő teremt rendet. Márpedig

10 Ludassy Mária érzékletesen mutatja be Edmund Burke-nek az emberi jogok létezését megkérdőjelező kritikáját. Lásd: LUDASSY Mária (1966) Lobogónk Burke. In: LUDASSY Mária „*Sem vele, sem nélküle*” Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum. pp. 64–65.

e tényezők változóak és változás esetén a rend erőszakosan átrendezhető, ismét és ismét. Ettől az állásponttól már nincsen messze az a meggyőződés, amelyik nemcsak lehetségesnek és esetlegesen ismétlődőnek, hanem az államközi kapcsolatok fontos, mértékadó elemének, rendező elvének tartja a nemzetek közti harcot.¹¹

A nemzeti harc törvényszerűségének elvéből következik a nemzeti dominancia törvényszerű volta.¹² A nemzeti dominancia adottság, tehát valaki mindenképpen uralni fogja a többit. Ezért csak úgy hangozhat a valós kérdés, hogy ki kerül domináns helyzetbe? Erre pedig csak egy elfogadható válasz adható: a mieink. Hiszen senki sem kívánhatja saját nemzetének elnyomását, mások általi uralását. Tehát csak abból a két lehetőségből lehet választani, hogy elnyomó, vagy elnyomott legyen-e a népcsoport. Ebből következően emberileg is csak az a választás áll mindenki előtt, hogy az elnyomók, vagy az elnyomottak közé kíván-e tartozni saját nemzetét is maga után vonva.

Ezzel a felfogással indokolható az egyetemes emberi értékek megsértése nemzeti célokra hivatkozva. Helyi sajátosságokkal lehet úgy magyarázni a szomszédok nemzeti tulajdonságait, hogy azok megváltoztathatatlanul ellenségesnek tűnjenek. Főként akkor hatékony ez az argumentáció, ha a szomszéd náción belül valóban az ellenséges szenvedélyek uralkodnak. Időről időre empirikusan igazolható, hogy a nemzeti veszély valós.¹³

Emiatt ajánlatos számba venniük mindazokat a nézeteket és cselekedeteket, amelyek a másik fél legyőzésére irányultak, és irányulnak.

A nézeteket azért, mivel ezen agresszív ideológiák megfogalmazását elsősorban a nemzeti harc megvívása motiválta, és csak ehhez képest az igazság keresése. Fő céljuk a nemzeti mozgósítás, nem pedig a valóság kritikus bemutatása. Értékelésük elsőrendű mércéje a másik fél felett aratott nemzeti győzelem, és csak ennek viszonylatában az emberi haladás koronkénti élvezetéhez tartozás, az egyetemes emberi szabadság és jogok, és semmiképpen sem az ember egyetemes nemzeti szabadsága.

11 Talán Carl Smidt „barát és ellenség” fogalompárja fejezi ki ezt az államközi viszonyt a legplasztikusabban. SCHMITT, Carl (s.a.) *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor. p. 19.

12 Kiválóan mutatja be ezt a látásmódot Brendan Simms. Lásd: SIMMS, Brendan (2014) *Kampf um Vorherrschaft. Eine deutsche Geschichte Europas. 1453 bis heute*. München, Deutsche Verlags-Anstalt. pp. 33-34. és pp. 218-219.

13 Ludassy Mária fejti ki, hogy Hobbes-nál a „végtelen hatalomkiterjesztés a hatalom megőrzésének eszköze”. LUDASSY Mária (1996) „Előbb a szabály, aztán a morál”. In: LUDASSY Mária, *Sem vele, sem nélküle* Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archívum. p. 14.

Helyettük a saját nemzet másikkal szembeni előretörésével illetve elmaradásával kell az eredményt mérni. A haladás, a jogok és a szabadság a nemzeti győzelmek illetve vereségek fényében értékelhetőek.

Ez a morális mérték persze lépten-nyomon szembekerül az egyetemes emberi értékekkel. A rendszeresen felbukkanó, gyakran kiáltó ellentmondást pedig fel kell oldani modern világunkban. Tehát választ kell adni a nemzet nevében elkövetett gaztettekre, a nemzeti ellenség gyilkolására, deportálására, szabadságától, alapvető jogaitól való megfosztására. De meg kell magyarázni ugyanazoknak a nemzeti jogoknak megvonását a nemzeti ellenséghez soroltaktól, amelyekért a mostani többségek elődei küzdöttek, és küzdelmüket nemzeti történelmük legigazságosabb, legdicsőbb szakaszának tartják a jelenkoriak. Majd pedig a nemzeti ellenségnek tartottak megvetését, lenézését is meg kell indokolni a sajátjaik előtt.

A megoldás az eszmetörténetből jól ismert, már említett relativizálás. Az egyetemes emberi értékek egyetemességének kétségbe vonása, és annak bizonygatása, hogy jelentőségük csak eseti és helyzeti. Értékük s érvényük éppen ezért viszonylagos.

Ám egyes polgárok nemzeti szabadságának kétségbe vonása nem áll meg náluk, hanem kiterjed az állam emberi jogi alapjainak más területeire is. Valamint lényegileg korlátozza a nemzeti többséghez tartozók nemzeti szabadságát.

A többségek nemzeti szabadsága látszólag biztosított. Nyelvük hivatalos nyelv, szokásaik uralkodó szokások, kultúrájuk domináns kultúra, államukat uralják. Szimbolikus kifejezést is adnak nemzeti uralmuknak, tehát az állam jelképei saját maguk megjelenítései. Ámde, amennyiben úgy döntenek, hogy mindezeket egyben arra is használják, hogy más nemzetiségű polgártársaik hasonló nemzeti törekvéseit akadályozzák, akkor az előbbi eszköztár mind-egyikét deformálniuk kell.

A nemzeti szabadság relativizálásához használt, a kisebbségek elnyomására szolgáló érv jelentősen hozzájárul az egyes politikai eszméáramlatok értékrendjének összezavarásához. A baloldalnak ugyanis úgyszintén az emberi jogok viszonylagos interpretációjába kell bonyolódnia.¹⁴ Transzformálódó országok-

14 A nemzet kérdésekben az államnak valamint a társadalomnak döntenie kell. Mint-hogy azonban megoldatlan maradt az egyén nemzeti sajátosságainak univerzális értékrendbe illesztése, a liberális államok keze is szabaddá vált a többségi akarat érvényesítése előtt. Figyelembe véve a herderi és a rousseau-i felfogás közti lényeges hasonlóságokat a szellemi alapok is készen álltak. Lásd: BARNARD, F. M. (1988) *Self-Direction and Political Legitimacy – Rousseau and Herder*. Oxford, Clarendon Press.

ban mások nemzeti elnyomásának vágya többféle elemből rakja össze az itteni újbaldalt. Benne található a jakobinus egységesítő hagyomány. Az általános akarat rousseaui tézise feltételezi mindenki alárendelését az egyetlen és így egyazon politikai magatartáskódexnek, amihez később a közös hagyományok rituális tiszteletét is hozzárendeli a szerző. A volt kommunista országokban posztleninista formában jelenik meg a jakobinus hagyomány.¹⁵

A nemzeti harc ideológiája

A nemzeti harc ideológiája az európai nemzeti harcok esetében minde-
nekelőtt azt a célt követte, hogy militarizálja a hazai közvéleményt. Azt hiva-
tott bizonyítani, hogy a másik féllel szembeni nemzeti harc elkerülhetetlen.
A másik felett aratott nemzeti győzelmek minden körülmény közt jogosak
voltak, míg a nemzeti vereségek jogtalanok. A nemzeti harc módszereit a tör-
ténelmi körülmények adják, és nem felettük álló morális elvek.¹⁶ Emiatt vezé-
reiknek kell hinniük, nem a különféle kritikus értelmiségieknek, sőt gyakran
nem is saját maguknak.¹⁷

Ám a nemzeti ideológia még egy fontos célt szolgál, főként kisebb illet-
ve gyengébb nemzetek esetében. Mivel a nemzeti harc kimenetele gyakran a
nagyhatalmak kezében van, az ő közvéleményüket és mindenekelőtt vezetői-
ket kell befolyásolnia. A nemzeti közel- és távoli múltnak ezért alkalmassá kell
válnia a jelenkor hazai és külföldi propagandacéljai, diplomáciai manőverei
számára. A társadalomtudományoknak meg kell felelniük a nemzeti harc kívá-
nalmainak. A jelen és a múlt kritikus vizsgálata csak akkor és annyiban fogad-
ható el, amennyiben nem veszélyezteti a nemzeti küzdelmet. Sőt, támogatnia
kellene. A valóság ellentmondásossága csak akkor elfogadható, ha nem áll
ellentétben a közvélemény militarizálásával, valamint a külföld felé irányuló
propagandával. Aki szembekerül vele, arra simán rásütik a nemzetáruló bé-
lyegét, hiszen a nemzeti harc logikája szerint veszélyt jelent. Az ellentmondá-
sosság csak a másik fél ellenmondásossága lehet. A magunkét pedig éppen ez
igazolja, és ezzel fel is oldja.

15 A jakobinizmus és a marxizmus-leninizmus franciaországi összekapcsolási kísérletét mutatja be Francois Furet. FURET, Francois (2006) *A forradalomról*. Budapest, Európa Könyvkiadó. p. 13. és pp. 24–31.

16 Az álláspontot a legplasztikusabban mutatja a nemzeti kisebbségek kitelepítésének, az etnikai tisztogatásnak ma is élő ideológiája.

17 Sztálin és Hitler kultusza a legismertebb és legszélsőségesebb megjelenése ennek a magatartásnak. Lásd: ULLRICH, Volker (2013) *Adolf Hitler. Die Jahre des Aufstiegs*. Frankfurt am Main, S.Fischer Verlag GmbH. pp. 568–570.

A nemzeti történelem értékelése

A szellemi küzdelemben különösen fontos a múlt megfelelő értelmezése.

A nemzeti történelem értékelésének egyik lehetséges módja hogy a történelmet a nemzeti hatalom növekedésének illetve csökkenésének viszonylatában osztják jó és rossz korszakokra az érintettek. Tehát amennyiben nő az adott nemzet tagjainak száma, gyarapodik országának területi kiterjedése, erősödik nemzetközi befolyása, akkor történelmüknek ezt a szakaszát nemzetileg pozitívnak, míg ellentétét negatív szakasznak tartják. Függetlenül attól, hogy az adott időszak során a világtörténelem pozitív folyamataihoz csatlakozva érték-e el céljaikat, vagy éppen a haladásellenes erőkkal szövetkezve. Valamint az értékelésen az sem ront, ha terjeszkedésük során más nemzetiségűeket juttatnak alávetett helyzetbe, akár saját országukban akár olyanokkal szövetkezve, akik szintén nemzeti kisebbségeik elnyomására építik államukat.¹⁸

Mint ahogy az sem, ha mások fölött próbálnak domináns pozícióba jutni. Sőt, a nemzeti nagyság mércéje a hatalom kiterjesztése, nem az alávetettek sorsa, illetve a társadalmi haladáshoz való viszonya. Még hozzá mindmáig.

A gyarmatosítás, mások meghódítása ritkán vezet olyan társadalmi vitához, amely eredményeképpen a politikai közösség jelentős része kétségbe vonná saját hódítással megteremtett nemzeti nagyságának hagyományos alapjait: mások alávetésének helyes voltát. A Mahatma Gandhi által hangoztatott szellemi erő és a reá alapozott passzív rezisztencia,¹⁹ amellyel az angolokat kívánta elűződni Indiából, csak akkor elegendő, ha az angolok általa tényleg legyőzve érzik magukat.

Ilyen esetben nemzeti dominancia és minden ember nemzeti szabadságának elve szinte teljesen elválík egymástól, és a nemzetinek nevezett dominanciát teszik végső mércévé. Megjegyezhetjük, hogy nemcsak az európai, hanem a sajátos közép-európai dilemma egyik lényegi eleme éppen ebben az ellentmondásban rejlik.²⁰

18 Számos példa hozható fel arra, hogy ugyanazt, amit a kisebbségben élők maguk számára igazságos célnak tartanak, többséggé válásuk után megtagadnak saját kisebbségeiktől. Talán a legutolsósó Macedónia és Koszovó esete.

19 Lásd: GANDHI, Mahatma K. [s.a.] *Hind Swaraj and Other Writings*. New York, Cambridge University Press. pp. 88–99.

20 Bibó István szerint a közép-európai kis nemzetek ádáz határvitáiból fakadt nemzeti létük és a területi státusz a nyugat-európainál is nagyobb bizonytalansága, és ez a fő forrása a közép- és kelet-európai nemzetek politikai hisztériájának. BIBÓ István (1986) A kelet-európai kis államok nyomorúsága. In: BIBÓ István *Válogatott tanulmányok II.* Budapest, Magvető Könyvkiadó. p. 197.

Az ellentmondás több olyan következménnyel jár, amelyek nemcsak a megtartásához járulnak hozzá, hanem egyenesen tovább erősítik.

Az egyik politikai, szociológiai természetű. Az említett ellentmondás fenntartása és használata számos személyt juttat hatalmi pozíciókba, akik így érdekeltté válnak az ellentmondás fenntartásában. Például, aligha szeretné az emberi jogok értékrendje alapján tisztázni a második világháború alatti és utáni embertelenségek és kitelepítések ügyét, aki maga is részesedett az elkobzott vagyonból. Vagy nehezen várható olyanoktól a fasiszta illetve kommunista múlt nemzeti elnyomásának bírálata, akik ezeknek a rendszereknek köszönhetik karrierjüket. Mindez a legnagyobb kritikai kapacitással rendelkező réteg, az értelmiség egy részére is kiterjed, hiszen ideológiára úgyszintén szükség van mások nemzeti szabadságának korlátozásához.

A nemzeti dominancia, tehát a mások fölött gyakorolt uralom nem tartozik, nem is tartozhat a nemzeti szabadság fogalomkörébe. A huszadik század elejének európai konfliktusai éppen ezért problematikusak. Még a demokráciák is gyarmatbirodalmuk megőrzéséért harcoltak, és az első világháború utáni békekötésekkel is ezt, valamint a vesztesek nemzeti alávetését kívánták elérni. Az egyes államok nemcsak a másik fél nemzeti dominanciája ellen harcoltak, hanem sajátjuk megteremtéséért valamint megőrzéséért mások felett, illetve olyanok felett, akiket eddig másik nemzet uralt.

Nemzeti harc, egyéni érdek és a nemzeti elválasztás

A nemzetek küzdelmében játszott jelentős szerep számos személyes előnnyel kecsegtet. Mivel pedig a nemzetek közti konfliktus tekinthető a legfontosabbnak, a nemzeti harc vélt és valós állapota egyéni érdekké válva a legkülönbébb egyéb szabályok átlépését igazolja. Hiszen a legfontosabb küzdelemről van szó, ami mögött a többi szabály jelentősége elmarad. A nemzeti győzelem és nagyság ideájának ereje elnyomja a korrupciós ügyeket, elfedi a hozzá nem értést és a belőle fakadó szarvashibákat, sőt végül a tisztelt nagyok közé emelheti a politikust akkor is, ha sötét rendszereket szolgál ki, felemás eszméket vall,²¹ vagy ha éppen az ország fejlődésének visszafordítására tör miközben maga is kétes ügyekbe bonyolódik.²² A nemzeti nagyság víziójával, s szomszédon aratott nemzeti győzelemmel elfeledhető a korrupció,

21 Lásd például Napóleon kultuszát Franciaországban, vagy Szlovákiában Andrej Hlinka nevének törvénybe iktatását az ellenzék támogatásával.

22 Szlovákiában az ellenzékiek körében is elhangzott, hogy Vladimír Mečiar nem szabad perbe fogni és elítélni, mert ő az államalapító.

a gyanús meggazdagodás, elkerülhető különféle törvénysértések felderítése. A felelősségre vonás végül a nemzet elleni támadássá, azaz politikai kockázzattá válhat, hiszen a közvélemény előtt a „győző” ellenfelei sem tisztázzák a nemzeti győzelemnek minősített tett ellentmondásait.²³

A nemzeti ellenségkép sikeres elterjesztéséhez azonban a harci kép erejénél és a vezetők érdekeinél több kell. A nemzeti harc vallóinak egymástól is el kell választaniuk társadalmukat. Nemcsak politikailag és gazdaságilag, hanem kulturálisan is el kell választani egymástól a korábban, például a középkorban még szoros kapcsolatban lévőket.²⁴ Ennek alapja általában a nyelvi elválasztás.²⁵ Ezt a nyelvi dominancia megteremtésével próbálják elérni. Az egyik nyelv dominánssá, a többi pedig alárendeltté válik a hivatalos élet és a közélet szinte minden területén. Az államivá váló iskola is csak a kisebbségit kötelezi a többség nyelvének elsajátítására, a többségit nem a kisebbségiére. Még az olyan településeken, régiókban sem más a helyzet, ahol együtt élnek. Az uralkodó nyelv így az elnyomás eszközévé válik. Akkor is, ha éppen változik a helyzet. Például az Osztrák-Magyar Monarchia végével a magyar dominanciáját nem a nyelvi egyenlőség követi, hanem a szlovák, a román, a szerb nyelv dominanciája váltja fel.

A nyelvi elválasztással pedig az egyes társadalmakban a többséghez tartozó sokaknak megszűnik az a képessége, hogy maguk alkothassanak képet a szomszéd kultúrájáról, közéletéről, politikusaik álláspontjairól.

A kulturális elválasztás fontos eleme a már említett ellenségképzés. A másik fél múltját oly módon állítják be, hogy saját nemzetbéliek számára csak a nemzeti harc tűnjék járható útnak. Ez pedig nehezebben sikerülhetne a nyelvi elválasztás nélkül. Ha a többségiak számottevő része értene a kisebbség nyelvén, akkor megismerhetné közös múltjuknak azokat a történéseit, amelyek mindannyiuk javát szolgálták. De a sajátjaik által elkövetett igazságtalanságokat, és embertelenségeket sem lehetne eltitkolni, illetve sokkal nehezebb lenne félremagyarázni. Közvetlenül, tehát hazai értelmezés, és félreértelmezés nélkül ismerkedhetnének meg a más nemzetbéliek mai nézeteivel, álláspontjaival, javaslataival, kezdeményezéseivel és jelenbéli közös céljaikkal, érdekeikkel. Közvéleményeik ugyanis egymásba érné-

23 Vladimír Mečiar kétséges amnesztiáit mindmáig nem sikerült megszüntetni.

24 „Az új kort immár a döntéskényszer jellemezte. Mindenki egy bizonyos nemzethez kellett hogy tartozzék, megszűnt a megosztott és egymásba hajló nemzeti identitások archaikus kompromisszuma.” Szűcs Jenő (1997) *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest, Balassi Kiadó – JATE – Osiris. p. 338.

25 Kivételek persze vannak, közös nyelvet beszélők is alkothatnak több nemzetet.

nek, és részben közös közvéleményt alkothatnának.²⁶ A nemzeti indulatkeltés, manipuláció lehetőségei elé így magasabb korlátok emelődnének, következésképpen a vezetőréteg sokkal nehezebben tudná militarizálni saját nemzeti közvéleményét.²⁷

Még egy fontos következménnyel járhatna a közvélemények egymásba érése. A nemzetek tagjai közt a közvetlen kapcsolatok sokkal sűrűbb hálója szövődhetne, mind az ellenséggépzésen alapuló kulturális elválasztásuk esetén. Nemcsak érdekalapú gazdasági kapcsolatokról lehetne szó – jóllehet ezek is nagyon fontosak – hanem az emberi kapcsolatok teljes skálájáról.

Csakhogy nem a regionális többkultúrájúság, hanem a nemzeti ellenségnek deklaráltakal szembeni elkülönülése vált követendő példává. Például, ha valaki szlovákként nyilvánosan hangoztatja, hogy beszél magyarul, és ismeri a magyar kultúrát, az sokak szemében nemzetileg gyanússá, tehát kevésbé értékesé válik. A nemzeti harc értékrendjében az olyan, aki becsüli, tiszteli, szereti, sőt aki akár csak tisztelheti, szeretheti az ellenséget, lejjebb kerül ezen harc értékskáláján, mivel gyanússá válik. A nemzetéhez hű személy nem beszél a másik nyelvén, akkor sem, ha tudna, hanem a másikat próbálja rákényszeríteni a saját nyelve használatára. Nem hangoztatja a másik kultúra értékeit, hanem arra mutat rá, mennyivel értékesebb az övé.

Valamiféle együttműködésre persze szükség van a modern, integrálódó világban. Egymás segítése azonban akkor válik elvárható magatartássá, ha azzal saját érdekeiket is érvényesíthetik.²⁸ Nem tartják felelősnek magukat a másik fél sorsáért, hacsak abban az értelemben nem, hogy kihasználják őket vagy éppen harcolnak velük. Érdekkapcsolat esetében köttetnek szövetségek a felek közt az érdekek határai közt, legyenek azok bármilyen természetűek.²⁹ De olyan kapcsolatok, amelyek nyilvánosan hangoztatott lényege a másikért

26 Ezzel persze gyengülne az elit uralma a sajátjának tekintett nemzet tömegei felett. S vele együtt az elit uralmára épülő nacionalizmusfelfogás ereje.

27 Pesze akkor sem lehetetlen, ha közös nyelvet beszélnek. Az állam által közvetlenül vagy közvetve befolyásolt kulturális intézményrendszer propagandaereje nagy, és képes egy irányba terelni a társadalom nagyobbik részét.

28 E magatartás tipikus példája a visegrádi négyek viszonya. Különösen Szlovákia és Magyarország együttműködése.

29 Jelenleg ilyen a cseh-szlovák együttműködés. A két fél közösen lép fel a II. világháborút követő etnikai tisztogatások védelméért. Ennek eredményességéért még azt sem tesszik közbeszéd tárgyává, hogy a náci Németország támogatásával a cseheket is kitelepítették Szlovákiából. Az eset jól példázza azt az oportunizmust, amivel az emberi jogi hagyományt kezelik, ha az emberi jogok jelentősebb megsértését tesszik nemzeti érdeké.

viselt felelősség volna, nem születnek. Pedig teljesen egyértelmű, hogy döntéseikkel jelentősen, esetenként meghatározó erővel befolyásolják nemzeti szomszédjaik jelenét és jövőjét.

A felelősség elhárításának társadalmi érték tétele vált az Európai Unión belüli szolidaritáshiány fő okává. Az EU-ba történő belépést is főként érdekérvényesítésként fogja fel számos ország politikai vezetésének jelentős része, valamint társadalmi többsége. Sokan nem is képesek másként látni a kérdést. Mások pedig abban érdekeltek, hogy túl sokan ne is váljanak rá képessé. Hiszen a nemzeti legfőbb értékkel emelése teszi ingatlaggá az egyetemes értékeket.

A legfejlettebbek mögött

Különösen nagy jelentőségű a nemzeti egyenlőtlenség fenntartásáért gyakorolt nemzeti elválasztás az olyan államokban, amelyek elmaradtak a legfejlettebbektől. A kérdés ebben az esetben gyakran nem a felzárkózás lehetséges módja, hanem az elmaradottság egyes összetevőinek megőrzése. Azaz a kialakítható és politikailag használható felemáság, amelyhez politikai legitimáció köthető. A korábbi időszakok minél több elemének megtartása, nem pedig kritikus felülvizsgálatuk. Az alapkérdés nem a lemaradás okainak megvizsgálása, hanem a felelősség áthárítása másokra. Ezért az elsőrendű kérdés nem úgy hangzik, miként érhetik utol, vagy hogyan előzhetik meg a legfejlettebbeket. Társadalmukat sem elsősorban erre próbálják kondicionálni az egyes országok vezetői, nem ez a társadalmi diskurzus alapvető vitatémája, hanem, hogy miként lehet a lehető legkisebb változással, tehát a múlt minél több elemének megőrzésével benne maradni a szűkebb világ versenyében. Tehát elsősorban nem önmaguk megváltoztatására kell törekedniük, hanem a régi elfogadására. Következésképpen elsősorban a régi megtartásának lehetőségén és indoklásán kell törniük a fejüket.

Az elmaradottság ekkor válik morális kategóriává. Olyanná, amit védeni, óvni kell. Értékelésének fő szempontja az az állítás, hogy az elmaradottság adott elemei értékesebbek, mind a fejlettség állapota. Ehhez persze a fejlettséget a romlás és a bukás előszobájaként kell láttatni, és ha a bukás nem következik be, akkor sem szabad kételkedni a jóslat jövőbeni bekövetkeztében. Mivel pedig minden fejlett kultúra válságba jutott egykor, ki az, aki megkérdőjelezhetné, hogy a mostani is bajba jut majd. Amivel viszont adós marad a bíráló, az az a mód, ahogy maga a fejlődés élvonalába juthatna. A fejlettebbek kritikája ugyanis rendszerint nem párosul valós, más utat mutató fejlődésstratégiával.

Inkább csak jóslatszerű víziókkal próbál mozgósítani, végrehajtható és eredményességükben mérhető, részletesen kidolgozott programok nem születnek.

Az elmaradottság eszmei védelme ugyanis az elmaradottságot okozók védelméhez kötődik. Amennyiben ők nem elmaradást okoztak, hanem abban akadályozták a többi embert, hogy a romlás útjára lépjenek, akkor erkölcsileg nemes cselekedetek köthetőek hozzájuk. Így megmarad morális joguk a hatalom megtartásához, illetve ismételt megszerzéséhez. Az állítás ellenőrizhetetlenségéhez szükséges a látomásszerű jövőkép, és a szenvedélyszerű politikai identitás. Erős szenvedélyek az ésszerűség helyett, hozzájuk pedig hatalmilag erősen kézben tartott érdekkötődések.³⁰

A szenvedélyek elsősorban nemzeti szenvedélyek. A megsértett nemzeti öntudat indulatainak folyamatos erősítésén nyugszanak. Nem a sértettség feloldása a cél, hanem a fájdalom fokozása, a megsértett nemzeti büszkeség érzésének erősítése.

Az elmaradottság megőrzésének lényegéhez azonban a más elmaradottaktól való viszonylagos elkülönülés is hozzátartozik. Azokkal szemben magukat fejlettebbnek tekintik.

Jóllehet kultúrájuk számos vonása közös, politikai kultúrájukat is beleértve, magukat mégsem tartják az elmaradott világ részének. Egyébként el kellene fogadniuk elmaradottságuk, estenként ismétlődő meghódíttatásuk természetességét, sőt helyes voltát. Politikai elitjük egy része ugyan ezt az ideológiát terjesztette, de tudják, társadalmuk nem kíván örökké ebben az állapotban maradni. Sőt, ezt kevés kivétellel maguk sem akarják teljesen.

Közép-Európa

Közép-Európában különös erővel jelennek meg ezek a vonások.

A keleti hódítók felé magukat keletiebbnek, tehát kommunistábbnak, oroszbarátabbnak, ha a hódító nyugati, pl. a nemzeti szocialista Németország, akkor a szomszédnál németbarátabbnak, a demokratikus Nyugathoz csatlakozás során pedig nyugatiabbnak próbálják beállítani magukat, szomszédjaikat tudatosan visszaszorítva.³¹ Ha pedig egyszerre közelednek kelet-

30 Ilyen érdekviszonyokat teremtett például a nomenklátúra-privatizáció a rendszerváltás során, a zsidók, németek, magyarok vagyonának elvétele és szétoztása, szóval a nemzeti alapú állami tulajdonváltoztatás, az államtól való függés.

31 Talán a legismertebb Václav Klaus esete, aki elhíresült kijelentésében Csehországot a Nyugathoz, a többi közép-európai országot pedig a Kelethez sorolta. De ő a az egyik fő szószólója Csehország szoros szövetségének Oroszországgal.

hez és nyugathoz, akkor egyszerre érvelnek kétfelé kétféleképpen. Sőt, akár többféleképpen is, hiszen esetenként kettőnél több hatalomhoz is igazodni szeretne az adott közép-európai ország.

Nem az ellentmondás feloldása, hanem fenntartása válik politikai és kulturális céllá. Különben számot kellene adni a kétarcúság hatalmi, gazdasági, és kulturális következményeiről. Arról, hogy legfőbb hatalmi következménye nem a térség függetlensége, hanem függésbe taszítása az egymással vívott nemzeti harc ürügyén. A korábban egységes gazdasági teret felbomlasztják, és kis, az éppen domináns hatalomtól való függés révén működőképes egységeket kreálnak. Teszik ezt a XX. században, abban a korban, amelyikben a korábban nagynak tartott országok piacairól is kiderül, hogy már kicsikké váltak.

A XIX. és XX. században gyarmatosítással növelt piacok korában kis piaci egységekké bontani a korábbi nagyot, azt jelentette, hogy még a korábbinál is jobban erősödik a kicsik függése. Ezt pedig igazolni kellett.

A nemzeti harc uralkodó eszméje sokban segíti értékrendileg felemás pártok születését és fennmaradását. Valamint sokban erősíti a hatalmi kontraszelekciót, amely eredményeképpen alkalmatlan személyek juthatnak magas hatalmi pozíciókba, és meg is maradhatnak bennük. A társadalomban pedig mélyen meggyökereteszti a meggyőződést, hogy a politika lényege a harc, és az érdekérvényesítés. Minden más csak taktika és színjáték. Végül az eszme egyik tartóoszlopává válik még az olyan államalapítás legitimálásának is, amelyik nem a nép akaratából ered.

A nemzeti győzelem, nemcsak a külső, hanem a belső harc eszközévé is válik.

A nemzeti nagyság és a nemzeti győzelem víziója a belső hatalmi harc fontos eszközévé tehető. Részben azáltal, hogy új legitimációt ad a korábbi diktatúrák fenntartóinak, legyenek akár fasiszták akár kommunisták. Tehát morálisan egyenrangúnak mutathatják magukat azokkal, akik a diktatúrák ellen küzdöttek. Ám ez nyilvánvalóan nem elég, hiszen eltérő múltjuk megmarad, s veszélyesen látható. Elfátyolozásához nemzetellenesnek kell láttatni diktatúráik ellenfeleit. Ha a választókba sikerül annyira beleplántálni a nemzeti félelem és veszély érzését, hogy az felülírja az állam és társadalom átalakításának szándékát, akkor az átalakítás problémáit a nemzet veszélyeztetésének lehet feltüntetni. Többnemzetiségű országokban még azt is hozzá lehetett tenni, hogy a nemzeti ősellenséggel együttműködve, sőt – horribile dictu – akár együtt is kormányozva sodorták a rendszerváltás minden nehézségébe a polgárt.³² A nemzeti kisebbségek segítése pedig az ország veszélyeztetésével egyenlő.

32 Például Szlovákiában, Romániában.

Ez a jelenség nem írható le pusztán a nyugati demokráciák elméleti eszköztárával, sem pedig a keleti központosított rendszerek elméleteivel. De e kettő keveredésének, kombinálásának teóriája sem elég. Ezek a szempontok fontosak ugyan, de egy lényeges elem hiányzik belőlük. Mégpedig a felemás-ság elve.³³ A Közép-Európában oly fontos elv abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy ezek a kis nemzetek csak a legkülönbébb hatalmakhoz igazodva, rendszereiket átvéve, és ezeket rugalmasan és gátlástalanul változtatgatva tudják megvívni harcaikat szomszédjaikkal. Felfogásuk szerint a szomszéd-dal vívott nemzeti harc sikerétől nemzeti megmaradásuk függ. Fontosabb hát, mind az aktuális nagyhatalomhoz való rugalmas igazodás. Az ugyanis a szomszédokkal vívott nemzeti harc okán szükségszerű.

A felemás-ság igazolásához azt kell eljelenítélteleníteni, sőt ahol csak lehet elhallgatni, hogy a XX. században elődeik maguk döntöttek úgy, hogy az együttműködés és a közösen megtartott nagyhatalmi státusz helyett a kisé-lamiságot és vele a kiszolgáltatottságot választják.

Esetükben is a nemzeti harc törvényszerűségének elvéből következik a nemzeti dominancia törvényszerű volta. A nemzeti dominanciát adottságnak tartják, és számukra is csak az a kérdés hogy, ki kerül domináns helyzetbe. Ebben az esetben pedig csak az a válasz lehetséges, hogy saját nemzetem, hiszen senki sem kívánhatja nemzetének elnyomását. Tehát csak abból a két lehetőség-ből lehet választani, hogy elnyomó, vagy elnyomott legyen-e a népcsoport. S ebből következően emberileg is csak ez a választás áll mindenki előtt, tehát az elnyomók, vagy az elnyomottak közé kíván-e tartozni saját nemzetét is maga után vonva. Emiatt nevezhetik nemzetárulónak mindazokat, akik igazságot és jogokat követelnek a kisebbségeknek, köztük a magyaroknak, hiszen e gondolkodásmód szerint vagy a szlovákok, románok, stb., vagy a magyarok kerülnek domináns helyzetbe.

Aki tehát a másik felet bármilyen módon segíti, az dominanciájukat támogatja. Nekik legfeljebb engedményt szabad tenni, ha azt erővel kikényszerítik. És csak akkorát, amekkorát az adott helyzetben éppen muszáj. Ám segítségük, támogatásuk bármely fontos ügyben saját nemzetük alávetésének, és területei elcsatolásnak az előkészítése. Ezt minden helyzetben tudatosítani és tudatosíttatni kell.

33 Hegel állami megoldása jelzi ezt Poroszország esetében, ám itt még egy nagyhatalomról volt szó, amelyik nem kívánta teljesen bevezetni a liberális demokráciát, ám képes volt szuverenitása megvédésére. Közép-Európa országai erre sem képesek, s ezt nemzeti veszélyeztetettségükkel is összekapcsolják.

A közép-európai politikai hagyományvilágban a nemzeti ellenségeskedés mindmáig az uralkodó hagyomány. A posztkommunista viszonyok legitimációs igénye pedig tovább erősítette. Kisebbségeik felszámolásától az általuk lakott területek meghódításának nemzeti stabilizálását várják.³⁴ Ez pedig a nemzeti nagyság és nemzeti hatalom hagyományos víziójának fontos eleme. Eszerint a nemzeti hatalom legfontosabb eleme a területek szerzése és pacifikálása. Területeket pedig, hacsak nem távoli gyarmatokról van szó, a szomszédok rovására lehet szerezni.

A nemzeti harc hívei a nemzeti dominancia elvének feladását és a nemzeti egyenlőség elvének elfogadását e viszonyban elképzelni sem tudják. Ami még rosszabb, nem is akarják. Pedig tudnak róla, hogy a nemzeti béke sok más országban vált az állam egyik alapelvévé. Nemcsak ismerethiányról, egyfajta kulturális korlátról van tehát szó, hanem ellenérdekről. Lényegi eleme a kulturális korlát megtartása, sőt erősítése hatalmi érdek, azon belül pedig az egyesek önérdeke.

Tegyük hát fel a kérdést, hogy mi az oka annak, hogy a közép-európai nemzetek, – köztük magyarok és szlovákok – félnek egymástól? Ennek ebben a helyzetben részben más okai vannak. A magyarok félelme elsősorban a magyar kisebbségek megsemmisítéséből táplálkozik. Amennyiben Magyarország szomszédjainál fennmarad a mostanáig uralkodó nemzetfelfogás, akkor fokozatosan felszámolják a magyar kultúrát és identitást az országaikban.

Ám nem pusztán a magyarok asszimilálása a magyar nemzetre nehezedő egyetlen veszélyforrás. Ha ugyanis a magyarok és a többi nemzeti kisebbségük asszimilálására irányuló törekvés sikerrel jár, akkor ezekben az országokban hosszú időre megerősödik az a politikai meggyőződés, hogy a korhoz kapcsolódó politikai eszközökkel, a térségben befolyást szerző akármelyik hatalommal való opportunistá és rugalmasan változtatott szövetségekötésekkel elpusztítható bármilyen kultúra, ha az az uralkodó politikai elit érdekében áll. A lényeg az olyan hazai közhangulat megteremtése, amelyben belpolitika világ kockázatosává válik annak megkérdőjelezése, hogy tényleg veszélyesek-e a nemzeti ellenségeknek nyilvánítottak.

A nacionalizmus eszmerendszere nem független a felvilágosodás értékrendjétől, hiszen szintén ennek az időszaknak a gyermeke. Komplex identitásról van szó, amely sok mindent magába olvaszt a korábban domináns öna-

34 Lord Acton Svájc példájával érvelve állítja, hogy hibás az a feltételezés, hogy az állam határainak egybe kell esnie a nemzet hatáiraival.. Lásd: ACTON, Lord (1991) Nacionalizmus. In: LUDASSY Mária szerk.: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Budapest, Atlantisz. p. 147.

zonosságformából, nevezetesen a vallási identitásból.³⁵ Ám a felvilágosodás nem kis mértékben, éppen az egyház politikai szerepének és a vallás számos tételének kritikája által válik a kontinens megújódásának eszmerendszerévé. A harminc éves háború megmutatta, hogy a vallási identitás nemcsak képtelen a nagy társadalmi katasztrófák megakadályozására, hanem egyenesen az egyik legpusztítóbb háború eszmei alapját adja.

Korunk egyik legfontosabb kérdése, hogy a huszadik század két világháborúja nyomán az európai eszmeiség képes lesz-e megoldást találni a két világegés alapjául szolgáló eszmerendszer, a nacionalizmus agresszív elemeinek problémájára. A kísérlet sikere vagy sikertelensége a nacionalizmus eszméjét megalkotó Európa egyik alapproblémája. Hiszen kontinensünk államai éppen e két, maguk által kirobbantott háború által veszítik el korábbi domináns pozíciójukat a világban, majd válnak másodrendű, sőt esetenként sokadrendű tényezőkké.³⁶ Azon túl tehát, hogy rámutatnánk e háborúk uralkodó eszméjének hibáira, lényegüket is megfogalmaznánk, majd a kritikából eredően felvázolhatnánk annak az eszmének az alapjait, amelyik, ha rejtetten is, de tovább éltetik a huszadik század számos baját. Az Európai Unió eddigi történelme során egy íratlan szabályrendszer vont a korábbi válságidőszak bírálatának határait. E szerint a fasizmus és kommunizmus eszmerendszerét általánosan bírálni kell, ám politikailag nem illik szóvá tenni a tagállamok jelenlegi agresszív nacionalizmusát. A szabály szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban megjelenő agresszív nacionalizmust bírálja, és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét szorgalmazza. A felfogás legfőbb gyengéje, tehát nem a helytelen álláspontban rejlik, az álláspont helytelenségére ugyanis nyilvános vitában rá lehetne mutatni. Hanem a hallgatásban. A hallgatás morális értékkel emelésében. Általa ugyanis éppen a nyilvános vita válik helytelenné.

A hallgatás, mint a történelem során számtalanszor megmutatkozott, nem az nemzeti agresszivitás híveit csendesíti el. Ők továbbra is mondják és teszik a magukét. A hallgatás éppen a kritikusaik száját fogja be, valamint az érintetteket, azokét, akik az agresszivitást elszenvedik. A hallgatás kötelezettsége őket teszi gyanússá, róluk állítható, hogy hangoskodásukkal veszélyeztetik az európai stabilitást, azok helyett, akik jogaikat, nemzeti szabadságukat

35 Ezt állítja például Anthony D. Smith. Lásd: SMITH, Anthony D. (2003) *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press. pp. 254–261.

36 COUDENHOVE-KALERGI, Richard (1988) *Pan-Europe*. Paris, Presses Universitaires de France. pp. 9–12.

semmibe veszik. Róluk sugallható, hogy végső soron országaik szétverésére törnek, hiszen nem maradnak nyugton a jelen prosperitást ígérő korszakában. Éppen ezért rendkívüli óvatossággal kell kezelni bíráló szavaikat és nemzeti igényeiket, és semmiképpen sem szabad túl nagy nyomás alá helyezni országaik vezetőit.

Az egyensúly és stabilitás fenntartása az elsődleges cél, nem a probléma lényegének megoldása, nevezetesen a többség nemzeti kizárólagosságán alapuló értékrend megváltoztatása, a polgárok nemzeti sokféleségének valamint összetartozásának az összekapcsolása, és persze a folyamat részeként az érintett kisebbségek nemzeti szabadságának és egyenlőségének biztosítása.

A jelen agresszív nacionalizmusairól folyó politikai vita nélkül azonban nem változnak meg azok a nézetek és előítéletek, amelyekre az egyes nemzeti agresszivitások támaszkodnak. Változás nélkül pedig tovább élnek, s előtörnek minden válsághelyzetben.

Az európaiak összetartozásának elméleteit megalkotó gondolkodók gondosan számba veszik azokat az értékes tulajdonságokat, amelyek mindegyiküknél fellelhetők. Különös figyelmet szentelnek azoknak, amelyeket egymástól vettek át, ezzel is bizonyítva, hogy mennyire értékes és előnyös volna, ha ellenségeskedésüket abbahagynák, együttműködésüket pedig felújítanák.³⁷

37 Lásd: HABERMAS, Jürgen—RATZINGER, Joseph (2005) A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecseréje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. *Holmi*, 17. évf. 11. sz.

Történelem és emlékezet Erdélyben²

1. Bevezető

A történelemnek, a történelmi eseményeknek egy konkrét, kézzelfogható lecsapódása létezik a mindennapokban. Az egyének és a közösségek a múltat a jelen viszonylatában, kontextusában elevenítik fel és értelmezik. Kérdés, hogy milyen társadalmi folyamatok mennek végbe, hogyan néz ki és hogyan strukturálódik egy adott csoport viszonya a múlthoz, milyen tényezők hatnak a múltat a jellel összekapcsoló folyamatokra, mi befolyásolja az emlékezet – emlékezetek időbeni alakulását. Egy lehetséges értelmezési keretet nyújt az emlékezet és a történelem kapcsolatának vizsgálata, amelynek azonban multidiszciplináris és kiterjedt elméleti munkássága is létezik.

A tanulmányban törekszünk több szempontból, több oldalról is megközelíteni a kérdést, hisz a történelmi események megítélése, az emlékezés egy rendkívül összetett és komplex jelenség. Elsőként a történelem – emlékezet fő elméleti fogódzóit vázoljuk, annak érdekében, hogy az elemzés során használt fogalmakat, megközelítéseket megalapozzuk. Beszélünk az emlékezet és történelem közötti különbségekről, az emlékezet különböző típusairól, ezek jellegzetességeiről, az emlékezetet alakító mechanizmusokról, az emlékezet strukturálódásáról etnikai és társadalmi változók mentén. Ezt követően az elméletet alátámasztandó a legfrissebb átfogó szociológiai vizsgálatokkal, a kutatások segítségével röviden vázoljuk az erdélyi magyar kisebbség identitásának főbb jellemvonásait. Ennek a tisztázásnak fontos szerepe van az emlékezés mechanizmusainak a megértésében. Ezt követően a három vizs-

1 Szociológus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia

2 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a 'Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

gált eseményt – a trianoni békeszerződés, az 1956-os forradalom és a kommunizmus – külön-külön elemezzük az emlékezés típusa, az erdélyi magyar öndefiníciós narratívában betöltött szerepe szempontjából. Az események kiválasztásának okát a történelmi események megítélése tematikájában publikált friss kutatási adatok jelentik. A Bordás Sándor, Kontó Gizella és Ujma Péter által írt tanulmányban³ hat magyar vonatkozású történelmi eseményt vizsgál, pontosabban a tatárjárást, a török hódoltságot, az 1848-as forradalmat, az 1920-as trianoni döntést, a második világháború utáni kommunista diktatúra létrejöttét, valamint az 1956-os forradalmat. A kvantitatív vizsgálat során a mintavétel részben magyarországi, részben a határon túli, magyarok lakta régiókban történt, a magyar és az adott régióban többségi etnikum véleményformálóit megkeresve. A minta nagysága Magyarországon ezer fő, a határon túli régiókban (Erdély, Felvidék, Vajdaság és Ausztria) pedig négyszáz fő, amelyet részben magyar, részben a többségi nemzet véleményformálói tesznek ki. Erdélyre vonatkozóan a kutatás főbb következtetései, és egyben jelen tanulmány kiindulópontjai is, hogy a vizsgált történelmi események közül a trianoni békeszerződés, a kommunizmus, illetve az 1956-os forradalom leverése emelkedik ki, s mindhárom olyan esemény, amelyek a legmeghatározóbbak napjainkra nézve, amelyek a legsúlyosabb hatással bírnak a jelenben.

Ezt követően a tanulmányban egy külön rész foglalkozik a hatalom és emlékezet viszonyának elemzésével, alátámasztva a munka legjelentősebb részét, amely a kommunista rendszer emlékezetre és történelemmé alakult emlékezetre kifejtett hatásait vizsgálja. A rövid kitérő relevanciája a longitudinális folyamatok megértésében és bemutatásában keresendő. Végül pedig több olyan kezdeményezés kerül bemutatásra, amely véleményünk szerint példaértékű az emlékezésből fakadó etnikai feszültségek feloldása, a kultúrák találkozása szempontjából.

Jelen tanulmány célja tehát, hogy ezen három esemény társadalmi vonatkozásait részletesen körülírja, a megfelelő elméleti alapokon elhelyezve értelmezze, és azt vizsgálja, hogy milyen módon jelennek meg ezen események Erdélyben a többségi és kisebbségi etnikumok közötti kapcsolatokban, illetve az eltérő értelmezések feloldására milyen próbálkozások léteznek intézményi és társadalmi szinten.

3 BORDÁS Sándor [et al.] (2014) Történelmi traumáink. Adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink, közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 75–252.

2. Emlékezet és történelem – elméleti és módszertani aspektusok

Első lépésként fontos kiemelni, hogy nem emlékezetről, hanem emlékezetekről kell beszélni, hiszen az emlékezet etnikai közösségek és értelmiségi mezőny–hétköznapi emberek változók mentén strukturálódik. Mindhárom elemzett esemény esetében plurális emlékezetről beszélhetünk, amely térben beágyazott, és több esetben ritualizálódik.

Elsőként a történelmi események társadalmi előfordulását, az emlékezés fogalmát szükséges tisztázni. A leírt történelmi események társadalmi vonatkozásainak megfelelő értelmezésére megfelelő keretet ad Pierre Nora⁴ munkássága, az emlékezet-történelem folyamatának leírásával. Ennek fő mondanivalója, hogy a felgyorsuló, globalizálódó világ háttérbe szorítja az emlékezetet a történelemmel szemben. A két fogalom, habár annak tűnik első látásra, nem szinonima, hiszen az emlékezet folyamatosan alakul, az emlékező közösségek és csoportok jegyeit hordozza, és ki van téve a felejtésnek. Ezzel szemben a történelem egy részleges, hiányos rekonstrukciója valamely eseménynek, olyan történésnek, amely a múlthoz tartozik. Különbség továbbá, hogy a történelem szempontja, szemlélete kritikus, elemző, ez a szemléletmód a kiegyensúlyozottságra, objektivitásra való törekvésből ered. Ezzel szemben az emlékezet – legyen az akár egyéni, akár kollektív – szubjektív, helyekhez, képekhez, tárgyakhoz kötött, kevésbé kritikus és objektív.

Nora szerint kiemelkedő fontossággal bírnak a *lieu de mémoire*-ok, magyarrá fordítva *emlékezhelyek*, avagy az *emlékezet helyei*. Ezek a helyek lehetőséget teremtenek arra, hogy az emlékezet felelevenüljön. Pontosan azért, mert már nincsenek egyéni vagy kollektív spontán, élő emlékei a társadalom tagjainak, viszont bizonyos események, történetek, folyamatok túl fontosak ahhoz, hogy a feledésbe merüljenek, így az *emlékezhelyek* lehetőséget adnak az emlékezésre. Egy egyszerű példával élve, – amely egyben kapcsolódik is a tanulmányhoz – nincsenek már emlékei az erdélyi magyar társadalomnak az 1848-as forradalomról, hisz az emlékezet élettartama körülbelül nyolcvan év, három generáció.⁶ Viszont egy sor szobor, sírkő, emlékplakett, stb. műkö-

4 NORA, Pierre (2010) *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. 408. p.

5 A tanulmány során, amikor emiatt a mondat szerkezete nem sérül, törekszünk az eredeti, francia kifejezést használni.

6 KESZEI András (2010) *Az emlékezet rétegei*. Korall. 11. évf. 41. sz. pp. 5–34.

dik, mint *emlékezhely*, ahol március 15-én a közösségek *megemlékezéseket* szerveznek, emlékeznek az egykori eseményekre. Világos tehát, hogy ebben az esetben az *emlékezhely* szerepe kulcsfontosságú abban, hogy a kollektív emlékezet, emlékezés létrejöhessen.

A példánál maradva, jól elkülöníthető tehát az emlékezet fogalom két értelmezése, így megkülönböztetünk valódi emlékezetet és a történelemmé alakult emlékezetet.⁷ Az első a gesztusokban, szokásokban, az átörökölt tudásokban, a reflexszerű tudásokban nyilvánul meg és ragadható meg, s ez az az emlékezet amely lehatárolt idejű. A történelemmé alakult emlékezet pedig önkéntes és szándékos, szubjektív és egyéni, az előbb bemutatott 1848-as eseményekre való megemlékezések erre jó példaként szolgálnak. A két típusú emlékezet egy folyamat első és utolsó állomásai, a felgyorsuló történelmi folyamatok kezdő és végpontjai. A felgyorsuló, globális világban a valódi emlékezet intézménye, a szokásoknak és a tudásnak generációkon keresztül átadása megszakad, a valódi emlékezet nem működik megfelelően, ezért a kritikus, objektív történelem veszi át a helyét. Majd újraalakul az emlékezet, de már mint történelemmé alakult emlékezet, ahol nem a személyes emlékek, az átörökölt tudás jelentik az alapját az emlékezetnek, hanem a történelem által feljegyzett, objektív tudás. Ezen folyamat révén kapcsolódik össze a valódi és a történelemmé alakult emlékezet, amelyek az első és utolsó állomásai annak a folyamatnak, amely során a valódi emlékezetből történelemmé vált emlékezet lesz. Ez a folyamat pedig rendkívül fontos szerepet játszik abban, ahogy a tanulmány által vizsgált események megjelennek a mindennapokban, az erdélyi magyar társadalomban. Kiemelendők a történelemmé alakult emlékezet vonásai, típusai, részei. A levéltári emlékezet a történések, események, a jelen pontos és részletes megörökítését jelenti, amelynek szemtanúi lehetünk nap mind nap, rengeteg autobiográfiai írás készül, minden dokumentumot, sajtót archiválnak, de a családi fotóalbum, a Facebook idősíkjá is mind-mind a jelen megörökítésén dolgozik. Ez pedig megkettőzi a valós emlékezetet, a megélt emlékezetet felváltja a pontosan és részletesen megörökített emlékezet. A kötelességemlékezet a levéltári emlékezetből fakad, pontosabban arról van szó, hogy a levéltári emlékezet napjainkban társadalmi normává alakult. Ezt a normát teszi magáévá az egyén és egyfajta emlékezetkényszer alakul ki a társadalomban. A levéltári emlékezeten alapuló emlékezet azonban nem egyenlő a megélt emlékezettel, sőt ennek a normává alakulása sem az. A levéltári és

7 NORA, Pierre (2010) *Emlékezet és történelem között* – Válogatott tanulmányok, ford. K. Horváth Zsolt, Napvilág Kiadó, Budapest. 408. p.

a kötelességlemlékezet után az átalakulás folyamatának harmadik vonása a távolsági emlékezet. Tekintettel arra, hogy a valódi emlékezet egy visszatekintő folyamatosság, a történelemmé alakult emlékezet pedig nem, így a múlt és a jelen elhatárolódik egymástól, egy olyan elválasztó vonal ékelődik be közéjük, amely megtöri a visszatekintő folyamatosságot.

Tovább boncolgatva az emlékezés fogalmát, Keszei szerint ennek tanulmányozása egy viszonylag új fejezet a tudományosság történetében.⁸ Annak ellenére, hogy több diszciplína és tudományág foglalkozik az emlékezés elemzésével, a különböző tudományok összekapcsolása, a multidiszciplináris megközelítés csupán a közelmúltban vált elterjedté. A kutatókban tudatosult, hogy az emlékezet folyamatában az egyén fizikai és kulturális eszköztára (amely kultúrafüggő) által válik részesévé az emlékezésnek, annak a folyamatnak, amely a jelen részévé teszi a múltat, összekapcsolja a kettőt. Az emlékezés ugyan lehet egyéni és kollektív (közösség is emlékezhetsz), viszont az egyéni emlékezet is a közös, kollektív kulturális eszközök (pl. nyelv) révén valósul meg. Tehát az emlékezés, ebben a megközelítésben egy kulturális tevékenység, hiszen az emlék, emlékezet létrejöttékor ugyanolyan fontos szerepet játszik az egyén, az előhívás közege, környezete (amely lehet egyéni, de nem lehet társadalmi relevanciától mentes) és a kulturális eszköztár. Érdemes kitérni a közösségi emlékezésre, hiszen az egyénhez hasonlóan a közösség is létrehozza a maga önértelmező narratívumait.⁹ Létrehozza, hiszen szüksége van az önértelmező narratívumokra az identitás megőrzéséhez, legitimálásához. Pontosan ezért egy intézményesített, hivatalos emlékezetre van szükség, Nora fogalmával élve a történelemmé alakult emlékezetre, amely immár a mítoszoktól, legendáktól kezdve a közelmúlt eseményeinek a hivatalos értelmezéséig mindent tartalmaz. Ez az a fajta hivatalos emlékezet, ami nem tűri a többfajta értelmezést, hiszen ez az azonosulás, identitás megőrzése szempontjából káros lenne. Keszei szavaival élve: „A nemzeti múlt, mint közös örökség jelenközpontú célokat szolgál: meggyőz, megerősít, mozgósít.”¹⁰

Ez a fajta emlékezés viszont ki van téve az éppen hatalmon lévő rendszer ideológiájának, hiszen a hivatalos kánont mindig az éppen hatalmon lévők alakítják, saját rendszerük legitimizálása érdekében. A rendszer stabilitását erősítik a megemlékezések, ceremóniák. Szabályos időközönként szükség van ezekre. A hivatalos emlékezés kialakításában fontos szerepe van tehát az

8 KESZEI András (2010) Az emlékezet rétegei. *Korall*. 11. évf. 41. sz. pp. 5–34.

9 uo.

10 KESZEI András (2010) Az emlékezet rétegei. *Korall*. 11. évf. 41. sz. p. 13.

éppen hatalmon lévő rendszernek: demokráciában és diktatúrában más ereje van a normának, a hivatalos megemlékezésnek, illetve a hivatalos emlékezéshez más formában viszonyul a társadalom.

Fontos ugyanakkor az is, hogy a kollektív, illetve a nemzeti emlékezet nemcsak a példaértékű elődöket, „nemzeti sikereket” teszi meg *lieu de mémoire*-nak, hanem a tragédiákat is, hiszen ezek esetében is az emlékezés a legitimizációt, az azonosulást szolgálja, az „egykori ellenségek” kizárását, a csoporton belüli szolidaritás és kohézió megerősítését.

Tovább szűkítve az elméleti keretet és a kérdéskör fókuszára irányítva a figyelmet, érdemes kiemelni pár szempontot, illetve megközelítést Feischmidt és Brubaker¹¹ az emlékezet témájában íródott tanulmányából. Szerintük az 1989-es forradalom után a kelet-európai országokban az addigi osztályközpon­tú szocialista identitást (és az erre ráépülő kollektív emlékezetet, hivatalos kánont) az új politikai elit a nemzeti identitással váltotta fel, és az ezt legitimáló megemlékezésekkel, történelemmel cserélte le a szocialista ünnepnapokat. Ez az időszak újraformálta a hivatalos kánont, utcákat újrannevezve, szobrokat lecserélve, új nemzeti ünnepeket kijelölve.

A szerzőpáros ugyanakkor egy jól működő, használható osztályozását nyújtja a különböző kollektív, nemzeti megemlékezéseknek, ezeket jelentőségük, hangulati jellegük és tartalmuk szerint osztályozva. Jelentőségük a közéletre való hatást mutatja, hangulati jellegük az emelkedett, komoly, szakrális hangulat és a populáris, szórakoztató hangulat tengelyen értelmezhető (holy day vs. holiday). Tartalmukat tekintve pedig az emlékezések partikularizálnak vagy univerzalizálnak.

Összefoglalva tehát, napjainkban a történelem felgyorsul, a valós emlékezet pedig történelemmé vált emlékezetté alakul, annak jegyeit hordozza: a levéltári, a kötelesség és a távolsági emlékezet, a folyamatban pedig fontos szerepet játszanak az emlékezőhelyek. Ugyanakkor beszélhetünk egyéni és kollektív emlékezetről, mindkettőt az emlékező egyén vagy közösség kulturális adottságai határozzák meg. Az emlékezet ki van téve a hatalmon lévő rendszer befolyásának, ugyanis minden rendszer a maga képére, a maga legitimálására alakítja az épp hivatalosan elfogadott emlékezetet, majd ezt

11 FEISCHMIDT Margit—BRUBAKER, Rogers (1999) Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. Replika. 37. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scriptao/replika/37/fesich.htm>, [2015.02.07].

megerősíti megemlékezésekkel. Ezen megemlékezések pedig a jelentőségük, hangulatuk és tartalmuk szerint különböző csoportokba oszthatóak.

A tanulmány az elméleti vonatkozásokból származó kritériumok alapján mutatja be és elemzi a munka fókuszát jelentő történelmi eseményeket. Az empiria ebben az esetben rendszeres román és magyar sajtófigyelés, több sajtóorgánium felhasználása, illetve az emlékezés mechanizmusainak, a megemlékezések eseményeinek személyes megfigyelése, amelyet több évre visszamenőleg vizsgált a szerző.

3. Az erdélyi magyarok identitásának fő elemei

Mivel jelen tanulmány fókuszpontja az emlékezés mechanizmusainak ábrázolása, ennek fő aktorai pedig az erdélyi magyarok, a tanulmány kérdéseinek árnyalására fontos tisztázni az erdélyi magyarok identitásának fő elemeit, aspektusait. Áttekintve az erdélyi magyar népesség identitását és etnikai viszonyait vizsgáló szociológiai vizsgálatokat,¹² az erdélyi magyarokról elmondható, hogy kettősség jellemző identitásukra. Egyszerre jelen van a kultúrnemzeti kötődés valamint az állampolgári kötődés, a két identitás egymást kiegészíti, és a kultúrnemzeti identifikáció erősebb az állampolgársági kötődésnél. Egy saját, magyarországi magyaroktól és a többségi nemzettől is elhatárolódó csoportot képeznek, amely az elmúlt időszakban¹³ a magyarországi magyarokkal szembeni társadalmi távolságot növelte, a külön csoportként való önmeghatározás felerősödött, ugyanakkor a romániai politikai folyamatok következtében csökkent a társadalmi távolság az erdélyi magyarok és románok között, a többségi nemzettel való viszonyt kevésbé konfliktusosnak ítélik meg az erdélyi magyarok. A két népcsoporttal, a magyarországi magyarokkal és a románokkal szembeni társadalmi távolság körülbelül hasonló méretű. Megfigyelhető ugyanakkor egy erős regionális vonás is az erdélyi magyarok identitásában, a romániai elem a magyar kultúrnemzeti identitásban ezt eredményezi. Erdélyen belül is különbségek vannak a magyar identitás tekintetében. Míg Székelyföldön és a Partiumban egy erősebb magyar kötődés figyelhető meg, a magyar nyelvű oktatási, kulturális és önkormányzati

12 VERES Valér (2008) *A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése*. NKI Műhelytanulmány, <http://ispmn.gov.ro/node/analiza-comparata-a-identitatii-minoritatilor-maghiare-din-bazinul-carpatic-a-karapat-medencei-magyarok-nemzeti-identitasanak-osszehasonlito-elemzese> letöltve [2015.02.05]. pp. 4–74.

13 A Kárpát Panel vizsgálat 2008-ban zajlott, összehasonlítóként az 1997-es hasonló méretű Kárpát-kutatás szolgált.

intézményrendszer illetve a románokkal való interakció alacsony gyakorisága miatt, a szórványban inkább erőforrásként élük meg a magyar identitást, kevésbé természetes számukra ez a fajta kultúrnemzeti kötődés.

Összefoglalva, az erdélyi magyarok egy önálló, magyarországi magyaroktól és a helyi többségben lévő románoktól is eltérő csoportként határozzák meg magukat, erős regionális öntudatuk van, viszont mindkét csoporttal vannak közös vonásaik, egyrészt a magyar kultúrnemzethez való kötődés, másrészt az állampolgársági kötődés.

4. A három esemény vizsgálata az elmélet tükrében

Ismerve az emlékezet elméleti fogódzópontjait, illetve az erdélyi magyarok identitásának alapvető vonásait, elemezni lehet a tanulmány kiindulópontját jelentő kutatás¹⁴ eredményeit, amely szerint Trianon, az 1956-os forradalom és a kommunista hatalom képezik a három legjelentősebb történelmi eseményt az erdélyi magyarok, és általában a kárpát-medencei magyar lakosság körében.

Tisztázni kell ugyanakkor, hogy a kiindulópontot jelentő kutatás következtetései nem egy erdélyi magyarokra vonatkozó reprezentatív mintán alapulnak, továbbá, hogy a megkérdezettek köre az értelmiségi foglalkozásúakat foglalja magába. Emiatt trendszerűnek, irányvonalat mutatónak fogjuk fel a mérés eredményeit, és a három esemény fontosságát, sorrendjét. A vizsgált események során a szociológia és történelem elméleteit és kutatásainak az eredményeit használjuk fel, viszont helyet kapnak a szokások, élettörténetek, városi legendák, sajtómegjelenés is az értelmezésben.

Szükséges tisztázni az értelmiségi réteg emlékezettel kapcsolatos szerepét a társadalomban. Az értelmiség hármass szerepkört tölt be az emlékezetel kapcsolatosan, a történelmet értelmező és a történelmet magyarázó szerepe mellett, egy elhatárolható mezőként is működik az értelmiség.

Egyenként részletezve a hármass szerepkört, a történelmet értelmező státus az értelmiség habitusának is tulajdonítható, hiszen ennek a csoportnak az iskolázottsági foka magasabb az átlagnál, magasabb elemző és kritikai képességgel rendelkeznek, habitusukból eredően több történelmi forrást, adattárat lapoznak fel, szakterületüktől függetlenül. Egyértelmű, hogy alaposabb, rész-

14 BORDÁS Sándor [et al.] (2014) Történelmi traumáink. Adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink, közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 75–252.

letesebb ismerettel rendelkeznek, és ebből fakadóan az emlékezetük is eltér az általánostól. Nem egyszerűen elfogadják valamely ideológia magyarázatait, hanem érvekkel, információkkal, adatokkal szembesítik és értelmezik azt.

Innen fakad a második értelmiségi szerepkör is, hiszen ők nem csak értelmezik a történelmet, hanem értelmezéseiket tovább is adják a szélesebb közösség felé, akár könyvek, esszék, tanulmányok formájában, akár előadásokon, nyilvános megemlékezések szónokaiként, stb. Magyarázataikat viszont saját világnézetükön, ideológiájukon keresztül mutatják be, nem az adatokat és tényeket, hanem véleményeiket közlik.

Az értelmiség az, aki értelmezi és magyarázza a történelmet, viszont nem sikerül minden esetben véleményeit, értelmezéseit eljuttatni a tágabb közösségnek, sokkal inkább elkülönülő mezőnyként működik, és saját csoportján belül folytatja le azokat a történelmi vitákat, amelyek valamiért éppen aktuálisak. Ennek a mezőnynek a megjelenései, létezésének bizonyítékai a történelemtől szóló diskurzusokban, sajtócikkekben, vitákban egyaránt megtalálhatóak. Jó példák a mezőny működésére a magyarországi értelmiségi viták a holokausztról és az ezzel kapcsolatos megfelelő értelmezésről. Ezek a disputák pedig egy jól körülhatárolható értelmiségi körben zajlanak, és annak ellenére, hogy a vitának nyilvánossága van, az nem foglalkoztatja a széles közönséget. Az erdélyi magyar értelmiség esetében ez a mezőny a román-magyar viták és kérdések ügyében játszik kulcsszerepet, s ennek szemléletes példája Péter László tanulmánya,¹⁵ amelyben a kolozsvári főterí ásatások kapcsán kialakult narratívák egyértelműen értelmiségi narratívák.

4.1 Trianon

A Trianoni békeszerződés kiemelkedő szerepet tölt be a történelmi események fontosságának sorrendjében, a tanulmány kiindulópontját jelentő kutatás szerint az erdélyi magyar almintá a jelenre való hatás szempontjából a legjelentősebbnek sorolta.

1920 januárjában a magyar békeküldöttség, Apponyi Albert gróf vezetésével Párizsba utazott, ahol kész békefeltételek elé állítva, érdemi tárgyalásokra nem volt lehetősége. Az amerikai, olasz, angol és francia győztes hatalmak

15 Péter László (2006) „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatizált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján. *Erdélyi Társadalom*. 4. évf. 2 sz. <http://erdelyitarsadalom.ro/38-hungarian/korabbi-szamok/iv-evfolyam-2-szam-2006-2/166-peter-laszlo-feltalalni-a-multat-etnikai-koezessegek-mediatizalt-megjelenitese-a-kolozsvar-foteren-vegzett-archeologiai-asatasok-peldajan.html>, [2015.02.05].

különböző javaslatokat tettek a határ vonalának meghúzására, így a nagyhatalmak közötti kompromisszum nyomán született meg a jelenleg is érvényben lévő határvonal. A döntés nyomán 5.265.444 lakos és 102.200 km² terület, a Trianon előtti Magyarország lakosságának egynegyede és területének egyharmada került a román állam irányítása alá a békeszerződés 1920. június 4-ei aláírása következtében.

A békeszerződésre való emlékezések a kollektív emlékezet részei. A Nora-i gondolatmenettel élve,¹⁶ a Trianoni békeszerződésre, és ennek az erdélyi magyarságra vonatkozó következményeire való emlékezés történelemmé alakult emlékezetként jelenik meg. Az első világháborút lezáró esemény nem létezik valós emlékezetként, hiszen ennek időtartama körülbelül nyolcvan év és három generáció.¹⁷ Ugyanakkor a történelemmé alakult emlékezet mindhárom lényeges vonása jellemző az erdélyi magyarok Trianonra való emlékezetére, hiszen egyszerre tekinthető levéltári emlékezetnek, vagyis jellemző rá a történesek megörökítése, lejegyzése, kötelességemlékezetnek, amelynek során a Trianonra való emlékezet társadalmi normává fejlődött, illetve távolsági emlékezetként is megjelenik.

A téma árnyalása szempontjából érdemes kiemelni a kötelességemlékezet megjelenő formáit, megnyilvánulásait, rítusait. Sokak számára ismert az a semmilyen történelmi dokumentummal alá nem támasztható városi legenda, hogy „magyar ember sörrel nem koccint”. Ennek alapja, hogy az 1848-1849-es szabadságharc és forradalom leverése után Aradon a győztes osztrák katonai vezetők sörrel koccintottak, tiltakozásul pedig a magyar sörkedvelők többsége nem koccintott sörrel százötven évig. A jelenség komolyságát jelzi, hogy 2005-ben közvélemény-kutatás is készült a témában,¹⁸ amelynek beszámolója szerint a fiatal, 18-29 éves sörivők 61 százaléka szokott sörrel koccintani, viszont a hatvan év felettiek csupán 28 százaléka, tehát az idős generáció jobban magáénak érzi eme szokást. A városi legendának viszont van egy erdélyi „adaptációja” is, amely szerint a magyar ember Trianon miatt nem koccint sörrel, és a „szabályt” kilencven évig kell betartani, tehát 2010-ben járt le a fogadalom. A trianoni emlékezés kötelességemlékezet vonásának egyik érdekes rítusa tehát ez a városi legenda.

16 NORA, Pierre (2010) *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. 408. p.

17 KESZEI András (2010) *Az emlékezet rétegei*. Korall. 11. évf. 41. sz. pp. 5–34.

18 Erdélyi Riport (2005) *A magyarok haboznak, a brit sör habzik*. Erdélyi Riport. 4. évf. 30. sz. http://archivum.erdelyiriport.ro/mod.php?mod=userpage&page_id=180 [2015.02.05].

Említésre méltó ugyanakkor, hogy habár rengeteg megemlékezést, rendezvényt szerveznek különböző politikai, kulturális, egyházi és ifjúsági szervezetek június 4-én, a trianoni békeszerződés aláírásának napján, ezek népszerűsége, a megmozgatott tömegek nagysága eltölpül a március 15-ei, augusztus 20-i események mellett. Az erdélyi magyarok tekintetében erőteljesebbnek bizonyul a december 1-jei dátum, a Gyulafehérvári Nyilatkozat elfogadása, amely a többségi románok számára nemzeti ünnep, az egyesülés ünnepe, az erdélyi magyarok számára ez az a dátum, amikor ugyan megemlékezések nélkül, de a trianoni békeszerződés következményeire emlékeznek. Ami a román nemzetnek az egyesülés napja, az erdélyi magyaroknak az elszakadás napja, így hát Trianon emlékezete mind a két dátum kapcsán felmerül. Ez a plurális, strukturált emlékezet jellemző vonása, hiszen esetünkben tulajdonképpen egy magyar és egy román etnikai töltetű emlékezetéről beszélhetünk. Annak érdekében, hogy a plurális emlékezetet példázzuk, az elemzett eseményre rákerestünk a 12. osztályos történelem tankönyvben,¹⁹ amely az érettségire való felkészülés alapjául szolgál, és a tantervnek megfelelően került összeállításra. A trianoni békeszerződés csupán egyetlen alkalommal jelenik meg a tankönyvben, szemben a gyulafehérvári nagygyűlés eseményeivel. A békeszerződésről a tankönyv a Románia nemzetközi kapcsolatait leíró, a történelem során született békeszerződések kapcsán beszél, s itt kap helyet a trianoni békeszerződés is, egyetlen bekezdés erejéig. A határváltoztatások okaként, kiváltó eseményeként inkább a gyulafehérvári nagygyűlés határozatát jelöli meg, s annak időpontjától tekinti Erdélyt Románia részének, s egyben ez Nagy-Románia születésének a napja. A gyulafehérvári határozatról, és az egyesülésről a tankönyv olyan passzusokat ír, mint a „román nemzetté válás csúcspontja”, „népakarat eredménye”, „a politikai akarat érvényesülése és a román nép vágyainak beteljesülése”, avagy „az állami fejlődés első szakaszának záróköve.” Szembeállítva a két megközelítést, teljesen eltérő magyarázatokkal találkozunk. Egyrészt, a határváltoztatás dátuma különbözik, a magyar értelmezésben 1920. június 4., a román értelmezésben 1918. december 1. Továbbá, a határváltoztatásról szóló „döntés” sem azonos, a magyar értelmezésben az antanti nagyhatalmak, a román értelmezésben a gyulafehérvári román nemzetgyűlés a kimondója a változtatásnak. A román retorikában ez az egyesülés napja, a magyarban pedig a területvesztés napja. A felsorolást tovább folytathatnánk, de, a lényeg így is kiderült, egyértelmű, hogy eltérő értelmezései vannak ugyanannak a történelmi eseménynek. Az ezekre ha-

19 BARNEA, Alexandru (2007) *Istorie. Manual pentru clasa a XII-a*. Corint Kiadó 128. p.

gyatkozó történelemmé vált emlékezet pedig egy plurális emlékezet, amely az etnikai változó mentén pluralizálódik.

A távolsági emlékezet, mint a történelemmé alakult emlékezet jellemzői szintén jelen vannak a Trianonról kialakított képekben, reprezentációkban. A „román világ előtt”, vagy a „magyar világba”, „magyar időkbe” a békeszerződés előtti időszerzőkre vonatkozó kifejezésekkel gyakran lehet találkozni az idős generáció körében. A második bécsi döntés időszerzőjére pedig a „második magyar világ” kifejezéssel gondolnak vissza. Tehát létezik egy határ a múlt és jelen között, egy választóvonal, amely megtöri a folyamatosságot, amely a valós emlékezetre lenne jellemző.

A békeszerződés *lieu de mémoire*-jai számbelileg és jelentőségüket tekintve elmaradnak az 1848-as eseményre vonatkozóaktól, ezt a megemlékezések jellege is jelzi. Kevés konkrét emlékező hely van, nem elterjedtek a szobrok, csatahelyszínek, fontos épületek Trianonnal kapcsolatban, hisz a békeszerződés nem köthető egy fizikai, szimbolikus vagy funkcionális térhez, helyhez, tárgyhoz. A megemlékezések többnyire nem egy adott helyszínhez kötöttek, inkább a békeszerződés hatásainak felelevenítésére fókuszálnak, kevésbé térbe beágyazott tehát az emlékezés. A kevés emlékezőhely közé tartoznak az „ezer éves határ” megmaradt határkövei, jelentős korabeli személyiségek sírhelyei, illetve a Trianon-emlékművek, amelyeket az elmúlt huszonöt évben állítottak, de ezek száma nem jelentős.

A Feischmidt és Brubaker²⁰ által használt, a megemlékezések típusának és jellegének megragadására alkalmas osztályozás szerint, a trianoni békeszerződés megemlékezései jelentőségüket tekintve fontosak, de elmaradnak az 1848-as megemlékezésekhez viszonyítva. Kisebb tömegeket mozdítanak meg a nyilvános rendezvények, a közéletben, a sajtóban is sokkal kisebb szerepet kapnak. A kisebb jelentőség egyik, de nem kizárólagos oka az is, hogy a Trianon-emlékezet megoszlik a december 1-jei és június 4-ei dátumok között. Hangulatukat tekintve szinte kizárólag az emelkedett, szakrális, gyászos megemlékezések a jellemzők (*holy day*), hiszen ez az esemény jelenti az erdélyi magyarság számára a kisebbségi lét kezdetét. Tartalmukat tekintve pedig többnyire partikularizálnak, az előadások, beszédek, a megemlékezések az erdélyi magyarok által elszenvedett veszteségekre, kisebbségi létre fókuszálnak.

Érdemes rövid kitérőt tenni annak bemutatására, ahogyan a román többség december 1-jei ünnepségei sokkal inkább a *holiday*, mind a *holy day* lo-

20 FEISCHMIDT Margit—BRUBAKER, Rogers (1999) *Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. Replika*, 37. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scriptao/replika/37/fesich.htm>, [2015.02.07].

gikában működnek. Országsszerte elterjedt egyfajta tipikus nemzeti ünnepi program, ahol délelőtt koszorúzások, katonai parádék, a kortárs román haditechnika felvonultatása²¹, intézmények és közszereplők beszédei zajlanak. Ezeken a megemlékezéseken magyar előjárók, politikai személyiségek többnyire nem vesznek részt. Ugyanakkor a délután a szórakozásról szól, sok romániai városban koncertek, román népzenei előadások, tűzijáték szerepel a programban, nagyobb városokban pedig töltött káposztát vagy más, a román gasztronómia ékkövének tekintett hagyományos ételeket osztanak a rendezvények résztvevőinek. Például Bukarest egyik kerületében 2012-ben 67 200 darab töltött káposztát osztottak ki a kerület húsz pontján, továbbá „tuica”-val, hagyományos román pálinkával kínálták meg a kerület lakóit. A „lakoma” általában a déli órákban kezdődik és estig, az utolsó koncertek utáni tűzijátékig tart. Az események tehát tulajdonképpen egyfajta hibrid változatai a megemlékezésnek, délelőtt holy day, délután pedig holiday, viszont a résztvevők számát, az érdeklődőket tekintve egyértelműen a másodikon van a hangsúly.

Keszei András gondolatmenetével élve,²² a trianoni békeszerződésről kialakított képek, reprezentációk, a megemlékezések tartalma egy önértelmező narratívumként is működnek, Trianon fontos része az erdélyi magyarok öndefiníciójának, kapcsolatban van több identitásbeli elemmel is. Egyrészt, Trianon az erdélyi magyarok kisebbségben való létének kezdete, a magyar kultúrnemzettől való fizikai elszakadást jelenti. Tudjuk, hogy a történelem folyamán Erdély, mint külön országrész létezett, de ez olyan időkben történt, amikor a modern magyar nemzet még nem alakult ki, amikor teljesen más jelentése volt más országhoz, birodalomhoz tartozni.²³ A fizikai távolság, a fizikai határ létezése is egyik oka annak, hogy a közelmúlt kutatásai szerint a magyarországi magyaroktól és a románoktól körülbelül hasonló társadalmi távolságra helyezi magát az erdélyi magyarok csoportja, egy erős regionális öntudattal rendelkeznek, és identitásukban a román állampolgár, romániai lét és a magyar kultúrnemzethez való tartozás egyaránt helyet kap.²⁴

21 Akár egy külön elemzés tárgya is lehetne a román nemzeti ünnep programsorozatai, avagy a katonai parádék szimbolikájának az elemzése.

22 KESZEI András (2010) *Az emlékezet rétegei*. Korall. 11. évf. 41. sz. pp. 5–34.

23 BIBÓ István (1946) *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/194.html>, [2015.02.07.].

24 VERES Valér (2008) *A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése*. NKI Műhelytanulmány, <http://ispmn.gov.ro/node/analiza-comparata-a-identitatii-minoritatilor-maghiare-din-bazinul-carpatic-a-karapat-medencei-magyarok-nemzeti-identitasanak-osszehasonlito-elemzese> [2015.02.05]. pp. 4–74.

Összefoglalva, a trianoni békeszerződés emlékezete az erdélyi magyarság körében megoszlik, két dátumhoz, két *lieu de mémoire*-hoz köthető, a június 4-ei és a december 1-jei dátumokhoz. Az emlékezést strukturálja az etnikai változó, másképpen emlékeznek magyar és román közösségek, a megemlékezések elterjedtek, de a megosztott dátum miatt kisebb mértékűek, mind például a március 15-ei események esetében.

4.2 Az 1956-os forradalom

Az 1956-os forradalom szintén fontos szerepet tölt be az erdélyi magyar értelmiségiek véleménye alapján összeállított történelmi események hierarchiájában.²⁵ Az eseményeket áttekintve, a forradalom előtti időszakban jelentős volt az elégedetlenség a fennálló kommunista hatalommal szemben, a román és a magyar közösségek esetében is. A cenzúra, a görög-katolikus egyház betiltása, és egyesítése az ortodox egyházzal, a normarendszer, mind olyan intézkedések voltak, amelyek széles körben váltottak ki társadalmi elégedetlenséget, értelmiségi körökben pedig a fennálló rendszer megváltoztatására is születtek elképzelések.²⁶ Október 23-án az erdélyi lakosság a budapesti rádió, a Szabad Európa Rádió, a BBC, az Amerika Hangja, és a többi, Romániában elérhető nemzetközi hírforrásból értesült a magyarországi eseményekről. A forradalomra ellenlépésként a kommunista vezetőség egyrészt propaganda-eszközeivel és az elégedetlenség leszerelésére irányuló intézkedésekkel (élelmiszer-ellátás javítása, elmaradt fizetések folyósítása, stb.), másrészt a Securitate tevékenységével válaszolt. A lakosság körében két fontos csoportja volt a megmozdulásoknak. Egyrészt az egyéni, elszigetelt események, ahol a résztvevők a forradalommal való szolidaritásukat, rendszerellenességüket fejezték ki, amely főképpen értelmiségiek, földjeiktől megfosztott nagygazdák körében volt jellemző, másrészt az egyetemi megmozdulások Kolozsváron, Temesváron és Bukarestben. Ezen esetekben diákgyűlések, rölapok, szórólapok, koszorúzások voltak az eszközei a rendszer és a szovjet befolyás elleni megmozdulásoknak, illetve a budapesti eseményekkel való szolidaritás kimutatásának. A következő időszakban több diákszervezet is alakult, amelyek a

25 BORDÁS Sándor [et al.] (2014) *Történelmi traumáink. Adatok mai vélemények tükrében.* In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink, közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében.* Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola.

26 DÁVID Gyula szerk. (2006) *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965.* Kolozsvár. Erdélyi Múzeum Egyesület–Polis Kiadó. pp. 7–411.

magyar identitás és a nemzeti hagyományok ápolását tűzte ki célul, tagjait a rendszer azonban sorra elítélte.

Az 1956-os események kapcsán is kollektív emlékezetről beszélhetünk. Egyéni, valós emlékezet csupán az egykori erdélyi diákok és értelmiségiek körében létezik, azok körében, akiket a forradalom erdélyi eseményeivel, a tiltakozásokkal, és a magyarországi eseményekkel való szimpátiával vádoltak, majd bebörtönöztek. A nora-i gondolatmenet szerint viszont ebben az esetben egyszerre van jelen a valós emlékezet és a történelemmé alakult emlékezet. A valós emlékezet az előbb említett diákok és értelmiségiek, illetve ezek családi, baráti köreiből, a történelemmé alakult emlékezet pedig az erdélyi magyarok körében általánosan jelen van. A tényleges események, történések is eltérőek a két típusú emlékezetben: míg a valós emlékezet esetében az erdélyi események, és a megtorlás utáni börtönévek képezik az emlékezet fókuszpontját, addig a történelemmé alakult emlékezet esetében a fókusz sokkal inkább a budapesti eseményeken van, háttérbe szorítva az erdélyi történéseket. Az 1956-os forradalom esetében a történelemmé alakult emlékezet tekintetében, a levéltári, a kötelesség és a távolsági emlékezet is jelen van. A trianoni békeszerződéssel ellentétben a levéltári emlékezetnek itt már újabb formái is megtalálhatóak, hisz az interneten számos korabeli fotó, a korabeli rádióadások és sajtócikkek mind-mind elérhetőek az emlékező közösség számára, és fontos részei is a történelemmé vált emlékezetnek (például korabeli rádióadások hallgatása, fotókiállítások). A kötelességemlékezetnek, amely szerint társadalmi normává alakult az emlékezet, nincsenek annyira nyilvánvaló formái, mint Trianon esetében a városi legendák, viszont a megemlékezések, rendezvények nagy száma, és az ezeken résztvevők tömege arra enged következtetni, hogy ez a kollektív emlékezés fontos része az erdélyi magyar kisebbség kultúrájának, emlékezésének. S végül az 1956-os forradalomnak a távolsági emlékezet vonása szintén érvényes, hisz az emlékezés a „múlt rendszer” elleni forradalomról, az „egykori pesti srácok”-ról szól, s nyilvánvaló a múlt és jelen közötti határvonal a történelemmé alakult emlékezés esetében.

Trianonhoz hasonlóan az 1956-os forradalomra emlékező események, rendezvények száma kimagasló, Erdély-szerte szerveznek megmozdulásokat politikai, egyházi, civil és ifjúsági szervezetek. A *lieu de mémoire*-ok, az emlékezőhelyek Trianonhoz hasonlóan többnyire nem olyan helyszínek, amelyeknek fizikailag is köze volt az 1956-os eseményekhez, az emlékezet fő helyei sokkal inkább az emlékművek, emléktáblák megkoszorúzása, illetve történelmi előadások, beszélgetések.

Az 1956-os események nagyobb sajtóviszshangra találnak a jelenben a megemlékezések alkalmával, mint a trianoni békeszerződés, amely főképpen azzal magyarázható, hogy konkrét dátumhoz, napjainkban is jelentős erdélyi közszereplőkhöz köthetők az események. Hangulatát tekintve a szakrális, komoly hangnem jellemző a megemlékezések többségére, viszont főképpen az ifjúsági szervezetek és oktatási intézmények által szervezett rendezvényeken a szórakoztató, akár populáris hangnem is jelen van, hiszen az emlékezet megerősítésére történelmi vetélkedőket, koncerteket, interaktív tevékenységeket is szerveznek. Ezek sokkal kevésbé illethetők a szakrális, komoly jelzőkkel, de az oldott hangulat ellenére a fókuszban ugyanazon események állnak. Tartalmukat tekintve pedig a megemlékezéstől függően, a partikularizáló és az univerzalizáló tartalmú megemlékezés egyaránt jelen van a rendezvények palettáján.

Az erdélyi magyar öndefiníciós narratívában az 1956-os forradalom szerepe jelentős és több szinten is megnyilvánul. Egyrészt a kollektív emlékezet esetében a magyar nemzethez való tartozás, mint identitásbeli elem miatt az erdélyi magyarok is sajátjuknak érzik ezen emlékeket és ezt a forradalmat. Másrészt azokban az esetekben, ahol a valós emlékezet is jelen van, ahol egy családtag, barát, ismerős részt vett az erdélyi '56-os eseményekben és ezért megtorlásban volt része, ez a kisebbségi létnek egyik fontos tényezőjévé vált. A valós emlékezet fontos eleme, hogy sokan börtönben voltak amiatt, hogy az 1956-os történésekkel nyíltan szolidaritást vállaltak²⁷. Ők az elnyomott, meghurcoltatott erdélyi magyar képét testesítik meg, akik a közvélekedés szerint „magyarságukért” voltak meghurcolva. S az ő számuk jelentős: Romániában 1956 októbere és 1962 decembere között 28 000 személyt tartóztattak le politikai okokból, ebből az erdélyi magyarok száma fokozatos emelkedést mutatott, míg 1957-ben a magyar letartóztatottak aránya kb. 10 százalékos, a hatvanas évek elején már eléri a 18-20 százalékot, amely jóval magasabb a magyar kisebbség arányánál.²⁸ A retorziók két fő célt szolgáltak: A személyes büntetésen túlmenően, a közösség számára is figyelmeztetést jelentettek, a meghozott ítéletek példát statuáltak sok esetben koholt vagy vélt vádak alapján.

27 Megjegyzendő, hogy az '56-os események megtorlása a román kommunista hatalomnak egy jó alkalom volt arra, hogy a magyar értelmiség „rendszerellenes” tagjait meghurcolja, vélt vagy valós '56-os vádak alapján, és ezzel az alkalommal élt is.

28 BOTTONI, Stefano (2006) *Recepció és párhuzamosság. A romániai '56 és a magyar forradalom viszonya*. Korunk . 17. évf. 2. sz. <http://www.korunk.ro/?q=node/8&ev=2006&ho nap=2&cikk=8101>, [2015.02.10.]

Ebben az esetben is plurális emlékezetről beszélhetünk. Egyrészt, valamilyen formában strukturáló tényező az értelmiségi – teljes közösség²⁹ szintjén megélt emlékezet, habár az értelmiségre inkább a valós emlékezet megéltése a jellemző, hiszen főképpen ez volt kitéve a retorzióknak, meghurcoltatásoknak. A teljes közösségre ugyanakkor inkább a történelmi emlékezet jellemző, amely esetben a személyes élmények, a valós emlékezet hiányában a történelmi adatok alakítják az emlékezetet. Ennél is nyilvánvalóbb és kézzelfoghatóbb az emlékezet etnikai tényezőn történő strukturálódása. Egyrészt az erdélyi magyar közösség, főképp az értelmiség történelemértelmezése és magyarázata az eseményeket egy univerzális közegben, a kommunizmus ellen harcoló Európában helyezi el, ahol az '56-os események általános rendszerellenes megmozdulásként jelennek meg. Ezzel ellentétben a román közeg sokkal inkább egy kizárólag magyar, etnikai töltettel rendelkező megmozdulásnak tartja az eseményeket. Ezzel magyarázható, hogy az 1956-os forradalom, és annak erdélyi, romániai vonatkozásai jelentéktelen szereppel bírnak a román történelem tankönyvekben.³⁰ A vizsgált tankönyv egyetlen alkalommal említi meg a magyarországi eseményeket, amikor a második világháború utáni szovjet befolyású országokat tárgyalja. Teszi mindezt anélkül, hogy kitérne a forradalom részletesebb bemutatására, avagy annak erdélyi és romániai vonatkozásaira. A tankönyv jól tükrözi a forradalommal szembeni attitűdöt is, hisz az erdélyi magyar kisebbséget leszámítva, nincsenek számottevő megemlékezések, események, amelyek az 1956-os forradalom és az azt követő retorziókra emlékeznének, annak ellenére, hogy az '56-os eseményeknek rengeteg román szereplője, majd elítélte volt.³¹ Ugyancsak a plurális emlékezetre utal a kolozsvári megemlékezések jellege is. Annak ellenére, hogy létezett egy, a kommunizmus áldozatainak állított emlékmű, a kolozsvári magyar megemlékezésekre nem itt került sor. A közelmúltban a kolozsvári magyar értelmiség felállított egy '56-os emlékművet, pár száz méterre az előbb említett kommunizmus áldozatainak állított emlékműtől. Ezzel tulajdon-

29 Jelen tanulmányban az értelmiség fogalom a kultúra terén tevékenykedő szellemi foglalkozásokat takarja, olyan személyeket, kik magas kulturális és társadalmi tőkével rendelkeznek, és aktív szerepet vállalnak a közéletben (pl. újságíró, tanár, vallási és világi elit, kutatók, stb.), a teljes közösség jelen esetben pedig a teljes erdélyi magyar társadalmat jelenti.

30 BARNEA, Alexandru (2007) *Istorie. Manual pentru clasa a XII-a*. Corint Kiadó 128. p.

31 BOTTONI, Stefano (2006) *Recepció és párhuzamosság. A romániai '56 és a magyar forradalom viszonya*. Korunk . 17. évf. 2. sz. <http://www.korunk.ro/?q=node/8&ev=2006&honap=2&cikk=8101> [2015.02.10.].

képpen megkonstruálta a saját emlékezésének a terét és a rendszeresen, évente megrendezett megemlékezés helyszíne ez lett. A kolozsváriak mentális térképén ez az emlékhely 1956 és a kommunizmus áldozatainak a térbeli beágyazódása. Ebben az esetben az eltérő, strukturált emlékezet és párhuzamos térkonstrukció tanúi lehetünk.

4.3 Kommunizmus

A kommunizmusra, a kommunizmus áldozataira való emlékezet sok mindenben eltér az előző két történelmi eseménytől. Egyrészt kevésbé jellemző a történelemmé alakult emlékezet, mint az előző esetekben, hiszen a fiatal generációt leszámítva az erdélyi magyaroknak valós emlékezete van erről az időszakról. Másrészt a kommunizmusra való emlékezésnek kisebb az etnikai töltete, dimenziója, habár a hatalomnak voltak erőteljes fellépései az erdélyi magyar értelmiség, az erdélyi magyar közösség és annak identitása ellen, a legtöbb sérelem románokat és magyarokat egyaránt, ugyanolyan mértékben ért, illetve a magyar jellegű, magyar vonatkozású megtorlások emléknapija sokkal inkább az 56-os eseményekhez köthető. Az 1956-os forradalom emlékezete sok esetben összemosódik a kommunizmus negatív következményeire való emlékezéssel, a nyilvános rendezvényeken, megemlékezéseken, és ez így érhető tetten mind a történelemmé vált emlékezetben, mind a valós emlékezetben, sőt azok esetében is, akik valamilyen módon személyesen is érintettek az 1956-os forradalom utáni megtorlásokban. Az erdélyi magyar öntudatban ez a kommunista időszak az elnyomás időszaka, amikor a magyar neveket románosították, nem volt szabad a magyar szimbólumokat nyíltan használni, tilos volt a magyar kultúrához, a magyar identitáshoz kapcsolódó tevékenységeket űzni. Erre rájátszik az 1956 után lezajlott politikai perek sokasága, amelyben az erdélyi magyar értelmiséget vélt vagy valós cselekedetekre hivatkozva, rendszerellenességgel vádolva megtizedelték.

Történelemmé alakult emlékezetről tehát ebben az esetben kevésbé beszélhetünk, hiszen a fiatal generáció is sokkal inkább családi körben lesz része az emlékezetnek, szüleik, nagyszüleik által átélte eseményeknek, és ez adja az emlékezet alapját, nem pedig a történelmi adatok, események emlékezetként való felelevenítése. Léteznek ugyan emlékművek, tartanak megemlékezéseket a kommunizmus borzalmaira és kommunizmus áldozataira gondolva, viszont ezek nem képezik az emlékezet részét.

A kommunizmusra való reflektálás azonban – ellentétben '56-tal – megjelenik a román történelem tantervben és tankönyvben is, annak kezdeteitől

egészen az 1989-es forradalomig. Az állami berendezkedés, a hatalom túlkapásai, a gazdasági és társadalmi kérdések mind szerepelnek a diákoktól elvárt tananyagban, viszont a kisebbségek helyzetére való utalás, avagy a Magyar Autonóm Terület említését teljesen mellőzi a tankönyv.

A kommunizmusra való emlékezés többnyire mint valós emlékezet létezik, hiszen alig 25 éve történt a rendszerváltás. A középkorú és idős generációnak személyes emlékei, a fiatalabb korosztálynak pedig szüleitől halott emlékei vannak a kommunizmusról, ami mindenképpen valós emlékezetként, és nem történelemmé alakult emlékezetként jelenik meg. A *lieu de mémoire*-ok jelentős szerepet játszanak a kommunizmusra történő emlékezetben, amelyeknek két típusa különíthető el: egyrészt, a rendszerváltás után épített emlékművek, szobrok formájában, amelyek többnyire az 1989-es forradalmaknak, a forradalomban elesetteknek és a rendszer működése idején meghurcolt áldozatoknak, vagy általában a kommunizmus áldozatainak állítanak emléket. Többnyire ezeknél az emlékműveknél zajlanak a hivatalos megemlékezések, koszorúzások december végén, a forradalom emléknapjain. Ugyanakkor a kommunista rendszerre nosztalgiával gondolóknak is megvannak az emlékezőhelyei, ilyen például a Ceausescu-házaspár sírhelye, ahova évente visszajárnak egykori hívei, koszorúzással, kommunista zászlókkal és énekekkel emlékeznek meg a diktátorról, annak ellenére, hogy a házaspár temetésének évfordulója egybeesik Karácsony első napjával.

Más típusú emlékezőhelyek azok az épületek, terek, intézmények, amelyek a kommunizmusban valamilyen oknál fogva jelentős szerepet töltöttek be, és a jelenben sem tudják az akkori szerepükhöz kötött értelmezéseket, szimbólumokat elhagyni. Erre példa Csíkszereda központi tere, a Szabadság tér, amelyet a helybéliek napjainkban is „Taps-térnek” neveznek, hiszen a kommunizmusban ez volt a helyszíne a hatalom ünnepeinek, amikor a város lakosait kivezényelték a térre, és tapssal kellett ünnepelniük a román kommunista hatalom valamely fontos pillanatát. Az idősebb generáció mentális térképein Románia-szerte a régi, a kommunista korszakban érvényben lévő utcanevek szerepelnek, és mindemellett a települések épületeit is az egykor ott működő kommunista intézményekhez kötik. Mindennapi használatban léteznek ezek a tájékozódási pontok, és ezek által, tudatosan vagy kevésbé tudatosan folyamatosan hozzáfűznek egy-egy megjegyzést a múlt rendszer, a kommunista idők emlékezetéhez. Ez a jelenség egyfajta rítusként is értelmezhető, és a tér régi nevének használata kapcsán előbukkanó emlékezetként jelenik meg. Jelzésértékű ugyanakkor az is, hogy az intézmények nevét még mindig a ’89 előtti megnevezéssel használják, a rendőrség megnevezése

a Militia (jelenben Politia), a polgármesteri hivatal megnevezése a Sfát³² (jelenben Primarie). Annak ellenére, hogy negyed évszázad telt el a kommunista hatalom bukása óta, a rendszer emléke, emlékezete erős, a kapcsolódási pontok kapcsán pedig folyamatosan felszínre tör.

Ugyanakkor érdekes ellentmondás áll fenn a kommunizmussal kapcsolatos emlékezetben. Annak ellenére, hogy a történelmi feljegyzések és az emlékezés egy sor társadalmi problémáról, titkosrendőrségről, diktatúráról szól, egy 2010-es közvélemény-kutatás³³ eredményei szerint a romániai lakosság 63 százaléka úgy gondolja, hogy jobban élt a rendszerváltás előtt. Ezen túlmenően, a megkérdezettek 67 százaléka beszél a családban a kommunizmusról, 52 százaléka azt gondolja, hogy a történészek nem megfelelően írják le a kommunizmus időszakát, és ha az egykori diktátor, Nicolae Ceasusescu indulna az államfőválasztáson, a lakosság 41 százaléka megszavazná államelnöknek. Természetesen a lekérdezés időszaka, a 2009-ben kezdődő gazdasági és morális válság befolyásolja az eredményeket, de ennek ellenére ellentmondásos a kommunizmus megítélése a romániai lakosság részéről, és nincs ok azt feltételezni, hogy az erdélyi magyarok esetében nagy különbségek lennének e téren.

Ez a mérés rávilágít a plurális emlékezetre, ebben az esetben viszont nem egy etnikai változó mentén, hanem az értelmiség–teljes közösség változó mentén strukturálódik az emlékezet. Egyik oldalról az értelmiség által értelmezett és magyarázott diktatúra, másik oldalról pedig a jelen szociálpolitika iránti elégedetlenség miatt magas a múltat visszavágyók aránya, akik tulajdonképpen nem annyira a diktatúrát, mint a biztos megélhetést, számukra előnyös szociálpolitikát részesítik előnyben az emlékezés folyamatában. Az emlékezés ebben az esetben a jelenről szól, a jelen elégedetlenségeiről, az emlékezést a jelen strukturálja, amelynek során nyilvánvaló, hogy az értelmiség az emlékezet sajátos szegmensét reprezentálja, ezen belül értelmezi és magyarázza a történelmet, de ezeket az értelmezéseket nem tudja a széles tömegekre kiterjeszteni.

32 A *sfat* kifejezés tükörfordításban tanácsot jelent. A kommunizmusban az önkormányzatok megnevezése volt a *Sfatul popular*, fordításban Néptanács, ennek a rövidített, mindennapi, magyarok által is használt változata a *sfat*.

33 A mérés kivitelezője az IRES - Institutul Român pentru Evaluare i Strategie, egy 1460 fős mintán lekérdezett, Románia lakosságára reprezentatív, $\pm 2,7$ hibahatárral rendelkező CATI mérésről van szó, 2010. július 21–23.

5. A hatalom hatása a történelmi emlékezet mintázataira

A három vizsgált eseményhez a jelenlegi román hivatalos álláspont, és az emlékeztető alakult történelem eltérően viszonyul. A hivatalos kánon egyik leg-hűbb tükröképei az érvényben lévő történelem tankönyvek, ezek közül a tizen-kettedik, érettségire készülő osztályoknak szóló tankönyvet kiválasztva tekint-jük át a hivatalos román megközelítést a trianoni békeszerződésről, az 1956-os forradalomról és annak erdélyi vonatkozásairól, illetve a kommunizmusról.³⁴

Az eltérő történelmi értelmezések eltérő történelemmé alakult emlékeze-tet alapoznak meg. Ha a nora-i folyamat első állomása, a történelem értelme-zése eltérő, akkor természetesen az utolsó állomás, a történelemmé alakult emlékezet is különböző lesz, s ezzel magyarázható az erdélyi magyar és a ro-mán emlékezet eltérő szemlélete. A képet árnyalja az a tény, hogy csaknem egy évszázadig az erdélyi magyar kisebbség a hivatalos kánont, vagyis a román ha-talom által elfogadottnak tekintett történelmet tanulta, a kommunizmus ideje alatt ezeket az ünnepeket kötelezően ünnepelte, míg a saját emlékezetét csak titokban, avagy a hatalom által elfogadott változatban élte tovább.

Mindhárom esemény a XX. században történt, ebben az időszakban pedig különböző hatalmi formációk váltogatták egymást, így a román és magyar ha-talom, a monarchia, a kommunizmus és a demokrácia. A Trianoni békeszerző-dés előtt Erdély az Osztrák-Magyar Monarchia része volt, ezt követően a Ro-mán Királysághoz tartozott, majd a második bécsi döntés értelmében Horthy Miklós kormányzása alatt újra Magyarországhoz csatolták Észak-Erdélyt és Székelyföldet (43 000 négyzetkilométer, kb. 2 500 000 lakos), majd a háború után ismét Románia része lett, ahol egy fél évszázados kommunista hatalom következett. A jelenben Erdély Románia része, de 1989 óta egy demokratikus berendezkedés keretein belül.

Az emlékezés pedig, főképp a történelemmé vált emlékezés ki van téve a hatalom hivatalos álláspontjának, hiszen a hatalmon lévő rendszer a maga legitimálására használhatja fel, és alakíthatja a „hivatalos történelmet”, sőt

34 Fontos megjegyezni, hogy az iskolai tanrendet jelen pillanatban is egyfajta egyen-súlytalanság jellemzi, hiszen az erdélyi magyar diákok Románia történelméből vizsgáznak a nyolcadik és tizenkettedik osztályt követő záróvizsgákon. Hetedik és nyolcadik osztályban, a tanrend által megkövetelt, román és magyar diákok által is tanult történelemórák mellett ugyan van egy kisebbségi történelem tantárgy, heti egy alkalommal, viszont a vizsgák és a jelentősebb felkészülés mégis a román nép történelméből történik.

nem csak a történelmet, hanem az ezáltal erre hagyatkozó történelemmé vált emlékezetet is. A gyors és gyakori hatalomváltások tehát magukkal hozták a hivatalos álláspont változásait is, amelyek közül a kommunizmus hatása a legjelentősebb, hiszen ez a rendszer volt a leghosszabb ideig hatalmon. A kommunista rendszer tiltotta a „rendszerellenes” megnyilvánulásokat, a szabad gyülekezést, sok esetben sérültek egyéni emberi jogok és kisebbségeket védő jogok. Három fő irányvonalban lehet összefoglalni azokat az intézkedéseket, amelyek az erdélyi magyarok nemzeti megnyilvánulásaira, történelmi eseményeire, emlékezetükre hatást gyakoroltak. Egyrészt, a szabad gyülekezési jog gyakorlása tiltott volt, tehát a jelenben elterjedt megemlékezések, koszorúzások, beszédek az erdélyi magyarok történelemmé vált emlékezte kapcsán tiltottak voltak. Nem lehetett március 15-re, vagy netán a trianoni békeszerződésre kollektívan emlékezni egyetlen nyilvános eseményen sem. Sőt, az egykori román titkosrendőrség, a Securitate besúgóí hálózata és a megtorlásoktól való félelem miatt kisebb baráti körökben sem ünnepelt/emlékezett az erdélyi magyar közösség. Ebben az esetben említésre méltó a Székely Ifjak Társasága, és az ellenük kiszabott büntetés. A szervezet tagjai koszorút helyeztek el 1957. és 1958. március 15-én a Székely Vértanúk emlékműnél, s tettükre hat és tizenhét év közötti börtönbüntetést szabtak ki.³⁵ A másik irány, ahol a kommunista diktatúra befolyásolta az emlékezetet az a hivatalos álláspont kialakítása, amely a román államnacionalizmus ideológiájának megfelelően a hatalom legitimálására került kialakításra. Ebbe általánosságban a kisebbségek, és implicit az erdélyi magyar kisebbség emlékezte, történelmi eseményeinek értelmezése nem fért bele. Olyannyira, hogy 1959-től például a román állam tekintetében tilos volt a „nemzeti kisebbségek” fogalom használata, illetve a „többszempoliség” jelző, s ehelyett a „román nép és az együttélő nemzetiségek” volt az elfogadott és elvárt kifejezés.³⁶ Természetesen az iskolai tankönyvek, egyetemi kurzusok is a hivatalos „irányt” tanították. A harmadik pont pedig, amelyen a kommunista hatalom hatást fejtett ki az erdélyi magyar kisebbségi emlékezetre az a diktatúra erős jelenléte a mindennapokban és a magánéletben, hiszen ha valaki beszélt, nótázott, em-

35 DÁVID Gyula szerk. (2006) *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965*. Kolozsvár. Erdélyi Múzeum Egyesület–Polis Kiadó. pp. 7-411.

36 BOTTONI Stefano (2008) *A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell, a román államnacionalizmus*. In: BÁRDI Nándor [et al.] szerk. *Kisebbségi Magyar közösségek a 20. Században*. <http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbségkutatas/?cim=5.%20A%20kelet-k%C3%B6z%C3%A9p-eur%C3%B3pai%20p%C3%A1rt%C3%A1llamokban%201948%20%931989> [2015.02.10.]. pp. 246–249.

lékezett az erdélyi magyar kisebbség bármelyik vonásáról, s tette azt akár egy kocsmasztal mellett, az megtorlásban részesült. A himnusz eléneklése, vagy akár egy nemzeti ünnep emlegetése elég volt ahhoz, hogy az illető rendszerellenesnek minősüljön, és megtorlásban legyen része. Az 1956-1965 közötti politikai elítéltek adattárában rengeteg példát találunk olyan perekre, ítéletekre, amelyek alapja a himnusz eléneklése, egy rendszerellenes mondat hangos kimondása volt.³⁷

Összefoglalva, a kommunista hatalom megtiltotta a gyülekezést, ellehetlenítve az erdélyi magyarok nyilvános nemzeti jellegű megemlékezéseit, megváltoztatta a „hivatalos történelmet”, illetve megtorlásban részesíttette azokat, akik az erdélyi magyar kisebbség helyzetét valamilyen módon tematizálták, illetve rendszerellenesnek nyilvánította őket. Az erdélyi magyar kisebbség azonban ellentétesen reagált a hatalom előretörésére, és titokban életben tartotta emlékezetét, felvállalta a magyar kultúrnemzethez való tartozását. A hatalom cselekedeteire egyfajta ellenreakció alakult ki, amely a magyar identitás kultiválásában nyilvánult meg. A teljesség igénye nélkül erre a reakcióra jó példaként szolgálnak a titokban másolt, sokszorosított, terjesztett és hallgatott *István, a király* kazetták, a magyarországi együttesek zenéjének és, a Szabad Európa Rádió titokban való hallgatása, régi történelem-könyvek olvasása, családon belüli történetek, elbeszélések megőrzése és felelevenítése, amely mint a múlt eseményeire történő valós emlékezet jelent meg. Mindegyik esetben a titokban hallgatott és olvasott anyagok erőteljes nemzeti szimbolikával bírtak, s talán a legnagyobb hatást az *István, a király* hallgatása illetve a családi beszélgetések váltották ki. Érdekes helyzetek alakultak ki ezekkel kapcsolatban. Életútinterjúkban sokszor találkozunk azzal, hogy amikor a szülők titokban mesélnek a gyerekeknek, magyar nemzeti vonatkozású történeteket, vagy éppen az *István, a király* hallgatása közben számtalanszor lelkükre kötik a titoktartást. Ezek a magyarság mellett hitet tevő történetek pedig annak ellenére, hogy csak titokban történhettek meg, elterjedtek voltak az erdélyi magyar kisebbségen belül, s tulajdonképpen a hatalom által elvárt, normaként beállított történelmi emlékezet alternatívájaként működtek. Az erdélyi magyar kisebbség egy duális normarendszerben emlékezett tehát: nyíltan a (kötelező) kommunista történelmet, titokban pedig a magyar kisebbségi narratívákat használta az emlékezet során, amely a plurális emlékezet létezésére utal.

37 DÁVID Gyula szerk. (2006) *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965.* Kolozsvár. Erdélyi Múzeum Egyesület–Polis Kiadó. pp. 7–411.

6. Kísérletek az eltérő emlékezetből származó etnikai feszültségek megoldására

A történelemmé alakult emlékezet nyilvánvalóan az illető csoport által „igazinak” tekintett történelmi adatokon és eseményeken alapul, de ezek a történelmi adatok, események az éppen hatalmon lévő rendszer legitimitását támogatják, ezért a rendszer a maga képére alakítja, értelmezi a történelmet. Eltérő értelmezések pedig eltérő emlékezetet generálnak, és ez a helyzet áll fenn az erdélyi magyar kisebbség és a román többség esetében is. Bonyolítja a helyzetet, hogy az eltérő emlékezet etnikai feszültségeket is eredményez. Ezen feszültségek feloldására több érdekes próbálkozás és kísérlet is történt az elmúlt években Erdélyben. Ezek két fő csoportba oszthatóak: egyrészt, azok a kezdeményezések, amelyek a feszültségeket az eltérő történelemmé alakult emlékezetek egyeztetésével megpróbálják közelíteni az azonos történelmi események különböző értelmezéseit. A második csoportba azok a társadalmi kísérletek, kezdeményezések és folyamatok tartoznak, amelyek nem kizárólag a történelemmé alakult emlékezettel, hanem általában az erdélyi magyar kisebbség és a román többség között lévő feszültségek feloldásával próbálkoznak.

Az eltérő történelmi értelmezéseken alapuló történelmi emlékezetek között hídként működő kezdeményezések fő célja a két együtt élő etnikum, a román és a magyar fél emlékezetének bemutatása, megismerése, közelítése. Ennek egyik érdekes és hiánypótló példája egy, a magyarok történelmét román nyelven bemutató kötet, amely jeles kolozsvári történészek tollából származik. A kötet szakmai irányítója Páll-Szabó Ferenc, szerzői Pócsai Sándor, Ciprian Rad, Váradi Éva Andrea és Wellman László. A kötet címe: *A magyarság történelme (O istorie a maghiarilor)*³⁸. A szerzők egy több szempontból is hiánypótló művet hoztak létre, egyrészt, mivel nagyon kevés kiadvány létezik román nyelven a magyarok történelméről, másrészt pedig nemcsak a történész szakma számára készült, hanem olvasmányos formában a széles közönség számára is elérhető és érthető a kiadvány. Azokat a történelmi eseményeket pedig, amelyekről a történész szakma román és magyar képviselői eltérően vélekednek, illetve más-képp értelmeznek, mindkét változatban összefoglalták, egymás mellett említik őket, ezzel teret biztosítva az alternatív történelmi elméletek számára is. Példaértékű a szerzői közösség összetétele is, hiszen közöttük román és magyar nemzetiségű szakemberek egyaránt jelen voltak.

38 PÓCSAI Sándor [et al.] (2014) *O istorie a maghiarilor*. Románia, Világhírnév Kiadó. 172. p.

Nemcsak ez az egyetlen olyan példa, amely az etnikai feszültségeket az eltérő történelemmé alakult emlékezetek egyeztetésével kívánja oldani, és a felek emlékezetének megismertetésére törekszik. Ilyen a Kolozsvári Magyar Napok két programpontja is, pontosabban a Házsongárdi séták és a Városnéző Séta román nyelvű csoportoknak. Mindkét programpont nagy érdeklődésnek örvendett, az előre betervezettnél több alkalommal kellett megismételni. A Házsongárdi Séták egyrészt a temető történetének, másrészt az ide temetett, magyar nemzetiségű értelmiségiek történetének a román nyelvű bemutatására szerveződött. A Városnéző Séta pedig a történelmi belváros épületeit, azok történeteit, a hozzájuk köthető jelentős személyiségeket mutatta be, szintén román nyelven.

A két program igazi jelentősége tágabb kontextusban mérhető fel. Az első, fontos momentum, hogy, a Házsongárd temető folyamatos vita tárgya. A város legrégebbi jelenleg is működő temetője 1585-ben jött létre, ahol jelentős értelmiségiek sírhelyei találhatóak, kezdve Szenczi Molnár Alberttől és Apáczai Csere Jánostól, folytatva Mikó Imrével, Bánffy Miklóssal, Kós Károlyig. A temető a kolozsvári magyar kisebbségnek egy *lieu de mémoire*-ja, emlékezőhelye, ahol koszorúzásokra, kisebb-nagyobb megemlékezésekre kerül sor, több sírhelyet is műemlékké nyilvánítottak az illetékes intézmények, s ebből kifolyólag erőteljes szimbolikus jelentőséggel bír az erdélyi és kolozsvári magyar kisebbség számára. A trianoni békeszerződés előtt kizárólag magyar, izraelita és német nemzetiségűek temetkeztek ide, a békeszerződés után viszont magas presztízsének köszönhetően a román elit tagjai is. Sajnálatos módon gyakoriak a sírrongálások, a fém részeket gyakran ellopják a síremlékekről, a temető tulajdonosa, a kolozsvári városháza a biztonsági kamerák, kerítés, őrszolgálat segítségével sem tudja meggátolni a rongálást. Ugyanakkor problémás helyzeteket teremt, amikor az elhunytaknak nincsenek leszármazottai, vagy azok nem tudják kifizetni a megfelelő illetékeket, hiszen ilyen esetekben a sírhelyet újra kiosztják, új tulajdonosai lesznek az egykori elődök síremlékeinek. Több esetben ilyen gondok miatt kerültek lebontásra fontos történelmi és a magyar kisebbség számára szimbolikus értékkel bíró síremlékek. A kolozsvári temetkezési helyek alacsony száma és magas költsége szintén erősíti az amúgy is feszült hangulatot. A magyar kisebbség sérelmei az elődök sírhelyeinek lebontásából és rongálásból, új tulajdonosoknak való kiosztásából származnak. A sérelmekért pedig a temető adminisztrátorait, ügyvezetőit, alkalmazottait, a román többségű városházát és a sírhelyek új tulajdonosait hibáztatják. Ilyen körülmények között pedig nyilvánvaló, hogy a Házsongárdi séták román

nyelven történő megszervezése hiánypótló kezdeményezés, ahol a magyar kisebbség történelmi emlékezetét megismerhetik az arra kíváncsiak, magyarul nem beszélő többségek is.

A Városnéző Séta román nyelven hasonló kontextusban értelmezhető, ugyanis a román hatalom a trianoni békeszerződés után a román intézményi keretek megteremtésével igyekezett egy alternatív központot, egy új, román főteret létrehozni Kolozsváron a meglévő Főtér (Pta. Unirii) helyett. Ennek fő oka, hogy a meglévő Főtér épített öröksége kizárólag a magyar és szász kisebbségre vezethető vissza, az épületek, emlékművek szobrok is kisebbségi szimbólumok. Az „új” központ a 20-as években elkezdett román ortodox katedrálissal a középpontban sokkal inkább román vonatkozású volt, itt kapott helyett a bíróság és a katonaság épülete, az állami vasúttársaság irodái, illetve a békeszerződés előtt még magyar, de utána már román nyelvű állami színház is. A 1990-es évek szélsőséges polgármestere, Gheorghe Funar ugyanakkor épített egy rendkívül magas, nagy méretű, de alacsony művészi értékkel rendelkező Avram Iancu³⁹ szobrot is a tér „román mivoltának” a hangsúlyozására. A csaknem egy évszázadig tartó próbálkozás a tér beágyazódására nem volt sikeres, napjainkban a polgármesteri hivatal a román nemzeti ünnepet, román megemlékezéseket is az egykori, kisebbségi épített örökséggel rendelkező Főtéren rendezi. Ennek ellenére, a román többség mentális térképei jelentősen különböznek a magyar kisebbségétől a város épített örökségét illetően.

Pontosan azért, mert a román vezetés folyamatosan az új román központra fókuszált, a kolozsvári románoknak nincs meg az alapvető városismereti tudása a történelmi Főtér kapcsán, egy ilyen kontextusban pedig példaértékű a kezdeményezés, amely románul, románoknak mutatja be a történelmi Főtér és Óváros történelmét, művészetét és épített örökségét, közelítve ezáltal a városról, város épített örökségéről, történelméről kialakított emlékezethez.

A példaszerű kezdeményezések második csoportjához, azok a társadalmi kísérletek és folyamatok tartoznak, amelyek nem kizárólag a történelemmé alakult emlékezettel, hanem általában az erdélyi magyar kisebbség és a román többség között lévő feszültségek feloldásával próbálkoznak. Ezen kezdeményezések a nyelvi korlátok lebontásával, a magyar kultúra románoknak való bemutatásával, avagy a két etnikum párbeszédével, viták rendezésével

39 Avram Iancu az 1848-as román népfelkelő vezére, aki a magyar szabadságharc ellen, az osztrákok oldalán harcolt.

közelítik egymáshoz a két nép történelemszemléletét. Egy részük a magyar nyelvet és kultúrát ápolja oly módon, hogy azt a román többséggel is megérteti, megismerteti, míg a másik részük a két etnikum közötti párbeszédet népszerűsíti.

A konkrét példák bemutatása előtt szükségszerű kiemelni, hogy a rendszerváltástól eltelt huszonöt évben a román többség és a magyar kisebbség elitje, politikai és érdekvédelmi vezetői pártállástól függetlenül, sikeresen megtalálták az egyeztetés, kompromisszum útját, jelentősen csökkentve az etnikai feszültségeket, továbbá biztosítva a kollektív és személyes jogokat a magyar kisebbségnek elsősorban az anyanyelvhasználat, kultúra, oktatás és a mindennapi élet számos területén. Ha a régió, Kelet-Európa országait nézzük, akkor ez kiemelkedő teljesítmény, hiszen minden olyan kelet-európai államban, ahol jelentős számban élnek kisebbségek éles konfrontációk fordultak elő etnikai érdekellentétek következtében, gondoljunk csak a legvéresebb jugoszláv háborúra, vagy a jelenlegi ukrán konfliktusra. Mindkét esetben a kisebbség-többség viszonyának rendezése a tét.

A kedvező romániai változás csak a kompromisszum, az egymás megértése és tolerancia jegyében volt elképzelhető, amely a mindennapokban is kiváltotta hatását. Jelenleg Románia hivatalos kisebbségi politikájában normaként a különböző etnikumok konfliktusmentes együttélésének a megvalósítása szerepel. Természetesen léteznek és léteztek kivételek, konfrontációk, de ezek jellege, az 1990-es Fekete Március kivételével, messze elmarad a régió más etnikai konfliktusainak súlyosságától.

Ha ezen békés egymás mellett élést példával is alá akarjuk támasztani, akkor a Kolozsvári Magyar Napok jelentősége messze kiemelkedik a többi közül. Az eseménysorozat napjainkban Erdély legnagyobb kulturális fesztiválja. 2010-ben került először megszervezésre, viszont rohamosan fejlődött, 2014-ben például kb. 180 000 résztvevő volt jelen a rendezvényen a több mint ötszáz programponton. A rendezvény célja a közösségépítés, a magyar kulturnemzet más tájegységeivel való kapcsolattartás, illetve a helyben élő etnikumok közötti párbeszéd. Ez utóbbi kiválóan alátámasztja a tanulmány gondolatmenetét, hiszen a fesztivál törekszik a kolozsvári román közösség bevonására a programokba, ezáltal ismertette meg velük a magyar kultúrát és értékeket. Megemlítenéd ugyanakkor, hogy a rendezvény kiemelt támogatói a Kolozsvári Polgármesteri Hivatal, a Kolozs Megyei Tanács – igaz, a helyi magyar politikai szereplők is hozzájárulnak ehhez – illetve a Nemzeti Kulturális Alap mint magyarországi támogató is megjelenik, vagyis mindkét ország intézményei segítik a rendezvénysorozat megvalósítását.

Az előzőekben bemutatott Házsongári Séták és Városnéző Séták programok mellett, amelyek a történelemmé alakult emlékezettel közvetlenül foglalkoznak, a Kolozsvári Magyar Napok jelentős román nyelvű kommunikációval próbálta megszólítani a román közösséget, hogy vegyen részt a fesztiválon, és ismerje meg a magyar kultúra különböző formáit. A nyitás sikernek örvendett, hiszen a városnéző sétákon túl, jelentős román nyelvű közönség jelent meg az Experidance táncszínházi előadásán, különböző kiállításokon, illetve sokan szórakoztak a fesztiválutca standjainál. A kolozsvári román sajtó meglehetősen pozitív hangvételű és terjedelmes cikkekben számolt be szinte naponta a fesztivál eseményeiről, ez is annak a jele, hogy sikerült a román többség fele nyitni.

A Kolozsvári Magyar Napok tehát kiváló példa a többségi nemzethez való pozitív hozzáálláshoz, s annak ellenére, hogy az erdélyi magyar kultúrát és értékeket mutatja be, ezek ápolását és megőrzését követi, sikerül ezt a román közönség felé is megfelelően bemutatni.

Az ugyancsak kolozsvári ihletésű *Igen, tessék mozgalom* az előzőtől eltérően, a magyar nyelv használatát népszerűsíti a mindennapi vásárlások során, a vállalkozások és ügyfelek között. A mozgalom célja, hogy a különböző etnikai csoportok saját anyanyelvüket tudják használni a kereskedelemben és a szolgáltatóiparban, ezáltal bátorítva a szélesebb körű nyelvhasználatot. Az anyanyelven való kiszolgálás pedig a gazdasági szervezeteknek is előnyös, mivel azok a kisebbségek, akiket anyanyelvükön szolgálnak ki, hajlamosak emiatt visszatérni az üzletbe. A mozgalom egyfajta, az ügyfelek számára könnyen elérhető hálózatba tömöríti a magyar nyelvű kiszolgálást is biztosító vállalkozásokat. Ezen túl, a mozgalom több területet is működtet. Ilyen az *Igen, tessék! Da, poftiti!* feliratú matrica, amely Erdély több településén is jelen van már, és amely mára egy ismert jele annak, hogy az adott üzletben románul és magyarul is kiszolgálhatnak. A telefonos ügyfélszolgálat segítségére van azoknak, akik valamilyen magyar nyelvű szolgáltatást keresnek Kolozsváron, az ingyenes, huszonnégyezer példányszámban megjelenő közösségi havilap egyrészt reklámfelületet biztosít a magyar vállalkozásoknak, másrészt szórakoztató, könnyed hangvételű cikkeket tartalmaz. S végül, de nem utolsó sorban létezik az *Igen, tessék!* mobiltelefonos alkalmazás, amely térképre vetíti a kolozsvári magyar kiszolgálású vállalkozásokat, intézményeket, illetve a térképen az utcák azon egykori magyar elnevezéseit használja, amelyek még az őshonos kolozsváriak esetében mind a mai napig fennmaradtak. Rendkívül népszerű a magyar kiszolgálást nyújtó vállalkozások listája a tömb-magyar vidékről érkező, első éves egyetemisták kö-

rében, akik még kevésbé ismerik a várost, annak magyar jellegű üzleteit, vállalkozásait, és gondokkal küszködnek a román nyelvű kommunikáció miatt.

A mozgalom fő érdeme és sikere, hogy hatékonyan elősegíti az erdélyi magyar kisebbség anyanyelvének a használatát a mindennapokban. Az anyanyelv használata pedig növeli a kisebbség komfortérzetét, s mindemellett a vállalkozók, akik a kezdeményezés által haszonélvezőivé válnak ennek a kulturális érzékenységre épülő marketingnek nevezett eladási gyakorlatnak, érezhető mértékben növelni tudják eladásait.

Az etnikai viszonyok javítására, a különböző etnikumok közötti együttműködés segítésére jó példa a *Vox Populi* elnevezésű, magyar-román vitafórum, amely Sepsiszentgyörgyön került megszervezésre helyi magyar és román civil és közéleti személyiségek szervezésében. A vitafórum lényege, hogy a magyar kisebbség és román többség, avagy sepsiszentgyörgyi viszonylatban, a magyar többség és a román kisebbség közötti párbeszédet, a sérelmek és etnikai konfliktusok megbeszélését támogassa. A vitafórum idén január végén került első alkalommal megszervezésre, meghívottjai egy román és egy magyar helyi közéleti személyiség voltak. Politikai vitákra emlékeztető szabályrendszert alakítottak ki a szervezők, ahol a meghívott előadók tizenöt-tizenöt percben fejthetik ki véleményüket az adott témáról, a közönség pedig egy percben kérdezhet, illetve szólhat hozzá a témához. Az első alkalom témája pedig – szerencsés véletlen során – a tanulmány témájához is kapcsolódik, a szokások, ünnepek, megemlékezések és ezek etnikai jellege volt. A vitára jellemző volt a szókimondás, ugyanakkor betartotta a civilizált vita szabályait. Szó volt, a helyi etnikai feszültségeket erősítő tényezőkről, továbbá arról, hogy miért nem ünnepelnek a magyarok december 1-jén, illetve a románok március 15-én, és a meghívottak az ünnepek üzeneteit, felvállalt értékeit boncolgatták. A vita fő következtetése, hogy meg kell ismerni egymás történelmét annak érdekében, hogy csökkentsék az etnikai feszültségeket, illetve ünnepnapként egy olyan alkalmat kellene találni, amely egyik fél számára sem sértő, s ezáltal mindkét fél közösen ünnepelhetne.

Nem annyira a következtetés, vagy a felsorolt vélt vagy valós sérelmek a fontosak ezen példánál, hiszen a vitafórumon is az eltérő történelmi értelmezéseken alapuló történelemmé vált emlékezet nyilvánult meg, hanem az a tény, hogy egy közös, kétnyelvű, két szereplős, formalizált formája kezd kialakulni az etnikumok közötti párbeszédnek. A politikai és közéleti szereplők nem a sajtón keresztül, vagy rendezvények által üzengetnek egymásnak, hanem egy asztalnál ülve, szókimondóan, de civilizáltan vitatják meg a közös ügyeket. Ilyen jellegű vitafórumokra pedig szükség van minden közösségben,

függetlenül attól, hogy vannak-e helyi etnikai feszültségek. A párbeszéd, a közös ügyek megbeszélése első lépés az eltérő történelemmé alakul emlékezősek megértésére, illetve általában az etnikai viszonyok javítására.

Végül, de nem utolsó sorban, érdekes kezdeményezés a *Hungaromanisme*. A kezdeményezés alapító atyjai egy bukaresti román–magyar pár, ahol a hölgy arra törekedett, hogy a magyar nyelvű kommunikációt elsajátítsa. A tanulási folyamat során jött rá párjával, hogy sok magyar kifejezés esetében, ha tükörfordításban, szó szerint fordítják a magyar szavakat románra, az eredmény rendkívül érdekes, sőt vicces is lehet. Ezeket kezdték el gyűjteni Facebook-oldalukon, s a gyűjtemény hirtelen nagy érdeklődésnek örvendett, a közösségi médiákon való megosztással pedig a közösségből is folyamatosan gyűltek a lefordított humoros kifejezések. A legjobbakat összegyűjtötték és egy grafikkal együttműködve ábrázolták is a lefordított kifejezéseket, ezzel egy rendkívül érdekes kollekciót alakítva ki. A kezdeményezés alapítóinak célja, hogy a szellemesen hangzó, lefordított kifejezések által egyfajta humoros szelepet adjanak a két közösségnek, amelyen levezethetik az etnikai feszültségeket. A szelepet ebben az esetben a lefordított humoros kifejezések, illetve ezek grafikus ábrázolása jelenti.

A kezdeményezés népszerűségét jelzi a felkérések magas száma, az ábrázolt kifejezések akár önálló kiállításként, akár karikatúra kiállítások részeként az ország több városában is bemutatásra kerültek. Ugyanakkor karácsonyi és húsvéti képeslapok, kétnyelvű események plakátjaiként is hasznosulnak.

A kezdeményezés fő érdeme, hogy a sokszor problémásan kezelt kétnyelvűséget humoros formában népszerűsíti, ezzel pedig törekszik levezetni az etnikai feszültségeket, akár más, a kezdeményezőkhöz hasonló kétnyelvű párok, akár nagyobb közösségek esetében.

7. Összefoglaló

A tanulmány kiindulópontja, fő kérdése, hogy milyen társadalmi folyamatok mennek végbe, hogyan néz ki egy adott csoport viszonya a múlthoz, hogyan strukturálódik, milyen tényezők hatnak a múltat a jelennel összekapcsoló folyamatokra, mi befolyásolja az emlékezet – emlékezetek időbeni alakulását.

A bemutatásra került mindhárom esemény kapcsán – trianoni békeszerződés, 1956-os forradalom és a kommunizmus – vázoltuk a valós és a történelemmé alakult emlékezet megjelenését, tisztáztuk a plurális emlékezetek helyzetét, az emlékezetek strukturálódását, foglalkoztunk azzal, hogy a kü-

lönböző etnikai vagy társadalmi csoportok hogyan emlékeznek. Az emlékezetek osztályozására is sor került, ezek hangulata, jelentősége és tartalma alapján. Ezen túlmenően, mindhárom történelmi esemény kapcsán kimutatásra kerültek a történelemmé alakult emlékezet közös vonásai és jegyei és az emlékezés rítusai. Kiemelt figyelmet fordítottunk a fél évszázados kommunista rendszer hatásainak vázolására illetve a jelenben zajló olyan társadalmi mozgalmakra és kísérletekre, amelyek az etnikai változón strukturált emlékezet kapcsán felmerülő esetleges feszültségek csökkentésére törekszenek.

Következtetesként, mindhárom esemény kapcsán plurális emlékezetekről, nem pedig egységes emlékezetéről beszélhetünk. Az emlékezetet strukturálja a román–magyar etnikai változó, illetve az értelmiségi–teljes közösség változó. Trianon kapcsán egy térben kevésbé beágyazott, rítusok szintjén a mindennapokban is megjelenő, román és magyar etnikum által más alkalommal megült, sőt egyenesen ellentétes tartalmú emlékezetekről beszélhetünk. A magyar etnikum emlékezései magasztos hangneműek, partikulárisak, az erdélyi magyarokra fókuszáló tartalmúak, és kevésbé hangsúlyosan jelennek meg a közvéleményben a december 1-jei és június 4-ei dátumok közötti megosztás miatt. A román etnikum emlékezése sokkal inkább holiday típusú, szórakoztató események sorozata. Az 1956-os forradalom kapcsán szintén jelen van az etnikai változó, mint az emlékezetet strukturáló tényező, míg a magyar értelmiség egy univerzális eseményként mutatja be, a román értelmezés egy partikuláris, magyar vonatkozású eseményként prezentálja. Rítusok szintjén kevésbé jelenik meg a mindennapokban, viszont térben jobban beágyazott a trianoni békeszerződés emlékezeténél, ugyanakkor párhuzamos emlékező terek konstruálása figyelhető meg. Hangulatukat tekintve szintén a magasztos hangnem jellemző, a magyar diskurzusokban inkább univerzális, a román értelmezésben inkább partikuláris tartalmak vannak jelen, jelentősége és a közvéleményben való lecsapódása jelentősebb Trianonnál. Végül, de nem utolsó sorban a kommunizmus emlékezete szintén egy plurális emlékezet, viszont itt sokkal inkább az értelmiségi–teljes közösség vonalon strukturálódik az emlékezet, a szociálpolitika nyújtotta biztonság iránti nosztalgia versus a kommunista diktatúra, mint elnyomó rendszer jelenik meg az emlékezetekben. A megemlékezések hangulata magasztos, tartalmuk partikuláris és univerzális, egyszerre jelennek meg a diskurzusokban a diktatúra bűnei és a szabadságra való univerzális törekvés, jelentőségük pedig számottevő. A megemlékezések típusát, hangnemét a történelmi emlékezetet értelmező és magyarázó értelmiségi mezőny alakítja, ezért többnyire nem jelenik meg a szociálpolitikák iránti nosztalgia a megemlékezésekben.

1. BARNEA, Alexandru (2007) *Istorie. Manual pentru clasa a XII-a*. Corint Kiadó. pp. 1–128.
2. BIBÓ István (1946) *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/194.html>, [2015.02.07.]
3. BORDÁS Sándor [et al.] (2014) Történelmi traumáink. Adatok mai vélemények tükrében. In: UJVÁRY Gábor szerk. *Történelmi traumáink, közös sebek és a gyógyításukra tett kísérletek a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 75–252.
4. BOTTONI, Stefano (2006) *Recepció és párhuzamosság. A romániai '56 és a magyar forradalom viszonya*. Korunk . 17. évf. 2. sz. <http://www.korunk.ro/?q=no de/8&ev=2006&honap=2&cikk=8101>, [2015.02.10.]
5. BOTTONI Stefano (2008) *A romániai modell sajátosságai: a Magyar Autonóm Tartomány. A Ceaușescu-féle modell, a román államnacionalizmus*. In: BÁRDI Nándor [et al.] szerk. *Kisebbségi Magyar közösségek a 20. Században*. <http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/?cim=5.%20A%20kelet-k%C3%B6z%C3%A9p-eur%C3%B3pai%20p%C3%A1rt%C3%A1llamokban%201948%E2%80%931989> [2015.02.10.] pp. 246–249.
6. DÁVID Gyula szerk. (2006) *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Kolozsvár. Erdélyi Múzeum Egyesület–Polis Kiadó. pp. 7–411.
7. Erdélyi Riport (2005) *A magyarok haboznak, a brit sör habzik*. Erdélyi Riport. 4. évf. 30. sz. http://archivum.erdelyirport.ro/mod.php?mod=userpage&page_id=180 [2015.02.05]
8. FEISCHMIDT Margi—BRUBAKER, Rogers (1999) *Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában*. Replika. 37. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scriptao/replika/37/fesich.htm>, [2015.02.07]
9. *Háromszék napilap* (2015) *Szükség van egymás iránti gesztusokra. Háromszék napilap*. http://www.3szek.ro/load/cikk/77417/szukseg_van_egymas_iranti_gesztusokra_magyar%E2%80%93roman_vitaforum_sepsiszentgyorgyon [2015.02.10.]
10. Igen, tessék mozgalom hivatalos oldala: <http://igentessek.ro/rolunk.php> [2015.02.11.]
11. KESZEI András (2010) *Az emlékezet rétegei*. Korall. 11. évf. 41. sz. pp. 5–34.
12. Kolozsvári Magyar Napok hivatalos oldala: <http://www.magyarnapok.ro/hu/kolozsvari-napok/a-rendezvenyrol> [2015.02.10.]
13. NORA, Pierre (2010) *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. p. 408.
14. PÓCSAI Sándor [et al.] (2014) *O istorie a maghiarilor*. Románia, Világhírnév Kiadó. pp. 1–172.

15. PÉTER, László (2003) Kollektív emlékezés, mint politikai rítus. Esettanulmány az Aradi vértanúkra való megemlékezés kapcsán. *Pro Minoritate*. 3. sz. pp. 114–129.
16. PÉTER László (2006) „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatizált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján. *Erdélyi Társadalom*. 4. évf. 2 sz. <http://erdelyitarsadalom.ro/38-hungarian/korabbi-szamok/iv-evfolyam-2-szam-2006-2/166-peter-laszlo-feltalalni-a-multat-etnikai-koezoessegek-mediatizalt-megjelenitese-a-kolozsvar-foteren-vegzett-archeologiai-asatasok-peldajan.html>, [2015.02.05].
17. Transindex, erdélyi magyar hírportál (2014) Román nyelven írt magyarságtörténetet mutattak be Kolozsváron, <http://itthon.transindex.ro/?cikk=22407>, [2015.02.10.]
18. VERES Valér (2008) A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése. NKI Műhelytanulmány, <http://ispmn.gov.ro/node/analiza-comparata-a-identitatii-minoritatilor-maghiare-din-bazinul-carpatic-a-karapat-medencei-magyarok-nemzeti-identitasanak-osszehasonlito-elemzese> letöltve [2015.02.05]. pp. 4–74.

A magyar nemesség negyedszázados történelmi konfliktusa a forradalmi, majd császári Franciaországgal a 18–19. század fordulóján²

A francia forradalom nagyhatalmi és magyarországi fogadtatása és az arra adott első politikai, katonai válaszok (1792–1795)

Az 1789-es esztendőben kibontakozó franciaországi események az európai hatalmakat meglepetésként érték, s arra való reakciójuk is ellentmondásos volt. A liberális hagyományokkal rendelkező Angliában³ kezdetben üdvözlötték a változásokat, s a magyar nemesi közvélemény is szimpátiával fordult Párizs felé. Előbbi a parlamentáris monarchia felé vezető lépésként értékelte a francia fővárosban zajló eseményeket, míg a magyar nemesség a II. József abszolutisztikus törekvéseivel szembeni saját alkotmányvédő politikáját látta igazolni. Ez a lelkesedés azonban hamar alábbhagyott. Anglia gyorsan felis-

1 PhD, rektorhelyettes, főiskolai tanár, KJF

2 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a 'Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

3 Az Anglia kifejezés használatakor az 1707 és az 1801 közötti időszakban az 1707-es Acts of Union (Egyesülési Törvény) értelemben létrejött Nagy Britannia Egyesült Királyságát (röviden Nagy-Britannia Királysága) értjük, melynek Anglia, Wales és Skócia voltak a tagjai. Az 1801. január 1-je utáni időszakra – miután hatályba lépett a Második Egyesülési Törvény, amely Írországot is a brit korona alá rendelte, s az állam hivatalos elnevezése Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságára módosult – is az Anglia elnevezést használjuk. Tesszük ezt abból a megfontolásból, miszerint Anglia politikai, katonai és gazdasági dominanciája – még akkor is, ha önálló államként már nem létezett – továbbra is meghatározó maradt.

merte Franciaországban az Európa vezető hatalmának szerepére törő ellenfelet, s a magyar nemesség tömegei is szembefordultak a feudális gazdaságitársadalmi struktúrát egyre radikálisabban felszámoló francia eszmékkel. Így vált a magyar nemesség a francia forradalmi eszméket elutasító, a francia forradalmi, majd a napóleoni nagyhatalmi törekvésekkel szembeszálló Habsburg Birodalom szövetségesévé, politikájának támogatójává.

A konzervatív bécsi és berlini udvarokban már a kezdetektől aggodalommal fordultak az abszolutizmus mintaállamának tekintett Franciaország felé, de az eseményekbe történő nyílt beavatkozástól egészen 1791 augusztusáig tartózkodtak. Csak XVI. Lajos sikertelen szökési kísérlete és a varennesi válságot⁴ követő politikai fordulat után szánták rá magukat arra, hogy az 1791. augusztus 27-én aláírt pillniti nyilatkozatban⁵ európai intervencióval fenyegetse meg a forradalmi Franciaországot. A II. Frigyes Vilmos porosz király, és II. Lipót császár-király által aláírt nyilatkozatra 1792. április 20-án, éles politikai viták után adta meg a választ a francia Törvényhozó Gyűlés, s hadat üzent Poroszországnak, valamint Csehország és Magyarország új királyának, I. Ferencnek.⁶ Ezzel kezdetüket vették a kisebb megszakításokkal 1815-ig tartó francia háborúk,⁷ melyek előbb a forradalmi eszmék terjedését, utóbb az európai hegemoniára törő Franciaországot kívánták visszaszorítani. Az évekig elhúzódó küzdelmeket hosszabb-rövidebb szünetek szakították csak félbe, melyet a szemben álló hatalmak legtöbbször erőgyűjtésre, és soraik rendezésére használtak fel. A koalíciók kezdetben a Francia Királyság, majd a Francia Köztársaság, végül a császári (napóleoni) Franciaország ellen szerveződtek, s közel negyedszázadra európai realitássá tették a háborút, s ritka és különleges jelenséggé a békét.

4 XVI. Lajos francia királynak és családjának 1791 júniusában végrehajtott szökési kísérletét nevezik hagyományosan varennesi szökésnek. A menekülőket Párizstól 230 km-re és végcéljuk előtt 50 km-re, Varennes-en-Argonne városkában feltartóztatták és a királyi családot visszafordították Párizsba. A szökési kísérletet követően kirobbant belpolitikai válságot nevezzük varennesi válságnak, melynek során élesen szembefordultak egymással a forradalom mérsékelt és radikális csoportjai. Lásd részletesebben HAHNER Péter (1989) *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája*. Budapest, Minerva Kiadó. p. 174.

5 A pillniti nyilatkozat szövegét közli HAHNER Péter összeáll., ford. és a jegyzeteket kész. (1999) *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Budapest, Osiris Kiadó. p. 213.

6 A francia Törvényhozó Gyűlés hadüzenetének szövegét közli HAHNER, 1999. pp. 235–236.

7 ZACHAR József (2010) *Háború, háború, háború... 1792-1815*. In: BANA József—KATONA Csaba szerk. „*Franciák Magyarországon, 1809*” Konferencia I. Budapest-Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 15-35.; MARCZALI Henrik (1867) *A francia forradalmi háborúk eredete és keletkezése*. Budapesti Szemle, 4. évf. 11. köt., 21. sz. pp. 160–167.



Forrás: WIKI Commons

II. Frigyes Vilmos porosz király (1744–1797) az 1791. augusztus 27-i pillniti nyilatkozat egyik kibocsájtója.

II. Lipót (1747–1792) német-római császár és német király, magyar és cseh király, Toszkána nagyhercege, az 1791. augusztus 27-i pillniti nyilatkozat másik kibocsájtója.



Forrás: WIKI Commons



I. Ferenc (1768–1835) német-római császár és német király, majd osztrák császár, magyar és cseh király, lombard-velencei király. A francia Törvényhozó Gyűlés 1792. április 20-i hadüzenetének idején még csak magyar és cseh király volt.

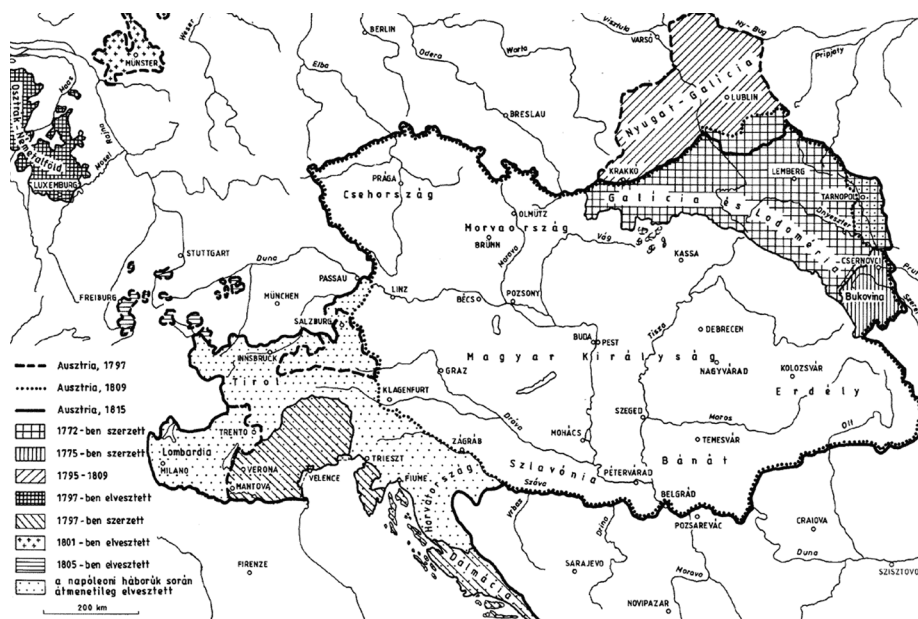
Forrás: WIKI Commons

Franciaország legelszántabb politikai-katonai ellenfelének Anglia mellett az a Habsburg Birodalom bizonyult, amely a 18. század végén, a francia forradalom kirobbanásakor, elérte területi kiterjedésének maximumát, s nagyhatalmi helyzete Európában megkérdőjelezhetetlennek látszott. A Birodalom magáénak tudhatta az osztrák örökös tartományokon kívül Csehországot, az észak-itáliai Lombardiát, a Nápolyi Királyság szárazföldi részét, Szardínia szigetét (1714), az osztrák-Németalföldet (1714), Galíciát (1772), Bukovinát (1775), Nyugat-Galíciát (1795),⁸ valamint a Török Birodalommal megkötött – és a korábbiakban már említett – 1699-es karlócai, majd az 1718-as pozsareváci békék következtében Magyarország egész területét.

A francia háborúk kirobbanásakor a Habsburg Birodalom hadereje ötvenhét sorgyalogezredet, harmincnégy lovas- és határőrezredet, valamint húsz gránátos zászlóaljat, összességében kb. háromszázezer főt számlált. A sorozatos háborúk következtében ez a szám azonban folyamatosan emelkedett, s 1813 végére elérte az ötszázötvenezres létszámot. A birodalom területének 48%-át kitevő magyar korona országai ebből tizenegy, majd tizenöt magyarországi és erdélyi kiegészítésű sorgyalogezreddel; tíz, majd tizenkét huszárezreddel, öt gránátos zászlóaljjal, tizenhét határőr gyalogezreddel és egy sajkás zászlóaljjal képviseltették magukat a haderőben. Létszámuk száztizenhat és százhuszonkétezer fő között mozgott, ami kezdetben a birodalmi sereg kb. egyharmadát, később valamivel több mint egynegyed részét tette ki, s az ország minden nyolcvanötödik lakosának katonai szolgálatát jelentette.⁹

8 ZÖLLNER, Erich (2000) *Ausztria története*. Budapest, Osiris Kiadó. p.198., p. 202., pp. 242–246.

9 GÖMÖRY Gusztáv (1893) *Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban. Hadtörténelmi Közlemények*. 1893. pp. 394–407.; ÓDOR Imre (2000) *Magyarország és a francia háborúk (1792–1815)*. In: RÁCZ Árpád szerk. *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Budapest, Rubicon-Aquila-Könyvek. p. 255.; DOBSZAY Tamás—FÓNAGY Zoltán (1998) *A rendi társadalom felbomlása*. In: GERGELY András szerk. *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, Korona Kiadó. pp. 122–123.; PAJKOSSY Gábor (1998) *Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések (1790–1830)*. In: GERGELY András szerk. *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, Korona Kiadó. p. 150.; DOBSZAY Tamás—HERMANN Róbert (2000) *A nemzeté válás kora*. In: SZENTPÉTERI József főszerk. *Magyar Kódex 4. Reformkor és kiegyezés. Magyarország művelődéstörténete 1790–1867*. Budapest, Kossuth Kiadó. p. 18. ; FÓNAGY Zoltán (2002) *A nemzeti mozgalom és a francia háborúk*. In: TÓTH István György szerk. *Millenniumi Magyar Történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Budapest, Osiris Kiadó. p. 338.; A teljes Habsburg haderő 1792 elejére vonatkozó étszámadatait, benne a cs. kir. állandó hadseregben ténylegesen szolgáló magyarokra is adatokkal szolgáló számításokat közli ZACHAR József (2004) *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, Zrínyi Kiadó. pp. 214–215.



A Habsburg Birodalom területi változásai 1763 és 1815 között.

Forrás: Erdélyi Magyar Adatbank, Köztes-Európa Térképgyűjtemény

A Magyar Királyságban a hadkiegészítés, az országgyűlés által engedélyezett létszámkeret figyelembevételével, sorozás vagy toborzás útján történt.¹⁰ A rendi országgyűlés összehívására általában háromévente került sor. Mivel azonban az összehívásról pontos jogszabályok nem rendelkeztek, ezért többször megtörtént, hogy hosszabb törvénykezési szünetet kellett kényszeredetten elviselniük a rendeknek. Így volt ez II. József uralkodása (1780–1790) alatt, a francia háborúk idején 1796 és 1802 között, s 1812-t követően egészen 1825-ig. Pedig az országgyűlési jogkörök között olyan kiemelkedően fontos kérdések szerepeltek, mint például a hadiadó (contributio)¹¹ és katonai megszavazás, a hadicélokra fordítandó segélypénzekről (subsidium)¹² szóló

10 BALOGH György (1983) *Újoncállítás Heves megyében a francia háborúktól 1847-ig*. Eger, Heves m. Levéltár. pp. 10-15., 18–34.

11 POÓR János (2003) *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, Universitas Könyvkiadó. pp. 90–91.; Poór János könyvéről, mely a szerző akadémiai doktori értekezése volt, Miskolczy Ambrus készített opponensi véleményt. Ennek némileg módosított változatát lásd MISKOLCZY Ambrus (2004) Poór János: Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12. A nemesi felkelések gazdasági és társadalmi hátteréhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 117. évf. 3. sz. pp. 1060–1065.

12 POÓR, 2003. pp. 127–141.

döntés, valamint a nemesi felkelés (insurrectio)¹³ meghirdetésének a joga. A francia háborúk időszakában a rendi országgyűlést hét alkalommal: 1792-ben, 1796-ban, 1802-ben, 1805-ben, 1807-ben, 1808-ban és 1812-ben hívta össze az uralkodó.

Elsőként egy hónappal az 1792. április 20-i francia hadüzenetet követően, május 20-ra, Budára. A június 6-án magyar királlyá koronázott I. Ferenc képviselői útján tájékoztatta a magyar rendeket a hadüzenet tényéről, s a megkezdődött belgiumi összecsapásokról. A magyar országgyűlés a hírről ötezer újoncot, ezer lovat, s négymillió forint hadisegélyt szavazott meg úgy, hogy a nádor elnöksége alatt létrehozott országos bizottság feladatául szabta, hogy azokat az egyes vármegyékre, városokra és törvényhatóságokra arányosan vesse ki. Az esetleges ellenszegülőkkel szemben szigorú fellépést és szankciókat is kilátásba helyeztek.¹⁴

Az első koalíciós háború második szakasza (1796–1797). A magyar nemesség háborús áldozatvállalása

Az 1792 tavasza óta háborúzó felek 1795-re kimerültek, s a hadviselők közül többen – Poroszország, Spanyolország, Portugália – kiváltak a háborúból. A csatározások az itáliai és a rajnai hadszíntereken 1796. március elején újultak ki, és hamarosan rendkívüli katonai nehézségek elé állították a Habsburg Birodalom császári-királyi hadvezetését. A legnehezebb helyzetbe az itáliai frontszakasz került, ahol a Bonaparte tábornok vezette francia hadsereg 1796 tavaszán több alkalommal is vereséget mért az osztrák katonai erőkre: 1796. április 12. és 14. között Montenotte, Millesimo és Dego körzetében, majd május 30-án Borghettónál.¹⁵

A sorozatos katonai vereségek hatására és az egyre kritikusabbá váló katonai helyzetben, 1796. július 30-án az uralkodó felhívással fordult a magyar

13 POÓR, 2003. pp. 162–194.

14 Az „országosan tett szabad ajánlatról” szóló 1792. évi VI. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4956> [2015. 02. 16.]

15 Az 1796–97. évi francia-osztrák háborút részletesen elemzi: FERRERO, Guglielmo (2000) *Kaland. Bonaparte Itáliában 1796–1797*. Budapest, Osiris Kiadó.; BÁNLAKY József (1941) *A magyar nemzet hadtörténelme*. 20. rész. Budapest. pp. 56–128.; WERTHEIMER Ede (1884) *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első évtizedében*. I. Budapest. pp. 28–37.; HORVÁTH Mihály (1873) *Magyarország történelme VIII*. Budapest. pp. 192–197.; GÖMÖRY, 1893 pp. 397–400.; A háború magyar hadtörténelmi vonatkozásaira lásd PILCH Jenő szerk. (1933) *A magyar katona vitézségének ezer éve*. II. Budapest, Franklin-Társulat. pp. 138–141.

nemességhez. Ebben előbb a háborús helyzetet ismertette, majd a magyar ezredek létszámon tartását, és az egyre növekvő katonai kiadások fedezésére pénzbeli illetve terményben történő támogatást kért a rendektől.¹⁶ Megfogalmazta továbbá a nemesség nagyobb katonai szerepvállalásának szükségességét is, s ezzel utalt a nemesi felkelés összehívásának majdani lehetőségére.¹⁷ József főherceg, királyi helytartó¹⁸ személyes befolyását is latba vetette az uralkodói kérés teljesülése érdekében. Ennek köszönhetően már augusztus első felében megkezdődött az újoncozás, és a kért támogatások összegyűjtése.¹⁹ A fejleményekről József főherceg folyamatosan tájékoztatta uralkodó bátyját.²⁰ A királyi helytartó azonban szükségesnek tartotta azt is, hogy a magyar nemesség vezető képviselőit is bevonja a folyamatokba. Ezért szeptember 12-én Budára hívta az ország vezető főnemeseit, s velük ez ügyben megbeszélést folytatott. A tanácskozáson a magyar nemesség elitje támogatásáról biztosította az uralkodót, határozatukban siettették a toborzást és a katonai megajánlásokat, de a jogszerűség biztosítása érdekében országgyűlés összehívását szorgalmazták.²¹ József főherceg a tanácskozásról úgy tájékoztatta az uralkodót, hogy „Az ország ég a vágytól, hogy az országgyűlésen megmutassa Felszédnek, mire képes.”²²

I. Ferenc méltányolta a magyar nemesség kérését, s 1796. november 6-ra Pozsonyba összehívta a magyar országgyűlést. A katonai helyzet súlyosságát jelezte, hogy az országgyűlésen maga az uralkodó ismertette az összegyűlt nemesség előtt a birodalom szorult hadügyi helyzetét. A rendekhez intézett királyi felhívás,²³ mely utalt az osztrák örökösödési háború-

16 DOMANOVSKY Sándor (1944/a) József nádor élete és iratai I. *József nádor élete*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. pp. 206–207.; DOMANOVSKY Sándor kiad. (1925) József nádor élete és iratai. *József nádor iratai 1792–1804*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. pp. 89–90.

17 DOMANOVSKY, 1925. pp. 89–90.

18 Sándor Lipót nádor 1795. július 12-i halálát követően, az uralkodó I. Ferenc, 19 éves öccsét, József főherceget jelölte ki 1795. szeptember 20-án Magyarország királyi helytartójává. József főherceg e címet egészen 1796. november 12-i nádorrá történő megválasztásáig viselte.

19 Vizi László Tamás (2009) Die politische Rolle des ungarischen Adels im Zeitalter der französischen Kriege. In: R. OUVREARD—F. I. WÖBER. ed. (2009) *Zusammenfassung der Beiträge zum Napoleon Symposium „Feldzug 1809“ im Heeresgeschichtlichen Museum Wien*, 4. und 5. Juni 2009. Wien. pp. 112–119.

20 DOMANOVSKY, 1925. pp. 92–96., 111–113. és p. 117.

21 DOMANOVSKY, 1944/b. pp. 210–211.

22 DOMANOVSKY, 1944/a. p. 211.; DOMANOVSKY, 1925. pp. 119–122.

23 SZEDERKÉNYI Nándor (1896) *A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban*. Budapest, Athenaeum. pp. 151–152.

ban a birodalomnak nyújtott magyar nemesi segítségre, hatásosnak bizonyult. A magyar rendek „Az ország által tett szabad ajánlatról” szóló 1796. évi II. törvénycikkben előbb az állandó hadseregbeli felajánlásról intézkedtek, s „a nagy tűzzel folyó franczia háborúra való segedelem gyanánt, a háromszáznegyvenezer főnyi császár-királyi hadsereg fönntartására ötvenezer katonaujonczot, kétmillió negyvenezer mérő²⁴ rozst, nyolczvanezer ló eltartása czimén hárommillió hetvenhatezer mérő zabot; huszezer ökröt és tizezer lovat”²⁵ szavaztak meg oly módon, hogy a november 12-én nádorrá választott²⁶ – mindössze húsz éves – József főherceg elnöklete alatt létrehozandó bizottság a felajánlott mennyiségeket arányosan vesse ki a vármegyékre és a szabad királyi városokra. A törvénycikk ezt követően a nemesi felkelés (insurectio) kérdésében is határozatot hozott. Az összegyűlt rendek „fölaajánlották Ő szent felségének, hogy a törvény által előirt esetben és a törvények értelmében, Magyarországon és kapcsolt részeiben a nemesi általános fölkelés”-t is igénybe veheti és elrendelheti.²⁷

Az császári-királyi haderő itáliai katonai pozíciói 1797 elején tovább romlottak. Január 12-én Rivolinál, február 2-án Mantovánál szenvedtek vereséget a császári-királyi csapatok, s a franciák a Rajna jobb partján is támadásba lendültek. Az egyre kedvezőtlenebbé váló katonai helyzet a magyarországi hátországtól is újabb erőfeszítéseket követelt. Az óbudai katonai gazdasági bizottság például levélben fordult a városokhoz, s kérte a tanácsokat, hogy a városi kézműveseket katonai ruházat készítésére buzdítsák.²⁸

24 Egy pozsonyi mérő 1697 és 1807 között 74 icce = 62.08 liter = 46.56 kg. A mértékek és pénzláb egyenlősítéséről szóló 1807. évi XXII. törvénycikk az egy pozsonyi mérőt 64 iccében, vagyis 53.72 literben, azaz 40.29 kg-ban határozta meg. A törvény nagy felháborodást keltett, hiszen jelentősen csökkentette például a porció nagyságát. Ezért 1813-ban rendeletileg megszüntették és visszaállították a régi pozsonyi mérőt, amely 74 iccének, azaz 62.08 liternek vagy 46.56 kg-nak felelt meg. Lásd erre vonatkozóan BOGDÁN István (1991) *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 341–344. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok.)

25 Az „ország által tett szabad ajánlatról” szóló 1796. évi II. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4976> [2015. 02. 16.]

26 A „József, fenséges ausztriai főherczeg, királyi helytartó, nádorrá választatik” című 1796. évi I. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4975> [2015. 02. 16.]

27 Erről „az ország által tett szabad ajánlatról” szóló 1796. évi II. törvénycikk utolsó bekezdése rendelkezett. DOMANOVSKY, 1925. pp. 126–127.; DOMANOVSKY, 1944/a. pp. 205–223.; HORVÁTH, 1873. p. 202.; SZEDERKÉNYI, 1896. p. 152.

28 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. (SZVL) Tan. jkv. 1797. febr. 24. No. 261.



Napóleon az 1797. január közepén lezajlott kétnapos rivoli (Észak-Itália) csatában, ahol André Messéna tábornokkal együtt vereséget mért az Alvinczy József császári táborszernagy által vezetett Habsburg haderőre.

Forrás: Wiki Commons

A Napóleon vezette itáliai haderő 1797. március-április fordulóján tovább nyomult előre, és Villach, Klagenfurt, Leoben és Simmering elfoglalásával félnapi járóföldre megközelítette a császárvárost, ami Bécsben óriási pánikot okozott.²⁹ A császári-királyi hadvezetés számára csupán az jelentett némi elégtételt, hogy az általuk támogatott franciaellenes tirolai és velencei népfelkelések lassították a francia előrenyomulást. Ezek eredményeit és részsikereit látva, valamint azért, hogy esetleg Napóleonra is nyomást gyakoroljon, az 1796. évi országgyűlési felhatalmazás alapján 1797. április 8-án I. Ferenc fegyverbe szólította a magyar nemesi felkelést.³⁰ Erre már csak azért is szükség volt, mert az észak-itáliai hadműveletek részeként 1797. április 5-én francia alakulatok vonultak be a Magyar Királyság területéhez tartozó Fiumébe. Tartózkodásuk azonban csak néhány napra korlátozódott. A meg-

29 HORVÁTH, 1873. p. 205.; DOMANOVSKY, 1944/a. p. 279.

30 HORVÁTH, 1873. p. 206.; HORVÁTH Árpád (1972) Tanulmányok Tolna megye történetéből. III. Tolna vármegye és az utolsó nemesi felkelés. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára. p. 96.



Borberek Alvinczy József (1735–1810) az erdélyi magyar kismemesi családból származó Alvinczy egészen a tábornagyi kinevezésig vitte, s megkapta a Mária Terézia-rend mindhárom fokozatát. Alvinczy abban a megtiszteltetésben is részesülhetett, hogy az 1780-as években Ferenc főherceget, a későbbi I. Ferencet ő taníthatta a katonai ismeretekre.

Forrás: WIKI Commons

kötött négy napos fegyverszünet lejártát követően, a császári-királyi csapatok közeledésének a hírére ugyanis a franciák április 10-én elhagyták Fiumét.³¹

Az inszurrekció meghirdetését követően József nádor báró Alvinczy József³² tábornagyi segítségével haladéktalanul hozzákezdett a felkelés szervezéséhez. Megkezdték az inszurrekció vezérkarának és főhadiszállásának összeállítását, az országos fegyvertárakból a fegyverzet és egyéb tábori felszerelések beszerzését, élelmezési tervet készítettek, gondoskodtak az egészségügyi szolgálatról, s katonai intézkedések egész sorát hozták. A kerületi szervezési gyakorlat több évtizedes rendszerét követve, az inszurrekciót is kerületenként szervezték, tehát mindegyik kerület élére egy-egy tapasztalt katonát állítottak. A tiszántúli kerület vezetésével báró Splényi Gábor altábornagyot, a Tiszán inneni kerület irányításával Mészáros János vezérőrnagyot, a Dunán inneni

kerület parancsnoklásával Pálffy Miklóst, míg a dunántúli kerület vezetésével herceg Esterházy Miklós vezérőrnagyot bízta meg a nádor.³³ A munkálatokat az április 18-án megkötött leobeni fegyverszünetet követően is tovább folytat-

31 SZÉLINGER Balázs (2007) Fiume a napóleoni háborúk idejében. In: KÖVÉR Lajos szerk. *Bonaparte Napóleon koronája és üzenete*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó. pp. 71–73.

32 Borberek Alvinczy József (1735–1810) Tizenöt éves korától állt a császári-királyi haderő szolgálatában. Katonai pályafutása során végigjárta a katonai „szamárlétrát” az önkéntes tisztjelöltségtől egészen az 1808-ban elnyert tábornagyi címig. 1796-ban tábornagyi rendfokozatban és beosztásban a császári-királyi itáliai hadsereg főparancsnoka volt. Ebben a minőségében szenvedett vereséget Arcolenál és Rivoli mellett Bonapartétól.

33 GÖMÖRY Gusztáv (1888) A magyar nemesi fölkelések. 1797 és 1800–1801. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 49–50. és p. 52.; HORVÁTH, 1972. p. 96.



Vas megyei inszurgens 1797-ből.

Forrás: WIKI Commons

ták,³⁴ s a fegyverszünet ideje alatt az inszurrekció visszavonásának még a gondolata sem merült fel. A császári-királyi hadvezetés számolt ugyanis a háború kiújulásának lehetőségével, s ezért a békekötés előtt nem látta indokoltnak és célszerűnek a szervezés felfüggesztését.

Az inszurrekció tulajdonképpeni szervező munkálatai a vármegyékben 1797. április közepén kezdődtek meg, s a hónap végén és május elején már javában folytak: készültek a megyei összeírások, megalakultak a vármegyei állandó bizottságok, meghatározták a hadkötelezettek körét, és megkezdődött a vármegyék által kiállítandó lovas és gyalogos inszurgensek felszerelése.³⁵

34 DOMANOVSKY, 1925. pp. 176–182.; A leobeni fegyverszünet szövegét lásd HAHNER, 1999. pp. 460–461.

35 Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára. Fejér Vármegye Insurrectiós Bizottságának iratai. (a továbbiakban: FML.–IV–A–4. fasc. 9.) 1797. máj. 23., No. 15., No. 22.; SEBESTYÉN József (1921) Az 1797-i komárommegyei nemesi fölkelés. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1919/21. pp. 148–149.; GÖMÖRY, 1888. p. 50.; HORVÁTH, 1972. pp. 96–97.

1797 júniusára az inszurgensek létszáma a négy szervezési kerület kimutatásai szerint meghaladta a húszezer főt, s kb. tizennyolcezer lovast és háromezer-ötszáz gyalogost számlált.³⁶ Többségüket Zala és Vas megyékben vonták össze, míg a másik részük még útban volt a kijelölt táborozási körzetek felé.³⁷ A beérkezett inszurgens csapatok harcászati beosztását is ekkor készítették el. Elsőként a dunai kerületek felkelő lovasságáét. A négy (412 és 599 fő) vagy hat (808–946 fő) századból álló huszárezredeket³⁸ előbb osztályokba (divíziókba), majd dandárokba szervezték. A felkelő egységeket a hadvezetés 1797. augusztus 3-a és szeptember 13-a között Szombathely mellett gyakorlatozás céljából összevonta. A gyakorlatozó inszurgenseket augusztus közepén József nádor invitálására az uralkodó Szombathelyen személyesen is meglátogatta, és elismerően, s megelégedéssel szólt a felkelők harcértékéről.³⁹ Az inszurgensek augusztus 30-31-én újabb sikeres hadgyakorlatot hajtottak végre, melyről a nádor szeptember 1-jén tett jelentést a királynak.⁴⁰

Az inszurgensek katonai kiképzése szeptember közepétől az alsó-ausztriai Lichtenwörth térségi laktáborokban folytatódott.⁴¹ Itt érte a felkelőket az 1797. október 17-én megkötött campoformiói békekötés⁴² híre. Az első koalíciós háborút⁴³ lezáró 1797. október 17-i campoformiói békében a Habsburg Birodalomnak le kellett mondania németalföldi (Belgium) birtokairól, Lombardiáról, és a Rajna bal parti területeiről. Kárpótlásul viszont megkapta a Velencei tartományt, Isztriát, Dalmáciát, valamint a salzburgi püspökség területét és Bajorországnak az Inn folyóig terjedő déli részét.

A háborút lezáró békeszerződés azonban nem jelentette az inszurgensek automatikus hazabocsátását. Október végén ugyanis a csapatok még nem haza, hanem téli szállásra vonultak. A felkelőknek a megyékbe történő vissza-

36 FÉNYES Elek (1847) *Magyarország leírása. I. rész. Magyarország általánosan*. Pesten, Nyomtatott Biemelnél. p. 144.; GÖMÖRY, 1888. p. 53.; HORVÁTH, 1873. p. 207.

37 FML.–IV–A–4. fasc. 9. 1797. jún. 14. No. 34.

38 GYALÓKAY Jenő (1925/b) A magyar nemes insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig. *Századok*. 59. évf. 4–6. sz. p. 136.

39 DOMANOVSKY, 1925. p. 186.; HORVÁTH, 1873. p. 207.

40 DOMANOVSKY, 1925. p. 186.

41 GÖMÖRY, 1888. p. 54.; IVÁNYI István (1892) Katonai vezényszók 1797-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 123–125.

42 A campoformiói béke szövegét lásd HAHNER, 1999. pp. 474–478.

43 A Franciaország ellen szervezett első koalíció (1792–1797) résztvevői a Habsburg Birodalom, Spanyolország, Anglia, a Szárd Királyság és a Nápolyi Királyság voltak. Ezért is nevezik a királyok koalíciójának. A háborút a Napóleon által diktálta campoformiói béke zárta le 1797. október 18-án.

vonulására és feloszlására vonatkozó határozat végül december első felében, a béke rastatti ratifikálása és a békeokmányok kicserélése után, de már a tél beálltakor született meg.

Az 1797 áprilisában meghirdetett magyar nemesi felkelést a kortársak eredményesnek és sikeresnek tekintették. A féléves leobeni fegyverszünetet kihasználva, a folyamatos, mintegy négy hónapos katonai gyakorlatozás eredményeként az inszurgensek ugyanis harckész állapotba jutottak, s bevetésüket csak a campoformiói béke megkötése és a háború lezárása akadályozta meg. A 112 ½ lovasszázadból, 3 ¾ gyalogzászlóaljból, valamint a tizennégy ágyút és két tarackot kezelő tüzérekből álló, kb. tizennyolcezer fő lovas, és háromezer-ötszáz gyalogos inszurgent számláló 1797. évi nemesi felkelés vi-tézei tehát harccselekményekben nem vettek részt, csupán a gyakorlatozás tapasztalataival gazdagodva tértek haza vármegyéikbe.⁴⁴

Az újabb francia ellenes koalíció, és a magyar nemesség hadba szólítása 1800-ban

A rastatti békekongresszuson ratifikált campoformiói béke nem hozott tartós fegyvernyugvást az európai kontinensen. A forradalmi Franciaország ugyanis nem elégedett meg határainak biztosításával, hanem átlépve azokat bekebelezte Belgiumot és Hollandiát, létrehozta a franciabarát helvéciai köztársaságot, és alaposan átrendezte Itália politikai térképét. Az európai hatalmi egyensúlyt durván megsértő Franciaország ellen Anglia azonnal megkezdte az újabb franciaellenes szövetség szervezését. A második koalíciót az 1798. december 29-én Szentpétervárott megkötött angol-orosz szövetség alapozta meg, melyhez hamarosan csatlakozott Portugália, Nápoly, Törökország és több dél-német állam. A szövetségesek Lombardia visszaszerzését, Franciaország területi visszaszorítását és nem titkoltan a francia forradalmi kormányzat megdöntését jelölték meg céljukként. A III. György angol király és I. Pál orosz cár megbízottai által aláírt pétervári szerződés eredményeként 1799 elején mozgásba lendült az orosz haderő, s ez alig több mint egy éves szünet után a harcok kiújulását jelentette.⁴⁵

44 FÉNYES, 1847. p. 144.; GYALÓKAY, 1925/b. p. 128., 147.

45 Az 1799. évi és az 1800. évi háború eseményeinek hadtörténeti részleteit lásd BÁNLAKY, 1941. pp. 128–201.; A magyar vonatkozásait lásd PILCH Jenő szerk. (1933) *A magyar katona vitézségének ezer éve. II.* Budapest, Franklin-Társulat. pp. 142–157.; A második koalíció létrejöttének előzményei és a háború menete a lunéville-i békéig: WERTHEIMER, 1884. pp. 38–66., 67–96.; HORVÁTH, 1873. pp. 208–216.; GÖMÖRY, 1893. pp. 400–403.



Alekszandr Vasziljevics Szuovorov tábornok (1729/1730–1800) az 1799-ben a Magyar Királyág területén átvonuló orosz haderő parancsnoka. George Dawe 1830 körül készült festménye.

Forrás: WIKI Commons



Renault - André Masséna (1756–1817) Franciaország marsallja. Rivoli és Essling hercege.

Forrás: WIKI Commons

A Habsburg Birodalom ekkor még nem csatlakozott nyíltan a második koalícióhoz. Háborús szándékának azonban egyértelmű jelét adta azzal, hogy az A. V. Szuovorov herceg vezette orosz hadsereget átengedte országai területén.⁴⁶ Az orosz átvonuláshoz történt osztrák hozzájárulást casus bellinek minősítették Párizsban, s 1799. március 12-i keltezéssel Franciaország hadat üzent a Habsburg Birodalomnak.⁴⁷ Az újabb francia háború kedvezően indult a koalíció számára. Az egyesített osztrák-orosz erők sorozatos sikereket értek el Itáliában a Napóleont nélkülöző franciákkal szemben. 1799 őszén azonban fordulat állt be a háború menetében. Masséna francia tábornok előbb Limmatnál, majd Zürich mellett mért vereséget az egyesült orosz-osztrák erőkre. A kudarcok nyomán az orosz cár hazarendelte az Itáliában és Németországban harcoló csapatait.

46 DARVAS István (1949) Szuovorov hadai Magyarországon 1799-ben. *Századok*. 83. évf. 1–4. sz. pp. 282–291.

47 Az Ausztriának küldendő hadüzenet Direktórium általi indokolását lásd HAHNER, 1999. pp. 487–490.

Az Egyiptomból időközben hazatérő Bonaparte tábornok vezetésével 1800 tavaszán ismételten meginduló francia támadás a Habsburg Birodalom számára újabb vereséget hozott: 1800. június 14-én Marengónál, majd néhány nap múlva Höchstädtnél. Június 20-án ugyan aláírták Bécsben az angol-osztrák szerződést – melynek értelmében Anglia kétmillió fontsterling segélyt ajánlott fel a háborút folytató monarchiának – de ez a birodalom kedvezőtlen katonai helyzetén mit sem változtatott. Július 15-én I. Ferenc megbízottai három hónapos fegyverszünetet kötöttek a franciákkal, s kísérletet tettek egy békekongresszus összehívására. Ezt azonban



József nádor 1799-ben

J. Neidl metszete Kreutzinger festménye alapján

Anglia nem támogatta, aminek következményeként Napóleon szeptember elején felmondta a Béccsel megkötött fegyverszüneti megállapodást.⁴⁸

A várhatóan kiújuló háború hatására a király 1800. szeptember 4-én – másodszor a francia háborúk során – fegyverbe szólította az általános nemesi felkelést. A helyzet sokban hasonlított az 1797. évihez, hiszen az insurrekció szervezése, felállítása és katonai kiképzése ezúttal is a fegyverszüneti időszakban kezdődött meg. Az inszurgens csapatokat így ismételten végső hadműveleti tartalékként kezelhette a császári-királyi hadvezetés, miközben fenntartásuk nem a kincstárat, hanem a nemességet terhelte. Kiújuló háború esetén bevethetőek, békekötés után pedig minden további kötelezettség nélkül feloszthatóak voltak.

A nádor által irányított szervező munka az 1797-es felkelés mintájára újfent kerületenként indult meg. A Dunán inneni terület vezetésével báró Benyovszky altábornagyot, a dunántúli irányításával herceg Esterházy Miklós vezérőrnagyot, a Tiszán inneni és a tiszántúli kerületek parancsnoklásával Mészáros János és báró Splényi Gábor altábornagyokat bízta meg József főherceg. A nádort főparancsnoki teendőinek ellátásában ismételten

48 HORVÁTH, 1873. pp. 216–217.



Jean Victor Moreau (1763–1813) francia tábornok, a rajnai francia hadsereg parancsnoka az 1800. december 3-i hohlenlindemi összecsapásban (Henri-Frédéric Schopin festménye)

Forrás: WIKI Commons

báró Alvinczy József tábornok, Erdély vonatkozásában pedig gróf Mittrowszky József tábornok segítette.⁴⁹

Az uralkodó 1800. szeptember 22-én írt levelében tájékoztatta a nádort arról, hogy a franciákkal újabb negyvenöt napos fegyverszünetet kötött. Köszönetet mondott egyúttal az eddigi inszurrekciós szervező munkáért, de annak gyors ütemű folytatását kérte.

Az 1800. szeptember második felében megkötött negyvenöt napos fegyverszünet ideje alatt a francia és az osztrák kormányok – nem utolsósorban Anglia hajthatatlan magatartása miatt – nem tudtak közös nevezőre jutni a béke kérdésében. Erről I. Ferenc 1800. november 20-án kelt levelében tájékoztatta a nádort, s tudatta vele, hogy a franciákkal kötött fegyverszünet november 28-án lejár.⁵⁰ József főherceg válaszában az inszurgensek megyei szemlé-

49 FML.–IV–A–4. fasc. 9. 1800. szept. 4. No. 1.; GÖMÖRY, 1888. p. 55.; HORVÁTH, 1873. p. 217.; ANGAL Dávid (1915) Az 1800-iki nemesi fölkelés történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*. p. 354.

50 DOMANOVSKY, 1925. p. 357.

iről tájékoztatta az uralkodót,⁵¹ aki november 25-i válaszlevelében a katonai helyzetre hivatkozva a dunai kerületek felkelőinek összevonását és azonnali útba indítását kérte.⁵²

A háborúzó felek között 1800. november végén a hadműveletek kiújultak. A döntő ütközetre 1800. december 3-án a bajorországi Hohenlindennél került sor, ahol a János főherceg vezette császári-királyi haderő vereséget szenvedett Moreau tábornok francia csapataitól. Az ellenség ismételten közvetlenül Bécsset fenyegette.⁵³

Ezalatt 1800 novemberében és december elején a magyar nemesi felkelő haderő vezénylése az ország nyugati határaihoz megtörtént.⁵⁴ I. Ferenc a nádor jelenlétében december 12-én megsemmisítette az inszurgenseket. Erről a december 14-én Sopronban kelt napiparancs így emlékezett meg: „ő Felsége a fölkelés gyors fölállítással, a gyakorlatokban oly rövid idő alatt elsajátított ügyességökkel és előmenetelökkel, a csapatoknál észlelt fegyelemmel és renddel nemcsak nagyon meg van elégedve, de ezeket minden várakozáson felülieknek találta. Ő Felségének sok oka van teljes bizalommal szemlélni, hogy, ha a körülmények követelni fogják, e jeles hadsereg készséggel és bátor lélekkel fog az ellenség elé vonulni.”⁵⁵

1800 decemberében az inszurgens haderőt Alsó-Ausztria és Bécs fedezésére, a Lajta mellé vonták össze.⁵⁶ A nemesi felkelők bevetésére azonban az 1797. évi inszurrekcióhoz hasonlóan ezúttal sem került sor. A francia és az osztrák fél közötti további ellenségeskedések ugyanis az 1800. december 25-én Steyerben aláírt újabb fegyverszünettel lezárultak, s ha vontatottan is, de ismételten megkezdődtek a békeszerződést előkészítő tárgyalások. Az udvar azonban számolt a háború esetleges további folytatásával, s ezért a király utasítására a nemesi felkelőket nem oszlatták fel, hanem alakulataikat Bécsújhely körül vonták össze.⁵⁷ Az inszurrekció főparancsnokságát Laxenburgba helyezték át, s a felkelő sereg élelmezésére Minkendorfbán, Schwandorfbán és Bécsújhelyen élelmiszerraktárakat hoztak létre. Königshof, Loretto és Windpassing települések ciszterci, szervita és minorita klostroait pedig katonai ispotályokká alakították át.⁵⁸

51 DOMANOVSKY, 1925. pp. 357–358.

52 DOMANOVSKY, 1925. p. 358.

53 BÁNLAKY, 1941. pp. 201–205.; HORVÁTH, 1873. pp. 218–219.

54 FML.-IV-A-4. fasc. 9. 1800. szept. 7. No. 19.

55 DOMANOVSKY, 1925. pp. 358–359.; GÖMÖRY, 1888. pp. 62.; HORVÁTH, 1873. p. 219.

56 DOMANOVSKY, 1925. pp. 359–364.; GÖMÖRY, 1888. p. 62.

57 HL 1801–1–ad 9. (414. fol.); GÖMÖRY, 1888. p. 62.

58 SZENDREI JÁNOS (1911) Egykorú hirlapi tudósítások a francia háborúk idejéből. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 585–586.

A laxenburgi főhadiszállást 1801. január 17-én főherceg testvérei kíséretében I. Ferenc is felkereste. A látogatás során az inszurrekció vezérkarának a jelenlétében a vendégek megtekintették a lovas és gyalogos felkelők közel három órás hadgyakorlatát, melyről annak befejezését követően valamennyien elismerően nyilatkoztak.⁵⁹

Az 1801 elején megkezdődött béketárgyalások 1801. február 9-én a lunéville-i béke aláírásával zárultak.⁶⁰ A béke a Campoformióban elvesztett és azért kompenzált területi módosításokat nagyrészt újfent szentesítette.⁶¹ Ezzel végképp megpecsételődni látszottak a Habsburgok Rajna bal parti veszteségei, de ugyanakkor megerősödött a velencei területek feletti uralom.

A béke megkötése azonban ezúttal sem jelentette az akkor huszonhat-ezer-hatszáz gyalogosból (huszonnyolc gyalogzászlóalj) és tízezer-hétszáz-hetvennyolc lovasból (57 $\frac{3}{4}$ lovasszázad) álló inszurgens haderő⁶² azonnali feloszlatását és hazabocsátását. Erre a döntésre még két hónapot várni kellett, mely időszak alatt a szervezés, ha lassabban is, de tovább folytatódott. A nemesi felkelőket eközben átvezényelték a Bécstől délkeleti irányban, a Duna jobb partján található Fischamend melletti laktáborba, ahol még hetekig gyakorlatoztatták őket. Csak az uralkodói szemlét követően, 1801. április 15-én került sor az inszurrekció hivatalos feloszlatására. A nádor és a kerületi parancsnokok külön kiáltványban búcsúztak el az inszurgensektől. A felkelő tisztek egyenruhájukat az elbocsátás után is megtarthatták, s továbbra is viselhették tiszti jelvényeiket.⁶³

Pillanatnyi szünet a háborúban. A magyar rendek háborús felajánlásai 1802-ben

A Franciaország és a Habsburg Birodalom között 1801. február 9-én megkötött lunéville-i béke – melynek értelmében a bécsi udvar elismerte Franciaország keleti határaként a Rajnát, s a franciák által létrehozott batáviai, helvét, cisalpini és liguriai köztársaságokat, valamint az etruriai királyságot – lezárta a második koalíció európai hadműveleteit. A tengerekre és Egyiptomra korlátozódó küzdelmet csupán Anglia folytatta tovább. A háborúpárti ifj. W. Pitt

59 SZENDREI, 1911. p. 586.

60 HORVÁTH, 1873. pp. 219–220.

61 VOCELKA, Karl (2006) *Ausztria története*. Budapest, Corvina Kiadó. p. 81.; ZÖLLNER, 2000. p. 256.

62 GÖMÖRY, 1888. p. 62.; vö. FÉNYES, 1847. p. 144.

63 GÖMÖRY, 1888. pp. 62–63.; HORVÁTH, 1972. p. 100.; ANGVAL, 1915. p. 355.

miniszterelnök bukása után azonban a magára maradt Anglia is a békét választotta. Az 1802. március 27-én Amiensben megkötött béke visszajuttatta Franciaországnak korábban elvesztett gyarmatainak nagy részét, s rendezte a vitás tengerentúli területek sorsát. London elismerte továbbá a kialakult európai status quót is, mely tovább erősítette Franciaország pozícióit.

A Habsburg Birodalmat sújtó folyamatos háborús kudarcok – az 1799 és 1801 között elszenvedett vereségek – ismételten a magyar országgyűlés összehívására készítette I. Ferencet. A súlyos veszteségeket szenvedett magyar gyalog- és lovasezredek kiegészítése ugyanis elkerülhetetlennek látszott, amihez azonban országgyűlési felhatalmazásra volt szükség. Az 1802. május 6-ra összehívott országgyűlésen az uralkodó a rendszeres hadkiegészítést és a hadsereg költségeinek fedezését kérte a nemességtől.⁶⁴ A kérdésről hosszas vita kerekedett, melyben Károly főherceg hadügyminiszter is exponálta magát. A magyar nemesség végül „A magyar ezredeknek három évre megajánlott kiegészítéséről” szóló 1802. évi I. törvénycikkben kötelezte magát arra, hogy „a magyar hadsereg tizenkét gyalog, tíz lovas ezredének, összesen jelenleg hatvannégyezer főben megállapított létszámát [...] a legközelebbi három éven túl [...] teljes állományban föltartandják [...] Hogy ez a hatvannégyezer emberből álló hadsereg, ha szükség úgy hozza magával, teljes létszámban szállhasson az ellenséggel szembe.”⁶⁵ A hadsereg kiegészítésére az előre jelzett három évre, sorozás útján összesen tizenkétezer újoncot határoztak meg. Amennyiben ez nem lenne elegendő, úgy új országgyűlés összehívását kell kezdeményeznie az uralkodónak.⁶⁶

Az ellenségeskedések kiújulása. Újabb koalíció szerveződik. A magyar nemesség szerepvállalása az 1805. évi háborús eseményekben

A fegyvernynyugvás nem tartott sokáig. A békeszerződésben vállalt kötelezettségeit ugyanis egyik fél sem tartotta be, aminek következtében az ellenségeskedések Anglia és Franciaország között 1803 májusában kiújultak. A londoni kormányzat élére 1804-ben visszakérülő és kérlelhetetlen franciaellenességről híres konzervatív ifj. Pitt azonnal hozzákezdett egy újabb koalíció szervezésé-

64 DOMANOVSKY, 1944/a. pp. 349–351.; DOMANOVSKY, 1925. pp. 502–511.

65 A „magyar ezredeknek három évre megajánlott kiegészítéséről” szóló 1802. évi I. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4980> [2015. 02. 16.]

66 Erre vonatkozóan az 1802. évi II. törvénycikk 3. §-a volt az irányadó.

hez. Szövetségeseinek kezdeti támogatásához Pitt 2 000 000 fontsterlinget szavaztatott meg a parlamenttel. A pénzügyi támogatás kilátásba helyezése a későbbiekben is az angol diplomácia hatékony eszközének bizonyult.

A Franciaország elleni harmadik koalíció az 1804. december 3-án megkötött angol-svéd, majd az 1805. április 11-én, Szentpéterváron aláírt angol-orosz megállapodással alakult meg. A szövetséghez angol és orosz sürgetésre 1805. augusztus 9-én a Habsburg Birodalom is csatlakozott. A bécsi kormány 1 000 000 fontsterlinget kapott a háborús előkészületekre Londontól, s hadiévenként Anglia további 4 000 000 fontsterling támogatást ígért a birodalomnak. A koalíció megalakulására válaszként Napóleon felhagyott az angliai invázió tervével, és szövetséget kötött Bajorországgal, Badennel, Württemberggel és Nassauval. Annak ellenére, hogy a hadműveletek már 1805. augusztus végén megindultak a szemben álló felek között, Napóleon csak szeptember 23-án üzent hadat Ausztria császárának, s egyben Magyarország királyának, I. Ferencnek.⁶⁷

Bár a csatározások a hadjárat kezdetén még messze nyugaton folytak, az előző háborúk tapasztalati alapján mégis joggal számítani lehetett arra, hogy a katonai események idővel megközelítik, vagy akár el is éri a Magyar Királyság határait. Erre az eshetőségre József nádor is gondolt, és szeptember 5-én hozzákezdett az inszurrekciós előkészületekhez, noha a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül csak korlátozott lehetőségei voltak. Az országgyűlési döntést megelőző munkálatok csupán a szervezéssel összefüggő tervek kidolgozására, a felkelők összeírására, fegyverzeti, ruházati és egyéb felszerelési anyagainak előzetes beszerzésére és biztosítására, valamint a felsőbb parancsnoki állomány kijelölésére szorítkozhattak. De tervek készültek az inszurgens sereg gyalogszázaljakra és lovasszázadokra, majd hadosztályokra történő tagolásáról, az egyes inszurgens kerületek létszámának várható alakulásáról. A nádor tehát sürgette a szervező munkát, hiszen az 1797-es és az 1800-as felkelések példáján jól látta, hogy az inszurrekció felszereléséhez és hadra fogható állapotba hozásához az országgyűlési felajánlástól számítva legkevesebb három hónapra van szükség.⁶⁸

67 A harmadik koalíciós háború előzményeit, okait és részletes menetét a békeszerződés aláírásáig lásd BÁNLAKY, 1941. pp. 215–262.; WERTHEIMER, 1884. pp. 233–255., 303–323., 340–368., 369–395.; HORVÁTH, 1873. pp. 269–270.; GÖMÖRY, 1893. pp. 403–404. ; A háború magyar hadtörténeti és politikai vonatkozásait lásd PILCH, 1933. pp. 158–165.; Vizi László Tamás (2010) *The Hungarian Kingdom's defensive war against Napoleon in 1805. Tradecraft Review. Periodical of the Scientific Board of Military Security Office.* 2. sz. pp. 42–54.

68 GYALÓKAY Jenő (1925/a) A magyar nemesinsurrectio 1805-ben. *Hadtörténelmi Közlemények.* pp. 257–258., p. 274.

József főherceg inszurrekciós igyekezetét az október első felében, a háború főhadszínterén lezajló hadműveleti események igazolták. Napóleon bravúros gyorsasággal elvágta egymástól az orosz és osztrák erőket, majd váratlan támadást indított a Duna völgyének irányába, ahol a meglepett, kapkodó és terveit állandóan változtató Mack tábornok által vezetett császári-királyi haderő helyzete október közepére Ulm térségében válságosra fordult.

Ezeknek az aggasztó és lehangoló katonai híreknek az ismeretében került sor a magyar országgyűlés 1805. október 13-i pozsonyi megnyitására. A diéta összehívásáról nyilvánvaló politikai megfontolásokból még augusztus végén döntöttek Bécsben. A Magyar Kancellária jelzései szerint ugyanis az előző felkelések során számos vármegye nehezményezte, hogy az inszurrekció meghirdetését nem előzte meg országgyűlési határozat vagy ajánlás.⁶⁹ Az udvar tehát törvényes mederbe kívánta terelni a felkelés ügyét, de nyár végén még nem tudhatta, hogy az október közepére tervezett országgyűlési megnyitó milyen nehéz és kritikus katonai helyzetben találja a birodalmat.

Az egyenesen a harcterről Pozsonyba érkező uralkodó kétségbeesetten fordult a magyar nemességhez és annak segítségét kérte⁷⁰: „A táborból jövőnk, hogy a háború súlyos bajait kebleitekbe kiöntsük. Magyarok! ti mind nemesség, mind vitézség által dicső, nekünk kedves nemzet. Nem rég adtátok újabb tanúságát, hogy a háború terheit s veszélyeit bölcsen méltányolva, s a haza alkotmánya szeretete által indítatva, segedelmeteket gyorsan szoktátok megajánlani. Már rég meghaladtátok őseiteknek 1741-iki tetteit, melyek által azok maguknak mind a történelemben, mint a felséges ausztriai ház fejedelmeinek szívében, halhatatlan nevet érdemeltek ki. Tanácskozzatok és végezzetek gyorsan, – a béke helyreállta után atyailag gondoskodva bizonyítandom be, mennyire szivemen fekszik a magyarok üdve s boldogsága.”⁷¹ I. Ferenc segélykérő beszédét követően József nádor is szólt a rendekhez: „Az ellenség agyarkodása a legsúlyosabb veszéllyel fenyegeti alkotmányunkat s politikai fennmaradásunkat. – Az én ereimben is Árpád vére foly, [sic!] s annyira még meg nem fogyatkoztunk, hogy cserben hagyjuk királyunkat és hazánkat.”⁷² Mint látható, ezúttal nem az állandó hadseregrel vonatkozó kérések és intéz-

69 HORVÁTH, 1873. p. 271.; ANGAL, 1915. pp. 355–359.

70 VIZI László Tamás (2006/b) *The Military Role of the Hungarian Nobility in the French War of 1805*. In: XXXI. *International Congress of Military History. Comision Espanola de Historia Militar. Acta*. Madrid, Imprenta Ministerio of Defensa. pp. 181–190.

71 SZEDERKÉNYI Nándor (1896) *A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban*. Budapest. pp. 154–155.; HORVÁTH, 1873. p. 273.

72 SZEDERKÉNYI, 1896. p. 155.; HORVÁTH, 1873. p. 274.



Karl Mack von Leiberich (1752–1828) császári-királyi tábornok ulmi kapitulációja 1805. október 19-én Napóleon előtt.

Forrás: WIKI Commons

kedések szerepeltek a napirendek középpontjában, hanem a magyar nemesség fegyveres szolgálatára, az inszurrekcióra vonatkozó kérdések. A magyar nemességet ugyanis évszázados törvények kötelezték az országot ért támadás esetén annak fegyveres védelmére.

A király és a nádor segítséget kérő, lelkesítő beszédei azonban nem hozták meg a rendek azonnali háborús felajánlását. Az országgyűlési küldöttek előbb a papírpénz gazdaságot és kereskedelmet elnehezítő hatásairól kezdtek el vitázni, s csak akkor fogtak hozzá a katonai kérdések érdemi tárgyalásához, amikor megérkeztek Pozsonyba a császári-királyi haderő vereségéről szóló újabb hírek: 1805. október 17-én előbb Mack tábornok kapitulált huszonháromezer emberével és ötvenkilenc ágyújával, majd másnap Werneck altábornagy tizenkétezer főből, százhusz ágyúból és ötszáz lőszer- és málhakocsiból álló harccsoportja is megadta magát.⁷³ Napóleon előtt ezzel megnyílt az út a Duna völgyében Bécs

73 HORVÁTH, 1873. pp. 275–276.; GYALÓKAY, 1925/a. pp. 272–273.

irányába, mely ezúttal nemcsak a császárvárosban, de a magyar országgyűlés székhelyén is komoly aggodalmat keltett. A császári-királyi haderő valamennyi frontszakaszon elszenvedett komoly veszteségei és súlyos vereségei karnyújtásnyira hozták a háborút a Magyar Királyság határaihoz, s ez a tény a magyar országgyűléstől azonnali reagálást kívánt. Ilyen előzmények, és körülmények között alkotta meg október 27-én a diéta az 1805. évi I. törvénycikket, s ezzel hozzájárulását adta a nemesi felkelés fegyverbe hívásához.⁷⁴

1805. november első napjaira a birodalom katonai helyzete válságosra fordult. November 2-án Napóleon bevonult Linzbe, s miután az orosz haderő döntő ütközetet nem vállalva kitért a franciák elől, Bécs védhetetlenné vált. Ennek hírére a nádor – egyeztetve az uralkodóval – november 8-án a dunántúli kerületben, továbbá a Dunán inneni kerület legtöbb megyéjében felfüggesztette a felkelés szervező munkálatait. József főherceg ugyanis okkal tartott attól, hogy az insurrekciós előkészületek egyrészt akadályozzák az esetleges fegyverszünet megkötését, másrészt irritálhatják a határ közelébe érkező ellenséget. Ez az intézkedés viszont csak az érintett megyék csapattesteinek megalakítását halasztotta el, s nem jelentett felmentést az insurrekciós kötelezettségek és előkészületek alól.⁷⁵ A nemesi felkeléssel kapcsolatos uralkodói álláspont azonban november 12-re megváltozott. A franciák ezen a napon bevonultak Bécsbe, ami alapvetően új katonai és politikai helyzetet eredményezett. Ennek ismeretében I. Ferenc utasította a teljhatalommal néhány nappal korábban felruházott nádort, hogy hivatalosan is szólítsa fegyverbe Magyarországon a nemesi felkelést.⁷⁶

Az insurrekció meghirdetésekor a nádor által kora ősszel megkezdett szervező munkálatok eredményeképpen a felkelés előkészületei az insurgens kerületekben már javában folytak. József főherceg vezetésével megalakult a nemesi felkelés főparancsnoksága, és gróf Sztáray Antal tábornagy, báró Ott Károly⁷⁷, báró Szentkereszty Zsigmond⁷⁸ és báró Duka Péter altábornagyok sze-

74 Az „általános fölkelés kijelentéséről az alább irott módozat szerint” szóló 1805. évi I. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5016> [2015. 02. 16.]

75 DOMANOVSKY Sándor kiad. (1929) József nádor élete és iratai. II. József nádor iratai 1804–1807. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. pp. 188–190., 300–301., DOMANOVSKY, 1944/a. pp. 432–433.; GYALÓKAY, 1925/a. p. 278.

76 DOMANOVSKY, 1929. pp. 176–178., 189–190.; DOMANOVSKY, 1944/a. pp. 431–432.

77 Ott Károly altábornagy katonai pályafutását ismerteti RÉFI Attila (2014) *A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815)* Budapest–Sárvár, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont—Nádasdy Ferenc Múzeum. pp. 369–370.

78 Szentkereszty Zsigmond címzetes lovassági tábornok katonai pályafutását ismerteti RÉFI, 2014. pp. 402–403.



Bátorkesi Báró (1791-től) Ott Károly Péter (1738–1809) császári-királyi altábornagy. 1805-ben a dunántúli inszurgens kerület parancsnoka.

Forrás: Wiki Commons

mélyében kinevezték a Dunán inneni, a dunántúli, a Tiszán inneni és a tiszántúli inszurgens kerületek parancsnokait. A felkelés adminisztratív ügyeinek az intézésére megalakították az Insurrections General Commando-t, melynek élére Fábry Mihály nyugalmazott altábornagyot nevezték ki. Az insurrekciós haderő vezérkari főnöki teendőit – az 1797-es és 1800-as felkelésekhez hasonlóan – Gomez y Parientos Móric vezérőrnagy látta el.⁷⁹

Bécs 1805. november 13-i franciák általi elfoglalását követően, Louis-Nicolas Davout⁸⁰ marsall francia katonái Vialanne lovassági tábornok vezetésével 1805. november 15-én Pozsony térségében átlépték a Magyar Királyság határát, elfoglalták a koronázó várost, s megszállták Pozsony, Nyitra, valamint Trencsén vármegyék egyes

részeit.⁸¹ Ezzel az ország nyugati, és észak-nyugati vármegyéi, ha csak néhány hétre is, de hadszíntérré változtak. A francia megszállás ugyanis ezúttal sem tartott sokáig, mivel a döntő összecsapásra készülő Napóleon november 30-án elrendelte Pozsonynak és környékének a kiürítését, s csapatainak zömét Austerlitz felé irányította.⁸²

Ezt megelőzően azonban Napóleon megbízásából Davout marsall hadtestparancsnok 1805. november 26-án Bécsből kiáltványt intézett a magyar

79 GYALÓKAY, 1925/a. pp. 268–269., p. 277.

80 Louis-Nicolas Davout (1770–1823) Franciaország marsallja és a császári gárdák parancsnoka. Az austerlitz csatában ő irányította a francia jobbszárnyat. 1806-ban a porosz derékhad áttörésével eldöntötte az auerstádti csatát, amiért Napóleontól megkapta az Auerstädt hercege címet. Nevéhez fűződik az 1809. április 22-i eckmüllői győzelem, és a wagrami csata eldöntése is. Az Eckmül hercege címet is ekkor érdemelte ki. Napóleon száz napos visszatérésének idején a császárság hadügyminiszteri posztját töltötte be. Davout-t, aki katonai pályafutása során egyetlen csatát vagy ütközetet sem veszített el 1819-ben „Franciaország pairjévé” nevezték ki.

81 VERESS D. Csaba (1987) *Napóleon hadai Magyarországon 1809*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. p. 7.

82 VERESS, 1987. p. 8.



Louis-Nicolas Davout (1770–1823) Franciaország marsallja. Csapatai 1805. november közepén, ha rövid időre is, de megszállták a Magyar Királyság északnyugati vármegyéit. Az 1805. november 26-án Bécsből kiadott semlegességi kiáltványa visszhang nélkül maradt a magyar nemesség körében.

Forrás: WIKI Commons

nemességhez. A Davout-féle kiáltvány egyfajta semlegességi felhívás volt, mely felszólította a magyarokat, hogy tartózkodjanak mindenfajta ellenségeskedéstől, csapatállítástól és inszurrekciótól. Ennek fejében a rendek kiváltságainak és a nemesi alkotmánynak a tiszteletben tartását ígérték a franciák.⁸³ A kecsegtetőnek tűnő ajánlat azonban visszhang nélkül maradt, s eltekintve Pálffy Lipót pozsonyi helyőrségparancsnok Davout marsallal történő levélváltásától,⁸⁴ a kiáltvány teljesen közömbös fogadtatásban részesült.

83 KOSÁRY Domokos (1977) *Napóleon és Magyarország*. Budapest, Magvető Kiadó. pp. 41–44.; VERESS, 1987. pp. 7–8.; ÓDOR, 2000. p. 257.; GYALÓKAY, 1925/a. pp. 281–282.

84 HORVÁTH, 1873. pp. 280–284.; KOSÁRY, 1977. pp. 41–46.; GYALÓKAY, 1925/a. pp. 280–282.; ÓDOR, 2000. pp. 257.

A harmadik koalíciós háborúban⁸⁵ Austerlitznél⁸⁶ 1805. december 2-án elszenvedett osztrák-orosz döntő vereséget követő, december 6-án megkötött fegyverszüneti megállapodás súlyos és szigorú feltételei – az oroszok azonnali hazavonulása, a magyar nemesi felkelés szervezésének haladéktalan leállítás, a demarkációs vonal megvonása értelmében jelentős területek francia megszállás alá kerülése – már előre vetítették, hogy Napóleon dicsőséges békekötést szeretne, s a vesztes félnek nem lesz könnyű dolga a közelgő béketárgyalásokon. A Habsburg Birodalomnak számolnia kellett további komoly területi veszteségekkel, de magának a birodalomnak a sorsa is Napóleon kezében volt ekkor.

Annak ellenére azonban, hogy a közvetlen ellenségeskedések a hadviselő felek között lezárultak, a magyar nemesi inszurrekció szervezése újabb lendületet kapott. A nádor ugyanis nem tartotta kizárhatónak a háború esetleges folytatását, ami akár a hadműveleteknek Magyarországra történő áttolódását is jelentette volna. A fegyverszünet 3. pontja ugyan kimondta, hogy a december 6-ig felállított felkelő egységek ugyan együtt tarthatóak, de azt követően újabb szervezés nem történhet, s minden további szervezést haladéktalanul le kell állítani. A nádor azonban nemhogy nem állította le a megkezdett szervező munkát, hanem egyenesen tovább sürgette és szorgalmazta azt.⁸⁷ Moson, Sopron, Vas, Árva és Liptó vármegyét kivéve a nádor elrendelte az „egész inszurgens lovasság” azonnali mozgósítását. A dunántúli kerület gyülekező helyéül Székesfehérvárt és Veszprémet jelölték ki.⁸⁸ A béketárgyalások során tapasztalt túlzott francia követelések ugyanis a háború esetleges kiújulásának lehetőségét rejtették magukban. A nádor utasítására a kerületi parancsnokok és a melléjük rendelt tábornokok rohammunkában készítették el az alakuló inszurgens csapatok hadászati beosztását.

A nádor által december elején felgyorsított katonai előkészítő munkálatok azonban nem tartottak sokáig. I. Ferenc 1805. december 15-én kelt leiratában ugyanis minden további inszurrekciós szervező tevékenységet leállított. Ez nyilván összefüggésben állt a francia-osztrák béketárgyalásokkal, melyek ekkorra végső stádiumukba léptek.

85 A Franciaország ellen szervezett harmadik koalíció (1805) résztvevői Anglia, a Habsburg Birodalom, Oroszország, és Poroszország voltak.

86 A három császár csatájaként elhíresült 1805. december 2-i austerlitz-i összecsapásra vonatkozóan lásd a legújabb magyar nyelvű összefoglalót: NAGY L. István (2001) Az austerlitz-i csata. *Aetas*. 16. évf., 2. sz.; NAGY István—VIZI László Tamás (2005/a) Három császár csatája – két császár békéje. *Rubicon*. 16. évf. 10. sz. pp. 8–9.

87 FML–IV–A–4. fasc. 9. 1805. dec. 10. No. 128.

88 DOMANOVSKY, 1944/a. p. 447.; DOMANOVSKY, 1929. pp. 239–241., p. 371.; GYALÓKAY, 1925/a. p. 286.

In diesem Hause wurde nach der Schlacht bei Austerlitz am 26^{-ten} Dezember 1805 der Pressburger Frieden geschlossen, welcher dem Reiche des österreichischen Kaisers Franz den I. Venezien, Istrien, Dalmatien und Tirol entriss, den Kaiser Napoleon hingegen auf den Gipfel seiner Macht erhob.

Die Friedensurkunde wurde seitens des französischen Kaisers von Talleyrand, seitens des Kaisers von Österreich hingegen von Lichtenstein unterzeichnet. Zum Gedächtnis des grossen Weltereignisses wurde diese Inschrifttafel bei Gelegenheit der hundertjährigen Wiederkehr des Tages, von der Bevölkerung Pressburgs, im Jahre 1905 in die Wand dieses Hauses eingelassen.

A pozsonyi béke megkötésére emlékeztető emléktábla a pozsonyi érseki palota kapualjában.

Forrás: Simon Erika (Székesfehérvár)

A két uralkodó megállapodása szerint a békealkudozások Nikolsburgban kezdődtek, majd Brünnben folytatódtak. A tárgyalások azonban december közepéig csak lassan és vontatottan haladtak. A fordulat akkor következett be, amikor a francia diplomácia Poroszország leválasztásával Ausztriát utolsó lehetséges kontinentális szövetségésétől is megfosztotta. A magára maradt Habsburg Birodalom ezek után már könnyű prédának bizonyult Napóleon számára.



A pozsonyi békére emlékeztető utcanévtábla Párizsban.

Forrás: Dr. Cseke Ákos (Budapest)

A béketárgyalások végső, befejező szakasza, a francia megszállás alatt lévő magyar koronázó városban, Pozsonyban zajlott. Itt, a pozsonyi prímási palota dísztermében 1805 káracsonyán aláírt békeszerződés értelmében a Habsburg Birodalom átengedte Franciaországnak Velencét, ide értve Isztriát és Dalmácia egy részét. Bécs lemondott továbbá valamennyi dél-németországi birtokáról, Tirolról és Vorarbergről, mely területeken Ba-

jorország, Baden és Württemberg osztoztak. A Habsburg Birodalom kárpótlásul ugyan megkapta Salzburgot és Berchtesgadent, ami azonban aligha tudta ellentételezni az Itáliából való kiszorulás tényét. Ráadásul el kellett ismernie Bajorország és Württemberg szuverén királysággá történő alakulását.⁸⁹ Eredményként csupán azt könyvelhette el a birodalom, hogy a francia csapatok elhagyták a Magyar Királyság területét s ezzel az északnyugat-magyarországi francia jelenlétnek az 1805. december 26-án megkötött pozsonyi béke de facto véget vetett.⁹⁰ Akárcsak az 1805 ősze óta tartó háborúnak.⁹¹ A béke, melyet a felek 1806. január 1-jén ratifikáltak, a francia akaratot és Párizs kontinentális hegemóniáját tükrözte.

89 NAGY—VIZI, 2005/a. pp. 8–9.; ZÖLLNER, 2000. p. 258.; VOELKA, 2006. p. 82.

90 HORVÁTH, 1873. pp. 279–289; WERTHEIMER, 1884. pp. 28–96., 233–255., 303–323., 340–368., 369–395.; BÁNLAKY, 1941. pp. 56–201., 215–262.; KOSÁRY, 1977. pp. 39–49.; VERESS, 1987. pp. 7–8.; ÓDOR, 2000. p. 257.; VIZI László Tamás (2000) A francia háborúk katonai hatása a Magyar Királyságra. In: DR. HÉJJ Botond szerk. A VEAB régió doktorandusainak tudományos fóruma. Sopron, Társadalomtudományok, Mező- és Erdőgazdálkodás. Nyugat-Magyarországi Egyetem Doktori Iskolák. pp. 24–25.; VIZI László Tamás (2012) Magyarország és a francia háborúk. In: BANA József—KATONA Csaba szerk. „Franciák Magyarországon, 1809” II. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 270–271.

91 DOMANOVSKY, 1944/a. p. 447.; DOMANOVSKY, 1929. p. 392.; GYALÓKAY, 1925/a. p. 287.

A pozsonyi béke megkötése azonban nem hozta magával az addig összegyűlt mintegy tizenöt-húszezer inszurgens⁹² azonnali felosztatását. Az inszurrekciót felosztató királyi rendelet a béke megkötését követően két hónappal, 1806. február 28-án kelt, s csak általánosságban mondott köszönetet a nemesi felkelő sereg megalakítása körül fáradozó személyeknek, parancsnokságoknak és hatóságoknak. Holott a nádor – aki tisztaban volt annak a munkának a nagyságával, amelyet a vármegyék és a szabad királyi városok a felkelés szervezése során tettek – 1806. január 18-án a vármegyék erőfeszítéseit részletesen elemezve felterjesztést készített az uralkodónak. Február 20-i jelentésében pedig közölte a ténylegesen kiállított nemesi felkelők létszámát. Számításai szerint 1805. december közepéig Magyarország húszezer-kétszáz-harminckilenc fő inszurgent mozgósított.⁹³

A napóleoni háborúk során 1805-ben harmadszor is fegyverbe szólított magyar nemesi felkelés ezúttal sem esett át a tűzkeresztségen. Ellentétben azonban az 1797-es és 1800-as inszurrekciókkal, amelyek harckész állapotba kerültek, s bevetésüket csupán a háború korai befejezése akadályozta meg, az 1805-ös felkelés szervezése a békekötés idején még javában tartott. Nem is szólva a dunántúli és Dunán inneni kerületekről, ahol csak a fegyverszünet megkötését követően gyorsultak fel igazán az események.

Háborúból háborúba (1805–1809)

A pozsonyi béke megkötésével rövid, mintegy tíz hónapos fegyvernugvás köszöntött Európára. Anglia kezdeményezésére és támogatására ugyanis 1806 októberében újabb, az Angliából, Oroszországból, Porországból, Svédországból, Szászországból és a Szicíliai Királyságból álló koalíció – immáron a negyedik – szerveződött Franciaország ellen. Kontinentális haderejét tekintve a legnagyobb létszámú porosz-orosz szövetséghez azonban az időközben Osztrák Császárság⁹⁴ névre még 1804-ben átkeresztelt Habsburg Birodalom ezúttal nem csatlakozott. Az 1792 óta valamennyi koalíciós háborúban résztvevő és sorozatos vereséget elszenvedő birodalom 1806-ra ugyan-

92 GYALÓKAY, 1925/a. p. 289.; DOMANOVSKY, 1929. p. 462.

93 DOMANOVSKY, 1929. pp. 459–463.; vö. GYALÓKAY, 1925/a. p. 287., pp. 289–290.; HORVÁTH, 1873. p. 287.

94 Német elnevezése Erbkaisertum Österreich. I. Ferenc 1804. augusztus 11-én, Napóleon császárrá koronázását követően vette fel az Ausztria örökös császára címet. Ferenc ezt követően, egészen 1806-ig, a német-római császári címről történt lemondásáig „dupla császár” volt. Lásd erre vonatkozóan PAJKOSSY, 1998. pp. 10–12.; ACSÁDY Ignác (1877) *Az osztrák császári cím és Magyarország 1804–1807*. Budapest.

is katonailag kimerült, jelentős területeket veszített, s a német területeken politikai befolyása is a mélypontra zuhant. Különösen érzékenyen érintette a birodalmat, hogy nem tudta megakadályozni, sőt tehetetlenül kellett szemlélennie, hogy tizenhat délnémet állam francia protektorátus alatt 1806. július 12-én megalakította a Rajnai Szövetséget.⁹⁵ Ráadásul a Rajnai Szövetség és Napóleon között katonai szövetséggkötésre is sor került, melyben a délnémet államok ígéretet tettek arra, hogy a további háborúkban haderejüket a Francia Császárság rendelkezésére bocsátják. Miután pedig 1806. augusztus 1-jén Napóleon bejelentette, hogy nem ismeri el a Német-Római Császárság létezését, a rajnai szövetségi szerződés alapján a szövetség államai deklarálták kilépésüket a birodalom kötelékéből, a Német-Római Birodalom de facto megszűnt. II. Ferenc, aki e néven, német-római császárként 1792 óta uralkodott, erre reagálva, valamint Napóleon fenyegető nyomására, s egyben a nemzetközi politikai realitásoknak engedve, 1806. augusztus 6-án kénytelen volt kinyilvánítani a Német-Római Birodalom megszűnésének a tényét, és lemondott a német-római császári címről. Ferenc „dupla császársága” ezzel megszűnt, és maradt számára az 1804-ben egyoldalú uralkodói nyilatkozattal létrehozott osztrák császári cím.

A negyedik koalíció hadereje azonban még fel sem készült a franciák elleni összecsapásra, amikor az 1806. október 9-én bejelentett porosz-orosz hadüzenetet követően rendkívüli gyorsasággal mozgásba lendült Napóleon hadigépezete. A meglepett poroszok képtelenek voltak komoly ellenállást tanúsítani. Október 14-én a Jénánál és Auerstädtnél vívott ütközetekben megsemmisítő vereséget szenvedtek, s Napóleon október 27-én bevonult Berlinbe.

Az orosz seregeknek 1807. február 7-8-án a kelet-poroszországi Eylaunál még sikerült elkerülniük a vereséget, de április 14-én Friedlandnál Napóleon már legyőzte a cári haderőt. Az 1807. július 7-én I. Sándor orosz cárral, majd július 9-én III. Frigyes Vilmos porosz királlyal megkötött tilsiti békék lezárták a negyedik koalíció háborúit, Poroszország és Oroszország kénytelenek voltak a koalícióból kihátrálni, s a tilsiti békékben szentesíteni Franciaország európai hegemoniáját. Ez egyben a negyedik koalíció végét is jelentette.⁹⁶

A Napóleon által 1806. november 21-én Berlinben meghirdetett kontinentális zárlat által is sújtott Angliának 1807 őszére már csak egyetlen szövetségese maradt, Portugália. Az európai főhadszíntéren győztes francia hadsereg

95 A Rajnai Szövetség (1806. július 12. – 1813. augusztus 19.) elnevezése németül Rheinbund, franciául Confederation du Rhin.

96 A tilsiti békére vonatkozóan lásd SZÁSZ Erzsébet (1992/a) A tilsiti béke (1807. július 7.) *Documenta Historica*. 2. Szeged, A JATE Történész Diákkör kiadványa.

következő célpontja így az Ibériai-félsziget lett. 1807 novemberében a franciák gyors ütemben megszállták Portugáliát, s a hadjárat során benyomultak Spanyolországba is, ahol lemondásra kényszerítették a franciákkal mindeneddig lojális spanyol királyi családot.

Mindeközben az 1807. április 5-re Budára összehívott országgyűlésen a magyar nemesség az állandó hadseregre vonatkozó újabb felajánlást tett. A magyar ezredekhez ismételten tizenkétezer újonc kiállítását engedélyezték, de egyben visszaállították az 1802 előtti toborzás rendszerét is, melynek fedezésére 200 000 forintot szavaztak meg.⁹⁷ Az országgyűlés emellett a hadisegély (subsídium) 1807. évi önkéntes felajánlásával, az ország nem kiváltságos rétegeit is érintő, további anyagi áldozatot is vállalt.⁹⁸ Az uralkodó által december 15-én szentesített 1807. évi II. törvénycikk kimondta, hogy a rendkívüli katonai helyzetre való tekintettel, egyszeri alkalommal „minden nemes vagy polgár [...] tiszta jövedelmeiknek hatodrészét [...] a királyi kincstárba tartoznak beszolgáltatni”⁹⁹. A jövedelemadó mellett az egyszeri vagyonadó megfizetését is előírta a törvény. A fizetendő összeget a kötelezettek ingóságai értékének századrészában határozták meg. A törvény személyi hatálya kiterjedt továbbá a kiváltságos községekre, a szabad királyi városokra, a kereskedőkre és a mesteremberekre egyaránt.¹⁰⁰ A fizetési határidőt 1809. június utolsó napjában rögzítették.¹⁰¹

A legnagyobb nemesi nekibuzdulás. A magyar nemesség 1809-es anyagi és katonai áldozatvállalása a napóleoni Franciaországgal szemben

A spanyol uralkodócsalád franciák általi erőszakos eltávolítása Spanyolországban példátlan méretű nemzeti felkelést robbantott ki. Az elhúzódozó csatározások mind nagyobb francia erőket kötöttek le, komoly veszteségeket okozva ezzel a megszállóknak. 1808 nyarán pedig példa nélküli eset történt a napóleoni háborúk addigi történetében. A spanyol felkelők Baylen mellett bekerítették és fegyverletételre kényszerítették Dupont és Vedel tábornokok

97 A „katonai segedelem gyanánt a magyar ezredekhez 12,000 újoncznak megajánlásáról, és a toborzás visszaállításáról” szóló 1807. évi I. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5026> [2015. 02. 16.]

98 Az „önkéntes ajánlatról” szóló 1807. évi II. törvénycikk. teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5027> [2015. 02. 16.]

99 A kötelezettséget az 1807. évi II. törvénycikk 1. § mondta ki.

100 A kötelezettséget az 1807. évi II. törvénycikk 5–7. §-ai mondták ki.

101 A kötelezettséget az 1807. évi II. törvénycikk 16. §-a mondta ki.



Mária Ludovika (1787–1816)
I. Ferenc császár- király harmadik felesége.
1808-tól magyar királyné. A Habsburg
háborús párt egyik vezéregyénisége.

Forrás: Wiki Commons

tizennyolcezer fős hadtestét.¹⁰² Ezzel a súlyos vereséggel szertefoszlott a francia fegyverek legyőzhetetlenségének a mítosza, ami újra felbátorította, s egyben mozgásba hozta a Napóleon-ellenes erőket.

A spanyolországi események, valamint az angol diplomáciai-, katonai-, és pénzügyi támogatás Bécsben is a háborús pártot juttatta ismét vezető szerephez, s óvatos lassúsággal ugyan, de megkezdődtek egy újabb franciaellenes háború előkészületei.¹⁰³ Ennek egyik első magyarországi jeleként a király 1808. augusztus 28-ára országgyűlést hívott össze Pozsonyba. Az országgyűlés munkája alapvetően ismételten a háborús készülődés jegyében telt. A rendek a francia háborúk időszakában ezúttal rendezték a legrészletesebben a

nemesi felkelés (insurrectio) ügyét. Az 1808. évi II. törvénycikkben¹⁰⁴ előbb a felkelésre kötelezettek körét, a vezényleti nyelvet, a határátlépés lehetőségét, a szükséges pénzeszközök előteremtésének és annak felhasználásának a módját stb. szabályozták, majd a III. törvénycikkben¹⁰⁵ a kötelező hadiszemléről és a nemesség hadgyakorlatozásáról rendelkeztek. Végezetül pedig a nemesi felkelésre vonatkozó fegyelmi szabályokat határozták meg.¹⁰⁶ A felkelést három évre ajánlották meg úgy, hogy azt az uralkodó a nádoron keresztül az országgyűlés összehívása nélkül is meghirdethette.

102 HORVÁTH, 1873. pp. 340–341.; VERESS, 1987. p. 8.

103 HORVÁTH, 1873. pp. 342–343.

104 A „fölkelésnek az alább írott módon való följajánlásáról” szóló 1808. évi II. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5061> [2015. 02. 16.]

105 A „hadi szemléről és az összes nemesek hadgyakorlatairól” szóló 1808. évi III. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5062> [2015. 02. 16.]

106 A „most megajánlott fölkelés kiállításának esetére megtartandó fegyelmi törvényekről” szóló 1808. évi XI. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5070> [2015. 02. 16.]



Klemens Wenzel Lothar von Metternich (1773–1859) A korszak egyik legmeghatározóbb diplomatája. Az Osztrák Császárság párizsi követe 1806 és 1809 között. A Habsburg háborús párt jelentős személyisége.

Forrás: WIKI Commons



Habsburg–Lotaringiai Károly Lajos főherceg, Teschen hercege (1771–1847) császári tábornagy, a napóleoni háborúk jelentős hadvezére, hadszervező, katonai szakíró. Napóleon méltó katonai ellenfele.

Forrás: WIKI Commons

De nem feledkezett meg az országgyűlési nemesség a katonaállítási feladatairól sem. A VI. törvénycikkben húszezer újonc kiállításáról döntöttek, s az ehhez szükséges pénzügyi feltételeket is hozzárendelték.¹⁰⁷

Az országgyűlés még javában ülésezett, amikor József nádor a korábbi felkelések szervezési tapasztalataiból kiindulva, már 1808 szeptemberében hozzákezdett az inszurrekció előkészítő munkálataihoz.

Miközben Magyarországon a nádor kitartó erőfeszítései nyomán – ha lassan és hátráltatva is – de folytak az inszurrekció előkészületei, Bécsben eldőlt a háborús párt (Mária Ludovika császárné-királyné, Stadion külügy-miniszter, Metternich franciaországi követ) és a békepárt (Károly főherceg hadsereg-főparancsnok és József főherceg nádor) közötti küzdelem. Napóleon spanyolországi lekötöttségét kihasználva 1809 januárjában az Osztrák

107 A „katonaujoncokban tett ajánlatról” szóló 1808. évi VI. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5065> [2015. 02. 16.]

Császárság és Anglia létrehozta az ötödik franciaellenes koalíciót.¹⁰⁸ A szövetség megkötésekor a diplomáciai és katonai erőviszonyok kedvezőnek tűntek a szerződő felek számára. Oroszország ugyanis titkos üzenetben biztosította a bécsi udvart arról, hogy az 1808. október 12-én megkötött orosz-francia ún. „erfurti parola” ellenére – mely osztrák-francia háború esetén orosz katonai segítséget ígért Napóleonnak – semleges marad. A katonai tervek Anglia németalföldi betörésével számoltak, s a császári-királyi haderő németországi megjelenése a Rajnai Szövetségnek Franciaországtól való elpártolását valószínűsítette.¹⁰⁹

A spanyolországi hadszíntéren azonban nem várt események történtek. A franciák kiszorították Spanyolországból a brit hadsereget, ami Anglia katonai beavatkozását Németalföldön lehetetlenné tette. Az angol kormány a konkrét katonai segítség helyett csak pénzügyi támogatásban tudta részesíteni az Osztrák Császárságot.

Az osztrák háborús előkészületekről időközben Napóleon is értesült, s elhagyva spanyolországi főhadiszállását Párizsba utazott, ahol haladéktalanul hozzálátott a koalíció elleni támadás megszervezéséhez. Ennek látható jeleként 1809 február-márciusában öt francia hadtestet vontak össze Bajorországban.

József főherceg nádor és Károly főherceg, generalisszimusz, a császári-királyi haderő főparancsnoka, egyben az Udvari Haditanács elnöke, 1809. február első napjaiban még egy utolsó kísérletet tett a háborús párt megfékezésére. Felhívták az uralkodó figyelmét a háború felelősségére, s kifejtették, hogy az akár a birodalom felbomlását is okozhatja. A realitásérzékét teljesen elvesztett háborús párt – melynek tagjait fűtötte a korábbi vesztes háborúk elkeseredett revánsvágya – az 1809. február 8-i bécsi udvari konferencián mégis keresztül tudta vinni akaratát. Megszületett a háborús döntés, s ez mozgásba hozta a birodalom hadigépezetét.¹¹⁰

108 Az ötödik franciaellenes koalíciót Anglia, az Osztrák Császárság, a Szárd és a Szicíliai Királyság alkotta 1809-ben. HAHNER Péter (2010) *Európa 1809-ben*. In: BANA József—KATONA Csaba szerk. *„Franciák Magyarországon, 1809” Konferencia I.* Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 55–73.

109 HORVÁTH, 1873. pp. 352–354.

110 Az 1809. évi háború diplomáciai előzményeiről, a háború okairól, a spanyolországi eseményeknek Ausztriára gyakorolt hatásáról és az 1809-es hadjáratról lásd BÁNLAKY, 1941. pp. 262–263.; WERTHEIMER Ede (1890) *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első évtizedében. II.* Budapest. pp. 319–373.; DOMANOVSKY Sándor (1944/b) *József nádor élete és iratai I/2. József nádor élete.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat. pp. 217–219.; HORVÁTH, 1873. pp. 337–344.; R. KISS István (1909) *Az utolsó nemesi felkelés I.* Budapest. pp. 11–12.; GÖCZE Rezső (1944) *Szombathely francia megszállása 1809-ben.* Szombathely. pp. 3–7.; VERESS D. Csaba (1984) *Veszprém megye*



Habsburg-Estei Károly Ambrus (1785–1809) osztrák főherceg, esztergomi érsek. Ebben a minőségében nagyon sokat tett az inszurrekciós szervező munka előmozdítása érdekében. Nevéhez fűződik az inszurrekció tábori püspökségének megszervezése és vezetése.

Forrás: WIKI Commons



François Joseph Lefébvre marsall (1755–1820) 1809-ben a bajorországi francia erők parancsnoka.

Forrás: WIKI Commons

1809. február 19-én I. Ferenc nyilatkozatban közölte népeivel, hogy a béke további fenntartása lehetetlen, s kérte a háborús előkészületek gyors megkezdését.¹¹¹ Február végén, március elején pedig megkezdődött a császári-királyi reguláris csapatok felvonultatása a tervezett támadási irányokba, és február 26-án kijelölték a nemesi felkelő csapatok gyülekezési körzeteit is: A dunántúli inszurgensek számára Győrt és Keszthelyt, a Dunán innenieknek Nyitrát és Komáromot, a tiszántúliaknak Debrecent, míg a Ti-

és az 1809. évi francia háború. *Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények*. 17. sz. p. 358.; VERESS D. Csaba (1992) A francia császárság és a Habsburg Birodalom háborúja 1809-ben. In: VERESS D. Csaba szerk. *A napóleoni háborúk és a magyar nemesség*. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 2. Veszprém. p. 7.; LIPTAI Ervin főszerk.—BORUS József szerk. (1984) *Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. p. 437.; BENCZE László (2005) *Napóleon bécsi hadjárata 1809*. Budapest, Kiadja a „Múlttal a Jövőért” Alapítvány és a Hadtörténelmi Levéltár.

111 HORVÁTH, 1873. p. 354.

szán innenieknek Kassát. A nemesség nagyobb katonai és anyagi szerepvállalása érdekében pedig József nádor és Károly Ambrus esztergomi érsek¹¹² március 3-át követően uralkodói utasításra országos körútra indultak, s a vármegyékben személyesen agitáltak az inszurrekció mellett.¹¹³

Április 8-án az uralkodó manifesztumot intézett népeihez, melyben ismételtén közölte a háború elkerülhetetlen voltát. Károly főherceg másnap írásban adta tudtul Lefébvre marsallnak, a bajorországi francia erők parancsnokának a hadüzenet tényét, s április 10-én a császári-királyi seregek három irányban megindították támadásukat a franciák, illetve szövetségeseik ellen.¹¹⁴ A hét (I–VI. és az I. tartalék) hadtestből – kb. kétszázezer főből – álló főerők, Károly főherceg vezetésével a Duna völgyében, az osztrák-bajor határ mentén kezdték meg előnyomulásukat. A főcsapással egyidejűleg két kiegészítő támadás bontakozott ki. Az egyik Krakkó körzetéből, a másik az osztrák-olasz határ mentén. Előbbi Ferdinánd főherceg indította kb. harmincezer katonájával (VII. hadtest), az utóbbit pedig János főherceg, aki kb. hatvanezer fős, két jelentős összpontosítást (a VIII. hadtest és a Belső-Ausztriai Hadsereg) számláló Déli Hadseregével Venzonénál tört be a franciákkal szövetséges Olasz Királyság területére.¹¹⁵

A császári-királyi haderő támadásának napján, az ausztriai Altheimban tartózkodó I. Ferenc kibocsátotta a magyar nemesi felkelés hadba hívó parancsát: „Az ellenség hadai a mi birodalmunknak, s kedves Magyarországunknak határaihoz is közölgetnek, becsapással fenyegetnek, s a háború kiütött [...] a ti erántatok való bizodalmunkból, a veszedelem esete néktek is kijelentetvén: titeket Magyarok! kik hazátok függetlenségéről, mellyet most veszedelem fenyeget, még a csendes országlás alatt is különös királyi kötelező törvény által gondoskodtatok, az 1808-diki 2-dik törvény tikkely értelmében, királytoknak, hazátoknak, s ősi törvényes alkotmánytoknak védelmezése végett a fegyverfogásra serkentünk és a nemesi felkelést a most említett törvény következtében kihirdettettjük”¹¹⁶ A nádor április 15-én kapta kézhez a kiáltványt, amit

112 Károly Ambrus esztergomi érsek tevékenységére lásd BEKE Margit (2012) Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus esztergomi érsek. In: BANA József—KATONA Csaba szerk. „*Franciák Magyarországon, 1809*” II. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 41–47.

113 HORVÁTH, 1873. p. 355.; VERESS, 1987. pp. 15–17.; VISZOTA Gyula (1909) József nádor és az 1809-iki nemesi felkelés. *Századok*. 43. évf. 8. sz. p. 628.

114 R. KISS, 1909. p. 60.; VERESS, 1992. p. 8.; BÁNLAKY, 1941. pp. 265–266.; WERTHEIMER, 1890. pp. 391–394.; GÖMÖRY, 1893. pp. 404–406.

115 HORVÁTH, 1873. pp. 356–357.; VERESS, 1987. pp. 23–25.; LIPTAI–BORUS, 1984. p. 437.

116 R. KISS, 1909. pp. 61–62.; ERDÉLYI Gyula (1927) A 15. számú hevesi insurgents gyalogzászlóalj 1809-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 32–33.; HORVÁTH, 1972. p. 104.; HORVÁTH, 1873. p. 365.

azonnal továbbított valamennyi vármegyének, ahol a háborús előkészületek a felkelési parancs elhangzása-kor már javában folytak.

Miközben a vármegyékben lázas sietséggel megkezdődtek a háborús és inszurrekciós előkészületek, 1809 tavaszán a felkelés központi szervezése is gyors ütemben folytatódtott. A négy felkelési mozgósítási kerület élére kinevezték a parancsnokokat, s ezekhez rendelték hozzá az egyes vármegyék lovasságát és gyalogságát. A Dunán inneni kerület vezetésével báró Davidovich Pál tábornaszernagyot, a dunántúli kerület irányításával báró Mecséry Dániel altábornagyot¹¹⁷, a Tiszán inneni kerület parancsnoklásával gróf Hadik András altábornagyot¹¹⁸, míg a tiszántúli kerület vezetésével báró Duka Péter altábornagyot bízták meg. Az előző felkelések mintájára József nádor ezúttal is megalakította az inszurrekció



Mecséry Dániel (1759–1823) altábornagy. Miután az 1805. október 20-i eschenai ütközetben számos fejsebet kapott, amelyeket a csodával határos módon túlélte, kiérdemelte a „legkeményebb fejű magyar” nevet. 1809-ben a dunántúli inszurgens kerület parancsnokává nevezték ki.

Forrás: Wiki Commons

főparancsnokságát. A hadseregtrőrs élére az időközben altábornaggyá előlépett Gomez y Parientos Móric vezérkari főnök került, aki mellé a reguláris hadseregtől képzett vezérkari tiszteket: Haugwitz ezredest, Ertl alezredest, Lipsky, Demuth és Maretich őrnagyokat, továbbá nyolc századost és tíz főhadnagyot vezényeltek át. A felkelés tűzérési parancsnoki teendőinek ellátásával Vogelhuber altábornagyot bízták meg. A nádor főhadsegéde az 1809-es háború ideje alatt gróf Beckers József ezredes lett.¹¹⁹

A vezérkar első intézkedései között számos védelmi rendszabály meghozatala és életbeléptetése szerepelt. Kémszemléket rendeltek el az ország nyugati határai mentén, s a Rába és a Marcal folyók vidékén megerősítették

117 Mecséry Dániel altábornagy katonai pályafutását lásd RÉFI, 2014. pp. 358–360.

118 Hadik András altábornagy katonai pályafutását lásd RÉFI, 2014. pp. 164–165.

119 GÖMÖRY Gusztáv (1889) Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 81–82.; VERESS, 1987. pp. 32–33.

a katonai figyelő rendszert. Győrtől nyugatra és délnyugatra pedig nagyarányú sáncrendszer és erődített tábor építéséről döntöttek, ahová a háború kedvezőtlen alakulása esetén az inszurgensek összevonásra kerülhetek volna.¹²⁰

Időközben a főhadszíntéren jelentős katonai változások zajlottak le. A Károly főherceg vezette császári-királyi haderő 1809. április második felében sorozatos vereségeket szenvedett el Napóleon csapataitól, s az abensbergi,¹²¹ a landshuti,¹²² az eckmühli¹²³ és regensburgi¹²⁴ csaták következtében a Dunai Hadsereg hadtestjei a Morvamezőre szorultak vissza. Ezzel a franciák előtt ismételten megnyílt a császárváros felé vezető út.¹²⁵ Mind ezt a nádor nagyon tapintatosan, de ugyanakkor félre nem érthető módon 1809. április 27-én kelt 1017. számú parancsában így közölte a vármegyékkel: „a császári-királyi sereg szerentsés előmenetele után április 19-én Regensburgnál a Császárok által kormányoztatott frantziákkal megverekedett, s azon időtől fogva változó szerentsével, és mind a két részről nagy vérontással hadakoztatott a nélkül, hogy 23-ik (ig) valamelyik rész győzedelmeskedhetett volna.” Ezzel mintegy felvezette és egyben előkészítette I. Ferencnek az 1809. április 23-i döntésének közlését, amely a válságosra fordult katonai helyzetre való tekintettel elrendelte az inszurrekció azonnali fegyverbe szólítását, és parancsot adott a felkelő seregeknek a határszéleken történő

120 GÖMÖRY, 1889. p. 82.; VERESS, 1987. p. 27.

121 Az aubensbergi csata 1809. április 20-án Napóleon és Károly főherceg erői között lezajlott csata, amely Napóleon győzelmével és Károly főherceg visszavonulásával végződött. A csata hadászati jelentősége, hogy annak következtében a francia haderő is két részre oszlott, de a császári-királyi haderőt Napóleonnak sikerült megosztania, s egyenként legyőznie.

122 A landshuti csata 1809. április 21-én zajlott Massena francia és Hiller császári-királyi tábornokok csapatai között. A francia túlerő végül legyőzte a szívósan védekező császári-királyi csapatokat. A csata hadászati tétje valójában az Isar folyón átívelő híd birtoklása volt, amelyet így a franciák sikeresen birtokba vettek.

123 Az eckmühli csatát 1809. április 22-én vívta a francia és a császári-királyi haderő. A csatában Davout marsall francia hadserege visszaszorította a császári-királyi haderőt, amely kénytelen volt keleti irányába hátrálni. Ezzel lehetővé vált Regensburg elfoglalása, ami Dél-Németország francia megszállását, és végső soron Bécs franciák általi elfoglalását vonta maga után. A Davout marsall által kivívott győztes csata jutalma Davout számára a Napóleon által neki adományozott Eckmühl hercege (Prince d'Eckmühl) cím lett.

124 A Regensburg alatti csatározások 1809. április 19-e és 23-a között zajlottak a francia és a császári-királyi erők között. A változó hadiszerencsével folyó küzdelemből végül a franciák kerültek ki győztesen és megnyílt előttük az út Bécs irányába.

125 R. KISS, 1909. pp. 72–73.; VERESS, 1992. pp. 8–10.; Bánlaky, 1941. pp. 266–274.; WERTHEIMER, 1890. pp. 395–404.; HORVÁTH, 1873. pp. 357–358.; PILCH, 1933. pp. 166–170.; VERESS, 1987. pp. 36–37.

összpontosítására. Az uralkodó döntését 1809. április 27-én, kiáltvány formájában a nádor e szavakkal tudatta a magyar nemességgel: „Jelen van tehát az az idő szakasz, melyben a Magyar Nemesség Királyához, s édes Házájához való hűségét, nagy tetteivel ujonnan megmutathatja. Ezen Czélből szőllitom azt a' Határ Szélekre.”¹²⁶

A király és a nádor sürgető felhívására 1809. április-május folyamán felgyorsultak, és újabb lendületet vettek az országos és vármegyei hadi előkészületek.¹²⁷ Megkezdődött a még csak gyülekező és felszerelés alatt álló inszurgensek összevonása – a dunántúli kerület felkelői számára Győrt és a Győr–Sárvár közti Rába-vonalat jelölte ki Mecséry altábornagy –, s a beérkező inszurgensek csapattestekbe szervezése. A lovasságot tizenhét lovaszredbe (ezredenként 1099 fő) a gyalogságot tizenkilenc gyalogoszázalbjba (zászlóaljanként 1206 fő) kívánta szervezni a vezérkar. A lovasezredek három-három lovasosztályra (svadronokra) azok további két-két lovasszázadra tagozódtak. A gyalogzászlóaljakat hat-hat század felkelő alkotta. Pontosan meghatározták a lovasezredek és századok törzskarának összetételét és a zászlóalj-törzsek személyi állományát is. Még a málhás kocsikról, a seb- orvosi felszerelésekről, az utánszerekökről és a kiszolgáló személyzetről is gondoskodtak.¹²⁸ A felkelők gyakorlatoztatásának magyar nyelvű szabályzatát pedig önálló kiadványban jelentették meg.¹²⁹ A nádor intézkedésére külön bizottmányok alakultak a felkelési pénztár kezelésére, s Végh István

126 R. KISS, 1909. pp. 73–74.; GÖMÖRY Gusztáv (1894) József főherceg nádor fegyverbe szólítja a magyar nemesi fölkelést 1809. ápril 27-én. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 120–121.; DOMANOVSKY Sándor kiad. (1935) József nádor élete és iratai III. *Józsefnádor iratai 1807–1809*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. Budapest pp. 446–451.

127 Az 1809-es nemesi felkelés átfogó ismertetését legújabban lásd ÓDOR Imre (2006) A magyar nemesi felkelés 1809-ben. In: NAGY-L. István szerk. *Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi Értesítő* 11. Pápa. pp. 65–76. (németül 77–90. old.); ÓDOR Imre (2012) „Lóra nemes, fegyverre magyar!” Az inszurgensek próbatétele 1809-ben. In: BANA József–KATONA Csaba szerk. (2010) „*Franciák Magyarországon, 1809*” Konferencia II. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 219–233.

128 VERESS, 1987. pp. 28–31.; SZEDERKÉNYI, 1896. p. 163.; ÓDOR, 2000. pp. 258–259.

129 A' Tanításnak Regulamentuma a' Magyar Felkelő Nemesség Gyalogságának számára a' felséges Császári Királyi Örökös Fő Herczegnek és Nádor Ispánnak kegyelmes Rendeléséből. Hartleben K. A. Pest, 1809.; Az 1809-es szabályzat az utolsó nemesi felkelés 200. évfordulóján ismételt kiadásra került. Lásd erre vonatkozóan LÁZÁR Balázs szerk. (2009) *A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai*. Korabeli katonai szótárral. Budapest, Nap Kiadó.; Lásd továbbá LÁZÁR Balázs (2010) A magyar nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. In: BANA József–KATONA Csaba szerk. (2010) „*Franciák Magyarországon, 1809*” Konferencia I. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 63–73.

személyében főbiztost neveztek ki a központi élelmiszer ellátás megszervezésére. Ekstein Ferenc egyetemi orvostanárt pedig a kórházak felügyeletével bízta meg József főherceg.¹³⁰

Az országos szintű szervezés mellett a vármegyék és a városok is alaposan kivették részüket a háborús előkészületekből.

Eközben a Bécszet megközelítő francia csapatok előnyomulása miatt május 1-jén előbb Ferdinánd főherceg trónörökös, (a későbbi V. Ferdinánd), majd május 5-én Mária Ludovika császárné-királyné is elhagyta a császárvárost és Budára költözött. József nádor pedig utasította a felkelés vezérkarát, hogy az ország nyugati határainak biztosítása érdekében a szükséges védelmi intézkedéseket haladéktalanul tegyék meg, s a május 9-i haditanácson hivatalosan is Győrt jelölték ki az inszurrekciós főparancsnokság székhelyéül.¹³¹ A főherceg parancsára az Ertl vezérkari ezredes irányította győri erődítési munkálatok fokozott erővel folytatódtak, s megerősítették a Rába–Rábca–Marcal–Vág vonal védelmét. A folyók hídjait lerombolták, a folyami szállító eszközöket elszállították. A gázlók és átkelők ellenőrzésével báró Mecséry Dániel altábornagyot bízta meg, aki a környék inszurgenseinek a bevonásával – tizenegy század gyalogsággal és két osztály lovassággal – próbálta meg végrehajtani a feladatot. Eközben a Duna jobb partján, Chollich Pál százados irányításával hozzákezdtek a pozsonyi hídfő építéséhez és katonai biztosításához.¹³² A leggyorsabban, április végére, május elejére felállított két inszurgens lovasezredet, az 1006 fős Nyitra vármegyeit és a 967 fős érseki vagy prímási ezredeket pedig Károly főherceg kérésére Morvaországba, a főerőkhöz vezényelték, ahol a felkelők részt vettek az asperni csatában. Őket azonban a nádor többszöri sürgetésére sem irányították vissza Magyarországra.¹³³

A Károly főherceg vezette főszeregnek a Duna bal partjára történt visszahúzódnását követően a császárváros védhetetlenné vált, ahova május 13-án, a napóleoni háborúk során immár másodszor, bevonult a győztes francia haderő. Mindez karnyújtásnyira hozta a háborút a Magyar Királyság határához, s ezt a Pozsony és Moson vármegyék nyugati peremén feltűnő ellenséges portyázó csapatok egyértelművé tették. A helyzetet tovább nehezítette, hogy az inszurgensek felszerelése, kiképzése és a nyugati határszélre történő összevonása

130 HORVÁTH, 1873. p. 365.

131 HORVÁTH, 1873. p. 366.; DOMANOVSKY, 1935. pp. 453–456.

132 DOMANOVSKY, 1935. pp. 456–459. ; GÖMÖRY, 1889. pp. 85–86. old.; SCHIKOVSKY Károly (1895) A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 45–47.

133 DOMANOVSKY, 1935. pp. 460–461.; VERESS, 1987. pp. 28–29.; HORVÁTH, 1873. p. 371. és 378.; ÓDOR, 2000. p. 259.

csak lassan haladt. A dunai kerületek legtöbb megyéjében május közepére fejeződtek be a mustrák, holott akkor már a csapatoknak a gyülekezési pontokon, hadra fogható állapotban kellett volna állniuk. A Magyar Királyság elleni nagyobb szabású francia támadás azonban ekkor még elmaradt. Napóleon ugyanis előbb politikai megoldással próbálkozott, s május 15-én schönbrunni főhadiszállásáról kiáltvánnyal fordult a magyar nemességhez. Proklamációjában a nemesi kiváltságok megőrzése, és az ország területi egységének ígérete mellett, az önálló nemzeti létet és a szabad királyválasztás lehetőségét kínálta fel. A háromnyelvű (francia, német, magyar, valamint francia, latin, magyar) kiáltványt Márton József, a bécsi egyetem magyar nyelv- és irodalomtanára fordította magyar nyelvre, de a szöveg átfésülését, kiegészítését és végső formába foglalását Batsányi János végezte el. A proklamáció Rákos mezejére szólitotta a nemességet, ahol a rendi sérelmek orvoslására „Nemzeti Gyűlés”-t javasolt tartani, melyen az önálló nemzeti király megválasztása lehetett volna a legfontosabb teendő.¹³⁴ Napóleon kiáltványa taktikailag abba a folyamatba illeszthető, amelyet a franciák a 18. századi Habsburg-ellenes politikájuk során hagyományosan alkalmaztak. Megpróbálták leválasztani és Béccsel szembeállítani a magyarságot, ami a franciákkal háborúzó birodalom erőinek megosztását, és szétforgácsolását jelentette volna. Nem zárható ki azonban teljesen az sem, hogy Napóleon – ha rövid ideig is, de – foglalkozott a Habsburg Birodalom felszámolásának a gondolatával,¹³⁵ s ennek első lépéseként ajánlotta a függetlenséget a Magyar Királyságnak. Bármilyen katonai vagy politikai cél vezérelte is a franciák császárat, a választ a magyar nemesség az általános inszurrekció előkészületeinek felgyorsításával adta meg. Hiába próbálták meg országszerte a proklamáció terjesztését, az érdemi politikai visszhang elmaradt, és a kiáltvány az általános elutasítás miatt nem érte el tervezett célját. A rendi nacionalizmus sáncai mögé húzódó magyar nemesség nem kívánt együttműködni a polgári értékrendet képviselő Franciaországgal, s még kevésbé kívánta az általa kínált változtatásokat. Bár sérelmek tucatjai érték őket Bécs részéről, mégis kitartottak a Habsburg Birodalom és

134 HORVÁTH, 1873. pp. 368–371.; SCHUY Gilbert (1914) *Bacsányi János és I. Napoleon 1809-ki proklamációja a magyarokhoz*. Budapest, Stephaneum Nyomda R. T.; KOSÁRY, 1977. pp. 80–90. old.; PAJKOSSY, 1998. p. 151.; ÓDOR, 2000. p. 257.; BENDA Kálmán (1980) *Magyarország a napóleoni háborúkban*. In: MÉREI Gyula főszerk. — VÖRÖS Károly szerk. *Magyarország története V. 1790–1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó. p. 453.; ÁBRAHÁM-KÖDMEN Zoltán (2005) 1809 – Kiáltvány a semmibe. In: KÖBÖLKUTI Katalin—NAGY Éva szerk. *Francia emlékek. Napóleon és Vasvármegye. Francia hatások Vasvármegye művelődéstörténetében*. Szombathely. pp. 30–45.

135 HORVÁTH, 1873. pp. 386–392.



Magyar lovas és gyalogos inszurgensek

Forrás: <http://www.napoleon-online.de>

a dinasztia mellett. Bennük látták ugyanis az évszázados nemesi kiváltságok biztosítékát, a feudális társadalmi viszonyok megőrzésének garanciáit. Ebbe a gondolatmenetbe jól illeszkedett a francia háborúk idején többször meghirdetett nemesi felkelés, mely a vérrel adózás szimbólumaként évszázadok óta biztosította a nemesi előjogokat és az ezzel párosuló adómentességet.

A napóleoni proklamáció kedvezőtlen magyarországi fogadtatása után a francia császár ismét támadólag lépett fel. De ekkor sem a Magyar Királyság irányába indított offenzívát, hanem Károly főherceg császári-királyi haderejére kívánt csapást mérni. Erőszakos dunai átkelési kísérlete kétnapos ütközetbe, a május 21–22-i asperni csatába torkollott, melyben a francia császár ugyan vereséget szenvedett Károly főhercegtől, de ez a háború végkimenetelét még nem döntötte el.¹³⁶ A magyar inszurrekciónak viszont néhány napos haladékat jelentett, s a nádor és a kerületi parancsnokok gyors ütemű intézkedése nyo-

¹³⁶ PILCH, 1933. pp. 173–178.; HORVÁTH, 1873. pp. 358–363.; GÖMÖRY, 1889. pp. 86–89.; DOMANOVSKY, 1935. pp. 465–466.; DOMANOVSKY, 1944/b. pp. 237–239. ; R. KISS, 1909. pp. 96–102.; WERTHEIMER, 1890. pp. 404–432.; BÁNLAKY, 1941. pp. 274–291.; VERESS, 1992. pp. 8–12.; VERESS, 1984. p. 365.

mán lázas gyorsasággal megkezdődött a dunai megyék inszurgenseinek felvonultatása a nyugati határszélre.

Az 1809. május 21–22-i asperni osztrák katonai siker – melynek során Napóleon erőit visszavetették a Duna jobb partjára – jelentős eredmény volt, de a további ellenséges katonai aktivitást megakadályozni mégsem tudta. Május 23-át követően a francia csapatok ismételten megjelentek a magyar határ közelében, s a hónap végére Sopron–Kapuvár–Kőszeg–Szombathely, illetve Sopron–Csorna–Győr irányokba kibontakozott a Lauriston-hadtestcsoport támadása.¹³⁷

Miközben a háború főhadszínterén a katonai események Bécs térségébe és a nyugat-magyarországi vármegyék közvetlen közelébe helyeződtek át, a császári-királyi haderőre nézve a mellékhadszíntereken is kedvezőtlen hadiesemények zajlottak le. Ferdinánd főherceg galíciai támadása a kezdeti sikerek után megakadt, s a július elején támadásba lendülő lengyel erők egészen Krakkóig szorították vissza a császári-királyi VII. hadtestet. Ferdinánd főherceg a nyár közepén kénytelen volt feladni korábbi pozícióit és seregének egyik részét Sziléziába, másik részét Magyarországra vonta vissza.¹³⁸ Ez utóbbi esemény felgyorsította a tiszántúli kerületek inszurrekciós előkészületeit, s hatására több vármegyében sietve megtartották a felkelők második mustráját.

Nem járt sikeresebben a János főherceg vezette császári-királyi Belső-Ausztriai Hadsereg sem, amely ugyan több kisebb győzelmet aratott az itá-



Habsburg–Lotaringiai János főherceg (1782–1859) I. Ferenc császár-király öccse, császári-királyi tábornagy (k.k. Generalfeldmarschall), az osztrák Honi Véderő (Landwehr) szervezője. Az 1809. június 14-i győri összecsapás vesztes parancsnoka. Kudarcát azzal próbálta magáról elhárítani, hogy a vereségért az inszurgenseket próbálta meg minden fórumon felelőssé tenni.

Forrás: <http://www.napoleon-online.de>

137 DOMANOVSKY, 1935. pp. 464–465.; VERESS, 1987. pp. 56–57., 61–64.; GÖMÖRY, 1889. pp. 89–90.

138 PILCH, 1933. pp. 172–173.; HORVÁTH, 1873. pp. 363–364.; VERESS, 1987. pp. 55–56.



Eugène Rose de Beauharnais (1781–1824) Napóleon fogadott fia, Franciaország hercege (prince de France), az Itáliai Királyság francia alkirálya. Az 1809. június 14-i győri összecsapás győztes francia tábornoka. A festmény Andrea Appiani műve.

Forrás: Wiki Commons

liai alkirály seregei felett, de a Duna völgyében lejátszódó események hatására, leállították további előnyomulását. A főherceg május 1-jén a Caldiero–Tarvisio–Villach–Klagenfurt–Graz útvonalon megkezdte visszavonulását, miközben csapatai folyamatos utóvédharcokat folytattak az őket üldöző itáliai alkirály, Eugène de Beauharnais olasz-francia erőivel.¹³⁹ Az erőltetett menetben hátráló Belső-Ausztriai Hadsereg csapatait alaposan kimerítette a visszavonulás. József nádor jellemzése szerint „a lovasság nagyon gyenge, különösen a dragonyosok és dsidások, de külsejük elég jó. Az én ezredem [József-huszárok] jó állapotban van s eléggé erős. Az Ott-huszárok is, de állapotuk középszerű. A gyalogság az Esterházy, Alvinczy-ezred és a gránátosok kivételével gyenge, elrongyolódott, sok ujoncczal. A

landwehr-zászlóalj nyomorúságosan öltözött, legénysége kiképzetlen, az ellenség előtt sohasem állottak helyt.”¹⁴⁰

A folyamatos visszavonulás során a Belső-Ausztriai Hadsereg létszáma jelentősen megfogyatkozott. Az eredeti harmincötezer főről egy hónap alatt húszezer főre apadt, ami harcértéküket is jelentősen csökkentette. A teljesen elcsigázott, jórészt demoralizálódott Belső-Ausztriai Hadsereg három hadosztálya május 24-én és 25-én vonult be Grazba, ahol János főherceg „lerongyolódott serege” számára rövid pihenőt rendelt el. Itt kapta kézhez Károly főherceg főparancsnok május 24-i parancsát, mely utasította a Belső-Ausztriai Hadsereg parancsnokát, János főherceget arra, hogy a Graz–Körmend–Pápa–Győr útvonalon haladva, a katonai helyzettől függően Pozsonynál vagy Komáromnál kelljen át a Dunán, és csatlakozzon a Mor-

139 PILCH, 1933. pp. 170–172.; HORVÁTH, 1873. pp. 364–365.; VERESS, 1987. pp. 52–53.

140 VISZOTA, 1909. p. 631.

vamezőn állomásozó császári-királyi főszereghez.¹⁴¹ Mindez a Belső-Ausztriai Hadsereg Magyarország felé való hátrálását jelentette, amely az őket üldöző itáliai alkirály hadseregének a Magyar Királyság területére történő benyomulását feltételezte. Ez újabb magyarországi területek harctérre válásának a lehetőségét jelentette, mellyel újfent számolnia kellett az inszurrekció parancsnokságának.

1809. május végére a magyar nemesi felkelők egy részének összevonása Győr közelében megtörtént, és az Ertel báró ezredes irányította győri erődítési munkálatok is jelentősen előrehaladtak. A nádor elismeréssel szólt a sáncokról, de aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az összegyűlt kb. hét-nyolc ezer inszurgens azok védelmére nem elegendő. Álláspontja szerint ehhez kb. tizenötezer főre volna szüksége. Ráadásul teljesen kiképzetlen és meglehetősen hiányos felszereltségű csapatok felett parancsnokolt. Egyes alakulatoknak csak a fele, más részüknek csak a negyedrésze kapta meg fegyverét. Támadó hadműveletekre a nádor tehát nem is gondolhatott.

Közben 1809. május 24-től a nyugat-magyarországi vármegyék területén felgyorsultak a katonai események. A lovas inszurgensek több feladati feladatot hajtottak végre, majd a Veszprém és a Pest megyei inszurgens lovasezredek parancsot kaptak a Körmend felé vonulásra. Feladatuk a Graz–Szentgotthárd–Körmend útvonalon visszavonuló János főherceg vezette Belső-Ausztriai Hadsereg oldalbiztosítása lett. Az Andrássy tábornok által vezetett inszurgens lovasdandár május 26-a és 30-a között foglalta el új védelmi körzeteit a Szombathely–Körmend vonalon, s hamarosan harcérintkezésbe is került az ellenséggel. A Lauriston tűzérési tábornok parancsnoksága alatt álló francia erők ugyanis megkezdték előnyomulásukat a Sopron–Csorna–Kőszeg–Szombathely–Sárvár–Pápa általános irányba azzal a céllal, hogy elvágják János főherceg Belső-Ausztriai Hadseregének visszavonulását.

Eközben János főherceg kb. tizenkilencezer főre csökkent Belső-Ausztriai Hadserege május 28-án elhagyta Graz körzetét, s május 30-án hajnalban Rádfalvánál magyar területre lépett. A hadtest május 31-én érkezett meg Szentgotthárdra, ahonnan június 1-jén a Körmend–Tuskevár–Pápa irányába vonult tovább. Folyamatos visszavonulásukat június 12-ig a lovas

141 LIPTAI—BORUS, 1984. p. 439.; VERESS, 1987. p. 54.; VISZOTA, 1909. pp. 630–631.; NAGY István (2007) Az 1809-es magyarországi hadjárat. In: KÖVÉR Lajos szerk. *Bonaparte Napóleon koronája és üzenete*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó. p. 115.



26. kép Magyar nemesi felkelő. (Beyer Károly egykorú metszete Bikkessy-Heinbucher József eredeti rajza után.)

nemesi inszurgensek fedezték, s ezeknek az utóvédharcoknak a során számos véres ütközetben csaptak össze a francia erőkkel.¹⁴²

A nyugat-magyarországi hadműveletek megindulásával szinte egy időben, 1809. május 28-án, Marmont tábornok,¹⁴³ a dalmáciai francia seregek főparancsnoka, a francia háborúk során immár másodszor bevonult Fiuméba, s megszállta a Magyar Királysághoz tartozó kikötővárost. Fiume négy évig, 1813 nyaráig maradt ellenséges kézen. Harc nélküli feladását megelőzte az angol

142 Vizi László Tamás (2014) „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” *A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére.* Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet. pp. 184–189.

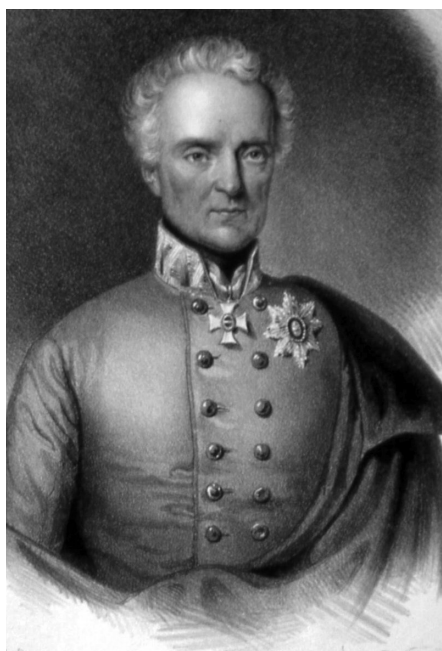
143 Teljes nevén Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont (1774–1852) Napóleont Toulon ostrománál ismerte meg. Az itáliai hadjáratban (1796–1797) Bonaparte hadseregéde volt, akit elkísért az egyiptomi hadjáratba is. 1808-ban kapta a Ragusa hercege címet. 1809. július 10-én a znaimi csatában tanúsított vitézségéért Napóleon a harctéren nevezte ki Franciaország marsalljává.

flottának a fiumei kikötő elleni nagy erejű bombázása, s Laval Nugent¹⁴⁴ császári-királyi tábornok ostrommal fenyegető csapatainak közeledése.¹⁴⁵ Fiume kiűrtésével a francia csapatok végleg elhagyták a Magyar Királyság területét.

Ilyen előzmények után került sor 1809. június 14-én a győri csatára. Miután az egész inszurrekció és a magyar nemesség Franciaország ellenes magatartása hosszú időn keresztül e csata fényében került meg- illetve elítélésre, az összecsapással kapcsolatban mindenképpen rögzítenünk kell a következőket:

A János főherceg vezette császári-királyi Belső-Ausztriai Hadsereg tábornoka, élén Nugent tábornokkal, akit Szekfű Gyula „tehetetlen”, folyton hátráló parancsnokként jellemzett,¹⁴⁶ hadászati és harcászati hibák sokaságát követte el a győri csatát megelőzően. Folyamatosan visszavonuló hadseregével feladta a Győr előtti, stratégiailag kulcsfontosságú

csanaki dombokat, majd a győri összecsapást megelőzően haderejével a legelőnytelenebb helyzetben fogadta el a harcot. Emellett nem várta be az össz-



Laval Nugent von Westmeath (1777–1862) 1809-ben a János főherceg által vezetett császári-királyi Belső-Ausztriai Hadsereg tábornoki főnöke (vezérkari főnöke). Az 1809. június 14-i győri vereség legfőképpen az ő téves helyzetfelismeréseiből adódott. (Eduard Kaiser litográfiája)

Forrás: Wiki Commons

144 Teljes nevén Laval Nugent von Westmeath (1777–1862) ír származású katona, aki 1793-ban lépett császári-királyi szolgálatba. 1809-ben a János főherceg vezette Belső-Ausztriai Hadsereg tábornoki főnökeként kulcsszerepe volt a visszavonulással végződött június 14-i győri csata helyszínének megválasztásában és hadrendjének kialakításában. Katonai pályafutása ennek ellenére töretlenül ívelt felfelé. Aktívan részt vett a napóleon elleni hadműveletekben, valamint az 1848–49-es magyar szabadságharc küzdelmeiben. Katonai pályafutása csúcán, 1849-ben császári-királyi tábornaggyá léptették elő.

145 SZÉLINGER, 2007. pp. 75–76.; VIZI László Tamás (2011) Illíria a francia nagyhatalmi politikában a 19. század elején. *Közép-Európai Közlemények*. 4. évf. 2. (13) sz. pp. 15–16.

146 HÓMAN Bálint—SZEKFI Gyula (1936) *Magyar történet*. V. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. p. 206.



A győri csata 1809. június 14. (Eduard Kaiser festménye)

Forrás: WIKI Commons

pontosítás felé haladó Tisza melléki kerületek felkelőit sem. Így a győri csatában nem a teljes inszurgens haderő tudott részt venni, hanem csak a dunai kerületek által kiállított lovas inszurgensek. A Tisza melléki kerületek felkelői tehát még felvonulóban voltak Győr felé, s a felkelő Hadik-dandár egységei, a zempléni és a hevesi lovasezredek is csak közvetlenül a csatát megelőzően, a hosszú meneteléstől teljesen elcsigázva érkeztek meg a harctérre, ami eleve lehetetlenné tette aktív és hatékony alkalmazásukat.

A csata előtt jelentős vezetési válság is nehezítette az ütközetre történő felkészülést. János főherceg és táborkara a csata vezetését ugyanis magának vindikálta, miközben az inszurgensek feletti parancsnoklás az elfogadott felkelési törvények értelmében József nádort illette volna. Jegyezzük azonban meg, hogy az említett felkelési törvények arra vonatkozóan nem rendelkeztek, hogy átengedhető-e az inszurgensek feletti parancsnoklás abban az esetben, ha az inszurgensek a reguláris császári-királyi csapatokkal egyesítve kerülnének bevetésre. A két főherceg közötti vita végül János főherceg javára dőlt el, s végül ő, illetve táborkara állította fel az egyesült sereg hadrendjét, s vezényelte le a győri csatát.

A János főherceg által parancsnokolt haderő – huszonnégyezer gyalogos és nyolcezer lovas, tartalékban további ötezer-nyolcszáz gyalogos és ezer-nyolcszáz lovas – döntő többségét császári-királyi reguláris, főleg gyalogság-

ból álló alakulatok tették ki. Őket egészítették ki a hadrend jobbszárnyához beosztott zalai és somogyi lovasezredek inszurgensei, valamint a balszárny döntően nemesi felkelő lovasságból álló ezredei.¹⁴⁷ A csatában résztvevő inszurgens lovasság döntő többségét tehát a hadrend balszárnyán helyezték el. Parancsnokuk Mecséry Dániel altábornagy volt, akinek hadosztályába három dandárt osztottak be: Andrássy és Gosztonyi vezérőrnagyok dandárjait, valamint a tartalékot képező Hadik dandárt. Meg kell említenünk ezzel kapcsolatosan azonban még legalább két fontos tény. Az egyik, hogy a Mecséry által vezetett balszárny lovas inszurgensei nem a teljes nemesi felkelő lovasságot jelentették. Mint ahogyan arra korábban már utaltunk, a Győr körüli összpontosításban csak a dunai kerületek által kiállított felkelők vettek részt. Közülük is két felkelő lovasezredek a jobbszárnyhoz osztottak be, s a győri sánctáborban is igen jelentős lovas inszurgens erőket állomásoztattak. A balszárnyon ebből adódóan – leszámítva a tartalékban álló és a csatában, érdemben részt nem vett Hadik-dandár zempléni és hevesi lovasezredeinek három-három századát – csak a dunai kerületek inszurgens lovasságának egy része sorakozott fel. Összesen huszonnégy lovasszázad háromezer-négyszáznegyvenegy lovassal, s a tartalékban álló Hadik-dandár további hat százada ötszázhatvan-nyolc lovassal.¹⁴⁸

A hadrend balszárnyával kapcsolatos másik lényeges szempont, hogy az inszurgens lovasszázadok mellé – pontosabban azok mögé, a második vonalba – két reguláris huszárezredet is beosztott János főherceg tábornoka. Az 5. Ott-huszárezred hat századát, valamint a 2. József főherceg-huszárezred nyolc századát, hatszázkét illetve hétszázharminckilenc, összesen ezerháromszáznegyvenegy lovassal.¹⁴⁹ A balszárny lovasságának tehát több mint a harmadát kiképzett és gyakorlott reguláris lovassági erők alkották, ami további lényeges, el nem hanyagolható szempont a balszárny lovassági összpontosításának a győri csatában tanúsított szerepére vonatkozóan.

A fent felsorolt balszárny inszurgens és reguláris lovasságát János főherceg tábornoka – teljesen elhibázottan – ráadásul egy olyan terepszakasgra állította fel, ahol a lovasság mozgását és kibontakozási lehetőségét két földrajzi tényező is alapvetően behatárolta. Egyrészt a balszárny teljes vonalától balra húzódó „malomcsatorna”, a Viczay-árok, másrészt pedig az arcvonallal szemben lévő Pándzsa-patak. A Viczay-árok és a Pándzsa-patak közé felállított –

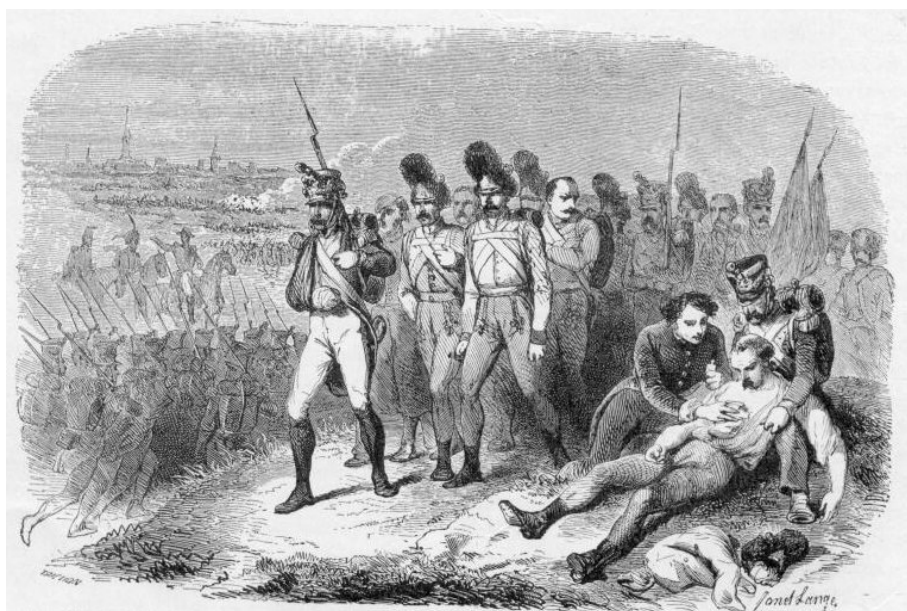
147 NAGY I., 2007. pp. 121–122.; ÓDOR, 2000. p. 260.; VERESS, 1987. pp. 132–136.

148 VERESS, 1987. pp. 135.

149 VERESS, 1987. p. 135.

oda beszorított – balszárny lovasságának így ezen a terepen esélye sem volt egy sikeres lovasroham, vagy ellentámadás megindítására.

Az Eugène Beauharnais által vezetett Itáliai Hadsereg táborkara a csanaki dombokról minden bizonnyal azonnal észlelte a császári-királyi hadvezetésnek ezt a hibáját, s miközben erőteljes támadást indított a hadrend centruma ellen, iszonyatos ágyú tüzet zúdítva rájuk, megkezdte az inszurgensek által biztosított császári-királyi hadrend balszárnya elleni offenzíváját. Az inszurgensek számára a szinte elviselhetetlen tüzet a francia jobbszárny bal oldalán támadó Colbert-könnyűlovasdandár ágyúi okozták, akik a Viczay-árok és a Pándzsa-patak torkolatának a közelében keltek át a patakon, s egy kisebb magaslatról folyamatosan lötték a magyar lovasságot. A francia tüzérségi támadást a balszárny viszonzni nem tudta, miután mellőlük tüzérséget nem rendelt a császári-királyi táborkar. Csak a csata későbbi periódusában küldtek két hat fontos löveget segítségül. A Colbert-dandár egyre elviselhetetlenebbé váló ágyútűzét megfelelő tüzérségi támogatás hiányában a csatának ebben a szakaszában csak lovassági ellentámadással lehetett volna elhárítani. Mecséry erre parancsot is adott, s a balszárny legszélein állomásozó lovasság megkezdte a támadást. Ehhez azonban egy teljes baloldali irányú fordulatot kellett végrehajtaniuk s átkelniük az útjukban álló Viczay árkon. Rohamról azonban szó sem lehetett, hiszen a manőver csak lassan bontakozhatott ki, ami a folyamatos ágyútűzben szükségszerűen együtt járt a támadó hadrend fellazulásával. Az átkelés még tartott, amikor a francia jobbszárny két hadosztálya – a Montbrun-könnyűlovas-hadosztály és a Grouchy-dragonioshadosztály – a korábban megkezdett átkaroló hadműveletet sikeresen végrehajtva, a császári-királyi balszárny oldalában megjelenve támadásra fejlődött, miközben lovastüzérségük újabb gránátésővel árasztotta el a Mecséry-hadosztályt. Mecsérynek ekkor nem maradt más választása, mint az, hogy teljes lovasságának elrendelje a balra fordulást, s az átkelést a Viczay-árkon. Ezt a feladatot – melynek teljesítése még a reguláris lovasság számára is embert próbáló lett volna – a kiképzetlen emberanyaggal, lóállománnyal és hiányos lovassági felszereléssel rendelkező, a századkötelékben végrehajtott harcászati manővereket soha nem gyakorolt, s folyamatos ágyútűz alatt álló inszurgensek képtelenek voltak a siker reményében végrehajtani. A Montbrun-lovasság elsőprő erejű támadása még a Viczay-árkot elsőnek leküzdő, s rohamot intéző 2. József főherceg-huszárezred kiképzett katonáit is elsöpörte, s a Viczay-árokba vetette vissza. Hasonlóan jártak a támadást megkezdő, s az árkon kisebb-nagyobb sikerrel átjutó inszurgens egységek is. A Mecséry-hadosztály ellentámadási manőverének



A győri csata egyik sebesültjének az ápolása. (Janet Lange fametszete)

Forrás: WIKI Commons

teljes kudarcra a balszárny szükségszerű felbomlását és menekülését vonta maga után, amit általában a győri csatával kapcsolatos történeti irodalom egyaránt az inszurgensek „győri futásának” nevez.¹⁵⁰

A Mecséry-hadosztály vereségének következtében megnyílt a császári-királyi hadrend balszárnya, ami azzal fenyegetett, hogy a francia jobbszárny oldalba támadja a császári-királyi haderő centrumát. Erre azonban nem került sor. A centrum védelmére odavezényelt Marziani-dandár, kiegészülve az időközben újra rendezett pesti és vasi inszurgens lovasezredekkel, valamint a Mecséry-hadosztály néhány reguláris egységével és az eddig tartalékban álló Hadik-dandár századaival, felfogták a francia lovasság egyébként nem nagy intenzitású támadását, s ezzel eredményesen fedezni tudták annak visszavonulását.¹⁵¹

¹⁵⁰ NAGY I., 2007. pp. 128–129.; ÓDOR, 2000. pp. 260–261.; VERESS, 1987. pp. 144–146.; WÖBER, Ferdi Irmfried (2001) 1809. *Schlacht bei Raab*. Wien.; VÍZI László Tamás (2006/a) Az 1809-es győri ütközet a magyar történeti irodalomban. In: NAGY-L. István szerk. *Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi Értesítő*. 11. pp. 25–44.

¹⁵¹ NAGY I., 2007. p. 130.

A győri csatavesztéshez kétségtelenül hozzájárult a balszárny veresége, de az összecsapásra nézve döntő, a vereséget előidéző, végzetesnek bizonyuló katonai események mégsem a balszárnyon, hanem a hadrend centrumában dőltek el, ahol a francia gyalogság nagyjából a balszárnyon kialakult helyzettel egy időben megtörte a császári királyi alakulatok ellenállását, és kicsikarta a győzelmet. A vereség hatására János főherceg az egész arcvonalon elrendelte a visszavonulást, mely néhol rendezetlen futássá és meneküléssé vált. A veszteségeket csak a sikeres utóvédharcokkal lehetett minimalizálni.¹⁵²

Visszakanyarodva az inszurgensek „győri futásának” kérdésköréhez, nem tagadható az sem, hogy a balszárny felbomlása utáni visszavonulás, részben fejvesztett futássá vált. Az alakulatok közül többen egészen Budáig szétszóródtak, s számosan zászlóikat is elhagyva menekültek. Ők voltak azok, akik magukkal ragadták a Budáról Győr felé vonuló tiszai felkelőket, mire ezek a franciáktól való félelmükben egészen Budáig masíroztak. „Többek között e valóban szégyenteljes futás okozta az utolsó nemesi felkelés közkeletű, sommásan elmarasztaló megítélését”¹⁵³ melyet aztán a kortársak egy része, majd pedig az utókor hol tendenciózusan, hol pedig csupán a tények nem ismeretéből adódóan a csatában részt vevő inszurgensek számlájára írt. A szétszéledő felkelőket egyébként ezredeik parancsnokai napokon belül felkutatták és összegyűjtötték, s eredeti egységeikhez, Komáromba irányították. A csatából hátráló inszurgensek egy része tehát megfutott, míg másik részüket sikerült még a csata utolsó periódusában összegyűjteni, s ismét rendezett alakulatokká szervezni. Ők részt vettek a francia lovasságnak a centrum ellen intézett támadásának feltartóztatásában, s a visszavonulás fedezésében.

Megállapítható tehát, hogy az 1809. június 14-i győri vereséget János főherceg táborkarának hibái és mulasztásai okozták: a csatarend kialakítása során a kedvezőtlen és elhibázott terepviszonyok megválasztása, a francia haderő nagyságának és az inszurgensek harcértékének téves megítélése, az ellenséges erők elhelyezkedésének és a csata során végrehajtott mozgásának felderítési hiánya, az ebből adódó gyors reagálás elmulasztása, a balszárny tűzértségi és gyalogsági fedezet nélkül hagyása, valamint a kiképzetlen inszurgens lovasság zárt alakzatban történő alkalmazása.¹⁵⁴

152 NAGY I., 2007. pp. 130-131.

153 ÓDOR, 2000. pp. 261.

154 HÓMAN-SZEKFÜ, 1936. p. 206.; HAHNER Péter (2010) *100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemről – és mind rosszul tudod...* Budapest, Animus Kiadó. pp. 178–180.

A báró Meskó József vezérőrnagy¹⁵⁵ parancsnoksága alatt a Győrtől nyugatra, a Mosoni(Kis)-Dunától egészen a Rába bal partjáig kb. 7 km hosszúságban, félkörben kiépített erődített táborban tartózkodó insurgens erőket komolyabb francia támadás nem érte, de a főszereg visszavonulását követően a négy nemesi gyalogoszázlóból és kilenc lovasszázadból, valamint tíz ágyúból álló kb. 5300 fős Meskó-hadosztályt az ellenség bekerítette és a Komárom felé visszavonuló főszeregtől teljesen elvágta.¹⁵⁶

Lauriston francia tábornok megadásra szólította fel Meskó vezérőrnagyot, aki tisztjeitől támogatva elutasította a fegyverletételt, s elhatározta a kitörést. A döntés a június 14-én este tíz órakor kezdődő haditanácson született meg, ahol báró Voith Ferdinánd vezérkari őrnagy ismertette az aznapi eseményeket, elemezte a hadosztály helyzetét, és megfogalmazta a kitörés melletti érveket. Meskó a haditanács egyhangú álláspontjáról levélben tájékoztatta a nádort: „Miután én a csata alatt a pozsonyi és nógrádi ezred 1-1 osztályát és a fél jász-századot kivéve, összes lovasságomat a főszereghoz küldöttem és a szerencsétlen elszakadás után e velemlévő nógrádi, nyitrai, Vas megyei és pozsonyi gyalogzászlóaljakkal s a Fejér megyei gyalogsági osztállyal és még 10 ágyúval nem kockáztathattam meg, hogy az ellenségen, mely a jobb szárnyát a Duna-felé a komáromi országúton állította fel, s Szentivánt és környékét erősen megszállta, áttörjek. Ennek folytán gr. Keglevich tábornokkal, vezérkari s több más törzs- és fő-



30. kép Meskó József (1762–1815) vezérőrnagy 1809-ben a győri sánctábor parancsnoka. A hadosztályával végrehajtott sikeres kitörésért 1809. augusztus 25-én megkapta a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét.

Forrás: <http://www.kobold.theke.hu>

155 Meskó József vezérőrnagy (1813. április 7-től altábornagy) katonai pályafutását lásd RÉFI, 2014. pp. 360–361.

156 Voith Ferdinand vezérkari őrnagy emlékirata Meskó tábornok visszavonulásáról az 1809-ik évi győri csata után (1894) *Hadtörténelmi Közlemények*. pp. 155–156.; BODNÁR István (1897) A győri csata 1809. június 14-én. *Hadtörténelmi Közlemények*. p. 529.; VERESS, 1987. p. 167.

tisztekkel, akik tanácskozásunkról felvett jegyzőkönyvet aláírták, elhatároztuk, hogy nem engedjük itt magunkat elfogni, hanem minden kigondolható módon az ellenség hátára vetjük magunkat s Buda-felé, vagy alábbi irányban áttörünk s minden módon kényszerítjük az ellenséget, hogy ezen 5000 főnyi sereg ellen legalábbis oly nagy különítményt küldjön ki. Sietek Fenségednek ezen körülményt gr. Széchenyi István főhadnagy útján alázatosan jelenteni, s miközben én és a többi törzs- és főtisztek Fenséged lábai elé helyezzük magunkat, ígérjük egyszersmind, hogy mindent elkövetünk, hogy ezen csapatot Fenségedhez vezessük és az ellenségnek minden kigondolható kárt okozunk.”¹⁵⁷ A levelet Meskó egyik parancsörtsíjtje, az alig 18 éves gróf Széchenyi István főhadnagy vitte – nem kis veszélyek közepette – Révfalun és Némán át Komáromba, s június 15-én már kézbesítette is a nádornak a jelentést.¹⁵⁸

Ezalatt a Meskó-hadosztály csapatai megkezdték a kitörés előkészületeit, s június 15-re forduló éjszaka végrehajtották azt. Az elővédet a pozsonyi inszurgens lovasosztály élén gróf Esterházy János alezredes irányította. A Győr–Rábacsanak–Kiscell–Ság–Jánosháza irányába vonuló Meskó-hadosztály folyamatos elő- és utóvédharcokat vívott az ellenséggel. Előbb a Rábacsanakot megszállva tartó francia erőket verték vissza, majd a Szil–Sárkány felől megjelenő mintegy kétszáz ellenséges lovas futamították meg. Másnap, június 16-án Kiscell és Ság között bontakozott ki összecsapás az inszurgensek és a franciák között. A felkelők a támadókat ezúttal is visszaverték, miközben háromszáz, más források szerint száznolcvannégy francia katonát – köztük hat tiszte – elfogtak. A franciák veszteséglistáján további ötvenhárom elesett katona szerepelt. Az ütközetben a „saját kezdeményezéséből ide sietett” gróf Esterházy János alezredes különösen kitűntette magát, aki a pozsonyi felkelő lovasosztályt ismételtlen győzelemre vezette. Pihenésre azonban nem sok idejük maradt az inszurgenseknek, mivel Pápa felől újabb ellenséges, ezúttal hadifoglyokat kísérő kontingens tűnt fel. Az inszurgens lovasság ezúttal is sikeresen támadott, s ennek eredményeként harminchat tiszte – köztük négy inszurgenst – és kb. kétszáz foglyot sikerült kiszabadítaniuk. A Meskó-hadosztály a sikeresen végrehajtott kitörés eredményeként június 20-án Kiskomáromnál egyesült a Horvátország felől előnyomuló császári-királyi VIII. (Chasteler) hadtest erőivel.¹⁵⁹

157 Meskó vezérőrnagy levelét közli: Ács Tibor (1994) *Széchenyi katonaévei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. p. 29.; Ács Tibor (2009) *Katonaként is magyar. Széchenyi István katonaélete és hadügyi reformeszméi*. Budapest, Zrínyi Kiadó. p. 29.; R. KISS, 1909. p. 210.

158 ÁCS, 1994. pp. 28–31.; ÁCS, 1994. p. 30.

159 VOITH, 1894. pp. 153–165.; R. KISS, 1909. pp. 209–218.; PILCH, 1933. pp. 183–186.; VERESS, 1987. p. 167., pp. 169–176.; GÖMÖRY, 1889. pp. 241–243.; HORVÁTH, 1972. pp. 153–154.

A győri vereséggel a háború új szakasza kezdődött a magyarországi hadszíntéren. A hadműveletek ezt követően alapvetően a pozsonyi hídfőre¹⁶⁰ és Győr francia ostromára¹⁶¹ korlátozódtak. Előbbit a franciák sikeresen blokádrozták utóbbit pedig 1809. június 24-én, nyolc napos ostromot követően vették birtokukba. Ezzel sikerült biztosítaniuk a francia főerők hátát kelet felől. Az Eugène Beauharnais által vezetett francia Itáliai Hadsereg így 1809. június 30-án minden nehézség nélkül megkezdhette kivonulását Magyarországról és csatlakozhatott Napóleon, Bécs körül összpontosuló haderejéhez. A Csallóközbe, Komáromba és részben a Hanságba szorult császári-királyi erők és nemesi felkelők ezt képtelenek voltak megakadályozni. Mindez azal a következménnyel járt, hogy míg a Győrnél győztes Eugène Beauharnais hadereje részt tudott venni a főhadszíntér döntő, a háború sorsát eldöntő ütközetben, az 1809. július 5-6-án megvívott wagrami összecsapásban, addig a Magyarországon tartózkodó János főherceg Belső-Ausztriai Hadseregére nem számíthatott a császári-királyi hadvezetés, s annak főparancsnoka, Károly főherceg. A franciák számára a győri csatának ez volt az igazi stratégiai-hadászati jelentősége és értéke, mely egyben a császári-királyi hadvezetés súlyos hadászati kudarcát jelentette.

Az alsó-ausztriai Wagram térségében megvívott döntő ütközet a császári-királyi haderő súlyos vereségével és visszavonulásával végződött. A háborúzó felek július 12-én, Znaim városában fegyverszünetet kötöttek. Az eredetileg hat hétre kötött megállapodás értelmében a demarkációs vonal Csehország és Felső-Ausztria határát követte a znaimi és a brünni kerületek között. Magyarországra vonatkozóan a fegyverszüneti vonal Holitschtól haladt Pozsonyig, majd innen a Duna mentén a francia kézen lévő Győrig. Győrtől délre, Szentgotthárdig a Rábára támaszkodott egészen a stájer határig, végül a krajnai határ hosszában Fiuméig. Ezáltal az Ausztriai Császárság és a Magyar Királyság jelentős területei francia megszállás alá kerültek.

A Magyar Királyság területén húzódó demarkációs vonal legfontosabb stratégiai pontja a Rába vonala lett. Ettől nyugatra a francia Itáliai Hadsereg hat dandárja alakította ki védelmi állásait, míg a Rábától keletre és délre,

160 SCHIKOVSKY, 1895. pp. 43–66., 182–204.

161 HOHENEGGER Lőrinc (1820) Győr ostromlásának Napló Könyve 1809-ik Esztendőben. *Tudományos Gyűjtemény* 1820. II.; LENKEFI Ferenc (2012) Péchy Mihály ezredes, győri várparancsnok ostromnaplója (1809. június 13–22.) In: BANA József—KATONA Csaba szerk. „*Franciák Magyarországon, 1809*” II. Budapest-Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 85–102.; VERESS, 1987. pp. 165–167, p. 177., pp. 187–190.



Az 1809. augusztus 17-e és szeptember 27-e közötti mosonmagyaróvári béketárgyalások helyszínét megörökítő emléktábla.

A szerző felvétele

Győr és Sárvár között – tehát a demarkációs vonal középső szakaszán – a magyar nemesi inszurrekció, Sárvár és Szentgotthárd között János főherceg VIII. hadtestje, és a Belső-Ausztriai Hadsereg csapatai állomásoztak. Ezzel a Magyar Királyság nyugati vármegyéi – Pozsony, Moson, Sopron teljes egészében, Vas és Győr vármegyék a Rába bal parti területeikkel – francia megszállás alá kerültek. Akárcsak a térség nagyvá-

rosai: Pozsony, Győr, Sopron, Kőszeg, Szombathely, Magyaróvár. A megszállt országrész katonai, igazgatási központjául Győrt jelölték ki, ahonnan Narbonne-Lara tábornok¹⁶² teljhatalommal kormányzott. A franciák jelenléte óriási tehertételt jelentett a lakosságnak. Rájuk hárult ugyanis az itt állomásoztatott megszálló erők élelmezése, s teljes körű ellátása. Mindennaposak voltak a rekvirálások, sarcolások, s nem ritkán az erőszakos megnyilvánulások. A legnagyobb megpróbáltatás, Moson és Sopron vármegyéket érte, s ez hosszú időre visszavetette e megyék gazdasági fejlődését.

A császári-királyi haderő főparancsnoksága Komáromban rendezkedett be, s ide költözött az udvar is. A vár parancsnoki, és egyben kormányzó feladatait július 19-től báró Davidovics Pál tábornok látta el.¹⁶³ A birodalom katonai-politikai súlypontja ezzel Magyarországra helyeződött. A császári-királyi főerők Csehországból megkezdték átvonulásukat Északnyugat-Magyarországra, a Dunántúl északkeleti megyéiben pedig az inszurrekció összpontosítására került sor.

A znaimi fegyverszünetet követő béketárgyalások a francia és osztrák megbízottak között több hetes késéssel 1809. augusztus 17-én Mosonmagyaróvárrott kezdődtek meg.¹⁶⁴ Ennek tényéről, valamint a tárgyalások várható kimeneteléről I. Ferenc levélben tájékoztatta József nádort. Az uralkodó

162 Narbonne-Lara, Louis Marie Jacques (1755–1813). 1809-ben Győr, majd a franciák által megszállt területek kormányzója. 1791–92-ben a hadügyminiszeri posztot is betöltötte.

163 WELDEN, Ludwig (1872) *Der Krieg von 1809 zwischen Österreich und Frankreich*. Wien. pp. 242–243.

164 Vizi László Tamás (2005/b) *Znaimtól Schönbrunnig. Az 1809-es hadiév békeelőkészítő folyamatai*. In: BESZTERI Béla—Vizi László Tamás szerk. *Béketeremtés – Békefenntartás. Tanulmánykötet*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. pp. 54–57.

többek között kifejtette: „A béke-tárgyalások kezdetöket vették, az eredmény előre nem látható. Az okosság és az elővigyázat követeli, hogy minden eshetőségre készen álljunk. Én el vagyok határozva – s nyugodt öntudattal – az ellenségeskedést, ha a monarchia java úgy kívánja, inkább újból megkezdeni, semmint egy elfogadhatatlan békét aláírni.”¹⁶⁵ A háború kiújulásának és az ellenségeskedés folytatásának a lehetősége tehát a békétárgyalások idején is reális eséllyel fennállott.

A háborúban kimerült Osztrák Császárság és a győztes Franciaország 1809. október 14-én Schönbrunnban kötötték meg a békét.¹⁶⁶ A békeszerződés eredményeként az Ausztriai Császárságot katonailag másodrendű hatalommá degradálták, s haderejét is jelentősen csökkentették. Súlyos pénzügyi kötelezettséget írtak elő számára, s kikötötték, hogy a megszállt területek átadása csak az első, harmincmillió livres részlet kifizetése után kezdődhet meg. A birodalom elveszítette 150 000 km²-nyi területét, és hárommillió-ötszázezer lakosát. Le kellett mondania Krajnáról, Karintia déli részéről, Triesztről, az Isztriai-félszigetről, Fiuméről és környékéről (Magyar Tengermellék), Dalmáciáról és Horvátországnak a Szávától délre eső részéről. Ezekből - a Magyar Királyság részét is alkotó - területekből alakította ki Napóleon a közvetlenül Párizs fennhatósága alá rendelt Illír Királyságot.¹⁶⁷ Bajorország kapta Innviertelt és Salzburgot, Nyugat-Galícia egy része Oroszországnak, míg a többi elcsatolt galíciai területek a Varsói Nagyhercegség fennhatósága alá kerültek.¹⁶⁸

Míg a campoformiói, a lunéville-i és a pozsonyi békék nem érintették közvetlenül a Habsburg Birodalom területének legjelentősebb részét – annak mintegy 48%-át – kitevő, a Magyar Szent Korona országaihoz tartozó területeket, addig a schönbrunni békében, a Magyar Tengermelléknek az Illír Királysághoz történő csatolásával komoly területi veszteségek érték a Magyar Királyságot.

Az inszurrekció felosztatását megelőzte az 1809. november 17–19-én, Székesfehérváron és környékén megrendezett, és hadgyakorlatokkal kiegészítve

165 GÖMÖRY, 1889. pp. 494–495.; HORVÁTH, 1873. pp. 389–392.

166 A schönbrunni béke részleteire lásd DOMANOVSKY, 1935. pp. 758–761.; DOMANOVSKY, 1944/b. pp. 291–299.; HORVÁTH, 1873. pp. 392–394.; VERESS, 1987. pp. 271–272.; PAJKOSSY, 1998. p. 9.; VIZI, 2005/b. pp. 60–62.; SZÁSZ Erzsébet (1992/b): *A schönbrunni béke. 1809. október 14.* Szeged, JATE Történész Diákkör. (Documenta Historica 4.)

167 VIZI, 2011. pp. 12–17.

168 DOMANOVSKY, 1935. pp. 752–758.; GERGELY András—PAJKOSSY Gábor (1998) *A Habsburg Birodalom és Magyarország.* In: GERGELY András szerk. *19. századi magyar történelem 1790–1918.* Budapest, Korona Kiadó. p. 9.; VERESS, 1987. pp. 271–272.; VIZI, 2005/b. p. 62.



Az 1809-es nemesi felkelés székesfehérvári hadiszemléjét megörökítő emléktábla. Az eredetileg latin szövegezésű emléktábla ma is látható – igaz, nem az eredeti helyén – a kármelhegyi Boldogasszonyról elnevezett karmelita templom Kossuth Lajos utcai falában elhelyezve.

Forrás: Gelencsér Ferenc (Székesfehérvár)

szített nagyszabású hadiszemle, melyet a nádor kíséretében maga I. Ferenc is megtekintett.¹⁶⁹

1809. november 24-én az uralkodó hadparancsban fordult az inszurgensekhez, s megköszönte a felkelő sereg bátor helytállását és vitézségét. A királyi „búcsúszózat”-ként ismert „A Magyar Nemes Felkelő Sereghez” címet viselő kiáltványt Kisfaludy Sándor, a nádor parancsőrtsztje fogalmazta.¹⁷⁰

József főherceg december 12-én, Budán kapta meg a király feloszlató parancsát, melyet 1809. december 18-án hivatalos formában hozott a vármegyék tudomására.¹⁷¹ Az 1809. december és 1810. január között fokozatosan leszerelő inszurgens csapatokat óriási ovációval fogadták a vármegyék székhelyein.

Az 1809. évi inszurrekció pénzügyi-gazdasági egyenlegének a megváltására az 1811-12. évi országgyűlésen került sor. A nádor által betervezett számadási kivonat szerint a vármegyék közel nyolcmillió-ötszázezer forintot fizettek be az országos felkelési főpénztárba.¹⁷² Ehhez az összeghez a kincstár élelmezési, felszerelési és egyéb kifizetések címén további közel tizennégy-millió-ötszázezer forintot adott hozzá.¹⁷³ A kincstár inszurrekciós költségvetésének bevételi oldala 14 795 000 forintot, kiadási oldala 14 495 000 forintos egyenleget mutatott, ill. ennyivel zárt.¹⁷⁴

Ez a költségvetés azonban nem tartalmazta és nem is tartalmazhatta a megyei felkelési pénztárak által kifizetett tételeket. A felkelők ruházatának, fegyverzetének és felszerelésének a költségeit, valamint a megyei inszurgens csapatok ellátásával – élelmiszer, takarmány, zsold – összefüggő kiadásokat.

Az 1809-es nemesi felkelés katonai és pénzügyi vonatkozásainak lezárásával az inszurrekció hazai történetének aktív, katonai szakasza befejeződött ugyan, de a francia háborúk egészen 1815-ig tovább folytatódtak. A francia háborúk időszakában utolsóként 1811. augusztus 25-re összehívott pozsonyi országgyűlésen a magyar nemesség elsősorban politikai és gazdasági helyzetét – különösen a pénz devalválásának és ezáltal a hitelviszonyok drasztikus

169 Vizi László Tamás (2010/a) A nemesi felkelés utolsó katonai erőpróbája: a székesfehérvári hadiszemle. BANA József—KATONA Csaba szerk. (2010) „Franciák Magyarországon, 1809” Konferencia I. Budapest-Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány. pp. 189–206.; VIZI, 2014. pp. 207–210.

170 R. KISS, 1909. p. 290.; GÖMÖRY, 1889. p. 499.

171 HL 1809–12–7.; R. KISS, 1909. pp. 286–290.

172 R. KISS István (1911) *Az utolsó nemesi felkelés II.* Budapest. pp. 407–408.; HORVÁTH, 1972. pp. 174–177.

173 R. KISS, 1911. p. 407.

174 FÉNYES Elek (1843) *Magyarország statistikája. II.* Pest. p. 149.; FÉNYES, 1847. p. 145.; R. KISS, 1911. p. 407.

megváltozásának – ügyét helyezte előtérbe. Előbb azonban a háborús helyzetre tekintettel az uralkodó iránti lojalitásból megtette háborús felajánlását. Egymillió pozsonyi mérő rozst és egymillió-ötszázezer pozsonyi mérő zabot szavazott meg a hadsereg részére.¹⁷⁵

Az 1813-ban kiújult háború támogatásaként a rendek ismételten kiállították a kért újoncokat, és a vármegyék kivetették a háború költségeinek fedezetéül szolgáló hadiadót.¹⁷⁶

A francia háborúkat lezáró bécsi kongresszuson 1815. június 9-én aláírt záróokmányban a győztes nagyhatalmak újrarajzolták Európa térképét. Ausztria lemondott németalföldi (Belgium, Luxemburg) területeiről, s cserébe megkapta a Veltlinnel megnövelt Lombardiát és Velencét, mely területek kiegészülve az Isztriai-félszigettel és Trieszttel, Lombardiai-Velencei Királyság (1816) néven kerültek közvetlen irányítása alá. A Rajna bal parti területeiért cserébe a salzburgi tartomány nagy részét, s maga Salzburg városát csatolták a birodalomhoz. Tirol és Vorarlberg újraegyesült Ausztriával, akárcsak a tarnopoli körzet, melyet a Habsburg uralom alatt álló Galícia és Lodoméria koronatartományához csatoltak. Az Illír tartományok Dél-Karintiával együtt újra a birodalom részévé váltak. Előbbit átmenetileg Illír Királyság¹⁷⁷ néven kormányozták, majd 1822-ben a régi tartományi határok figyelembe vételével felosztották. Ennek köszönhetően a horvát és a tenger melléki részek visszakerültek a Magyar Királysághoz. A Habsburgok újra birtokba vehették Dalmáciát, mely a Raguzai Köztársaság területével együtt osztrák tartományként különálló királyság lett.¹⁷⁸ A Habsburg Birodalomnak – melyet területileg, katonailag, gazdaságilag és morálisan is jelentősen megviseltek a francia háborúk – a bécsi kongresszus határozatainak köszönhetően sikerült visszaszereznie nagyhatalmi státusát, ami a Magyar Királyságra nézve azzal az eredménnyel járt, hogy ugyan hét éves késéssel, de helyreállt annak területi egysége.

175 Az „ország által tett ajánlatról” szóló 1812. évi I. törvénycikk teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5073> [2015. 02. 16.]

176 VIZI, 2014. p. 88.

177 VIZI, 2011. p. 17.

178 ZÖLLNER, 2000. pp. 265–268.; VOCELKA, 2006. p. 83.; GERGELY—PAJKOSSY, 1998. p. 10.

A magyar nemesség és a Magyar Szent Korona országainak háborús erőfeszítései a francia háborúk negyedszázadában – összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy a francia háborúk magyar országgyűlései a huszonhárom hadiévet tekintve kb. háromszázezer katonát állítottak ki a birodalom védelmében: 1792 és 1801 között kétszázezret, az 1802. évi országgyűlés évente hatezret, háború esetén tizenkétezret, míg az 1807. évi diéta újabb tizenkétezer újoncot.¹⁷⁹ A magyar korona országai tehát ilyen nagyságú lélekszámmal vettek részt a háborús erőfeszítésekben, és viselték a rájuk eső katonai terheket. A francia háborúk időszakában összehívott országgyűlések, a megszavazott újonckeretek mellett, a háború pénzügyi kiadásainak a fedezéséhez hadiadó formájában is hozzájárultak.¹⁸⁰ A rendek emellett – mint azt a korábbiakban már jeleztük – a hadisegély (subsídium) 1807. évi önkéntes felajánlásával további anyagi áldozatot is vállaltak.¹⁸¹

A császári-királyi hadvezetés a magyarországi és erdélyi kiegészítésű ezredeket és zászlóaljakat előszeretettel vetette be az arcvonal legkényesebb pontjain és a legkritikusabb pillanatokban. Így volt ez például az asperni és lipcsei csatákban, az itáliai és a rajnai harctereken. A katonák vitézségét és bátorságát jelzi, hogy a háborúk során több mint háromezer arany, illetve ezüst vitézségi érem került közöttük kiosztásra, s nyolcvannyolcan a Habsburg Birodalom legmagasabb katonai kitüntetését, a katonai Mária Terézia-rendet is kiérdemelték.¹⁸²

A háborús veszteségekre nincsenek pontos adataink. Súlyosságukat azonban jelzi, hogy a birodalmi számítások éves szinten százezer fővel kalkuláltak. Mindez a magyar korona országaira, és a háború csaknem negyedszázadára vetítve százhusz- és százötvenezer fő körültre tehető – ami a

179 ÓDOR, 2000. pp. 255–257.; PAJKOSSY, 1998. p. 151.; DOBSZAY—HERMANN, 2000. p. 18.; FÓNAGY, 2002. p. 338.; BENDA, 1980. p. 449., 451.

180 BENDA, 1980. p. 465.

181 BENDA, 1980. p. 465.; VIZI László Tamás (1996) A magyarországi és az erdélyi nemesség a XVIII–XIX. században. In: DR. SZALAI Károly szerk. *Magyarság, fehérvári polgárság*. Székesfehérvár. p. 18.

182 ÓDOR, 2000. pp. 255–256.; DOBSZAY—HERMANN, 2000. p. 18.; PAJKOSSY, 1998. p. 151.; VIZI László Tamás (2001) *Az utolsó nemesi felkelés magyar kitüntettettjei*. [Kézirat]; LÁZÁR Balázs (2008) Kray Pál (1735–1804) és a Mária Terézia Rend. A Habsburg Birodalom legmagasabb katonai kitüntetésének adományozási gyakorlata. Kút. 1. sz. pp. 125–141.

Magyar Királyság felnőtt férflakosságának kb. 4–6%-át jelentette – de nem zárható ki az ennél magasabb veszteségi arány sem.¹⁸³

A magyar korona országainak lakossága azonban nemcsak a császári-királyi haderő kötelékében képviseltette magát a harctereken. A francia háborúk idején az évszázados múltra visszatekintő nemesi inszurrekciót is fegyverbe szólították. A négy felkelés során – 1797-ben, 1800-1801-ben, 1805-ben és 1809-ben – összesen kb. száztizenhétezer inszurgens kapott katonai kiképzést.¹⁸⁴ 1797-ben huszonegyezer fő, 1800-1801-ben harminchétezer fő, 1805-ben húszezer fő, 1809-ben harminckilencezer fő.¹⁸⁵ Közülük az 1809. évi felkelés során mintegy húsz-huszonegyezer fő harcérintkezésbe is került az ellenséges francia csapatokkal.¹⁸⁶

Mint az a fenti adatsorokból látható, a Magyar Szent Korona Országainak Franciaország elleni közvetlen katonai részvételét és emberveszteségeit legalább nagyságrendileg meg lehet határozni, addig az ország negyedszázados anyagi áldozatvállalásának mértékét szinte lehetetlen megbecsülni. Gondoljunk csak az országgyűlések hatalmas mennyiségű terménymegajánlásaira, a folyamatosan megszavazott és az ország népességére kivetett hadiadókra, a nemesség saját vagyonára kirótt hadisegélyre, a nemességet, a vármegyét, a kiváltságos területeket és városokat terhelő inszurrekciós költségekre, a császári-királyi hadsereg és az inszurrekciós had eltartására, a megyei felkelési pénztárakba befizetett összegekre, a megszálló francia hadak itt tartózkodásának költségeire, az általuk okozott károokra, veszteségekre, az ország lakosságának szinte minden rétegét érintő kiadásokra, a pénznek a háború következtében bekövetkezett elértéktelenedésére stb.

Ahhoz, hogy a nagyságrendeket legalább érzékeltessük, említsük meg a már korábban idézett nádori számadást, amely csak az 1809. évi inszurrekciós költségekre vonatkozott, s csupán a vármegyék által az országos felkelési főpénztárba befizetett összeget nevesítette, s azt 8 500 000 forintban

183 ÓDOR, 2000. pp. 256–257.; PAJKOSSY, 1998. p. 151.; FÓNAGY, 2002. p. 338.; BENDA, 1980. p. 449.; VIZI, 2000. p. 26.

184 GYALÓKAY, 1925/b. p. 147.

185 GYALÓKAY, 1925/b. p. 147.; GÖMÖRY, 1888. p. 62.; DOMANOVSZKY, 1944/a. p. 351., pp. 454–457.; DOMANOVSZKY, 1929. pp. 436–443.; FÉNYES Elek (1843) Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. *Magyarország statistikája. II.* Pest. pp. 148–149.; FÉNYES, 1847. p. 144.; VIZI László Tamás (2007) Napóleon magyar ellenfelei: a nemesi felkelés a francia háborúk időszakában. In: KÖVÉR Lajos szerk. *Bonaparte Napóleon koronája és üzenete.* Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó. p. 149.

186 ÓDOR, 2000. p. 260.

rögzítette. Vajon mennyi lehetett akkor az 1809. évi tényleges kiadás? Talán nem állunk, nem állhatunk messze a valóságtól, ha ennek az összegnek a két-háromszorosára becsüljük azt. Ez pedig nagyon óvatos számítások szerint is azt jelentheti, hogy az ország anyagi erőfeszítései a francia háborúk negyedszázada alatt akár a 100 000 000 forintot is elérte, vagy meghaladta.

És mivel hálálta meg mindezt a bécsi udvar? Egyrészt az inszurrekció valós teljesítményének elhallgatásával, annak becsméréssel, gúny tárgyává tételével. Másrészt a rendi jogok folyamatos csorbításával, rendi alkotmány nyílt felrúgásával, a rendeleti kormányzás bevezetésével, a cenzúra szigorításával, a magyar kiviteli vámok felemelésével, a vármegyék elleni adminisztratív fellépéssel. A rendi országgyűlést, bár annak összehívása 1815-ben esedékes lett volna, egészen 1825-ig nem kezdeményezték.

Ráadásul az 1812-től kibontakozó politikai fordulatot, hamarosan a gazdaságban is bekövetkező kedvezőtlen tendenciák kísérték. Előbb katasztrofálisan rossz termésű évek (1815-1817) köszöntettek az országra, majd 1818-tól Magyarországot is elérte az Európában már korábban tapasztalható dekonjunktúra. Az árak meredeken zuhanni kezdtek, s megoldhatatlannak látszó értékesítési nehézségek jelentkeztek.¹⁸⁷ A gazdasági válság, és a kísérő jelenségeként vele járó infláció és devalváció rövid időn belül felemésztett minden tartalékot. A válságot a birtokosok egy része termékváltással igyekezett leküzdeni, s az egyre kiterjedtebbé váló juhtenyésztéssel pótolta kieső jövedelmeit. A birtokosok többsége azonban adóssággal küszködött, és esélye sem nyílt birtokának modernizálására. Ebből a gazdasági válságból és politikai patthelyzetből majd csak a reformkor évtizedei és politikai gondolkodói kínálnak kivezető utat: megfogalmazva a polgári átalakulás elkerülhetetlen szükségességét, a társadalmi-gazdasági átalakulás igényét. E folyamat élharcosává pedig az a reformkori liberális nemesség válik, akiknek szülei és nagyszülei, vagy akár maguk is, a francia háborúban még a polgári értékrendet képviselő Franciaország ellen küzdöttek.

187 FÓNAGY, 1998. pp. 42–43.

A cigányság társadalmi helyzete és megítélése²

Székesfehérvár kétségtelenül gazdag várostörténeti irodalma – a szabad királyi városi jogállású dunántúli városokéhoz hasonlóan – a cigánysággal nem vagy alig foglalkozott. Ez részben magyarázható a cigányság a város társadalmi csoportjai között betöltött marginális szerepével, csekély létszámukkal. Van azonban néhány tanulmány, amely a zsidóság és a szerbség mellett érintőlegesen említést tesz jelenlétükről a XVII. századi városi életben.

A kérdéskör Fejér megyére – és nem Székesfehérvárra – vonatkozó legigényesebb feldolgozása Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról címmel 1978-ban kiadásra került tanulmánya. A Fejér Megyei Történeti Évkönyvben megjelent dolgozat azonban kevés adatot tartalmaz a város cigányságára vonatkozóan.³

Székesfehérvár társadalmi szerkezetében, ugyanúgy, ahogyan a többi hasonló jogállású dunántúli városban a cigányság évszázadokon keresztül nem jutott érdemleges szerephez. A város visszafoglalásakor, átadásakor kötött egyezség értelmében csak a mohamedán vallású népesség távozhatott a városból, őket Adonyig kísérték a felszabadító csapatok. Az egyezség részletesen szabályozta azok körét, akik a várost a törökökkel, mohamedá-

1 PhD, főiskolai tanár, KJF, főlevéltáros, igazgató, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár

2 A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

3 Heiczinger János (1978) Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. évf. 12. sz. pp. 153–251.

Heiczinger János (1976) A cigányok letelepedésének kezdete Fejér megyében. In: A Dunántúl településtörténete 1. Veszprém, MTA Veab. pp. 231–242.

Heiczinger János (1977) A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században. In: A Dunántúl településtörténete II/1. 1767–1848. Pécs, MTA PAB. pp. 273–290.

okkal elhagyhatták.⁴ Egyes feltételezések szerint a városban ekkor élő cigány népesség a külvárosban maradt.⁵

Az egykori koronázó város szabad királyi rangját visszaadó Diploma Leopoldinum (1703. október 23.) értelmében a város hattagú magisztrátusa a városi polgárok közé nem vett fel cigány származásúakat, de a római katolikus felekezethez nem tartozókat is eltiltotta a polgárjogtól. A kiváltságlevél egy másik pontja értelmében a városi magisztrátus joga volt „a polgárok és lakosok felvétele, a zsidók, cigányok be- vagy be nem fogadása...”.⁶

Az elmondottak értelmében a cigányok jelenlétéről elsősorban a rendészeti iratok tudósítanak. A városi hatóság elsődlegesen az idegenek felügyelete, nyilvántartása, illetőleg kitiltása és távoltartása során intézkedett cigány ügyekben. A város benépesítésének kezdeti időszakában a városi önkormányzat e kérdésre is gondot fordított. Mint a várostörténeti írásokból ismeretes, a cigányok elsődlegesen a város déli részén, a csíkvári kapu környékén telepedtek meg, már a törökkor alatt, és azt követően is – pontosan nem tudjuk, hogy meddig – elsődlegesen e környéken éltek. A vár harmadik kapuját – amely a középkori Nova Villa településrészre vezetett –, a csíkvári kaput „cigánykapunak” említik a telekkönyvek a XVII. század végén.⁷

A városba történő letelepedésükre vonatkozóan nem tesz említést az Újszerzeményi Bizottság 1689 szeptemberében kiadott rendtartása sem, annak ellenére, hogy pontosan és szabatosan körülírta a tanács hatáskörét. Felte-

4 SEBESTYÉN József (1929) *Székesfehérvár fölszabadulása a török uralom alól. 1688. május 19. Székesfehérvár, Vörösmarty Ny. pp. 43-46.*

5 HEICZINGER János (1977) *A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században.* In: *A Dunántúl településtörténete* II/1. 1767–1848. p. 273. A cigányság ekkor törvényen kívüli állapotba került. Az 1498. évi augsburgi birodalmi gyűlés 46. §-a vonatkozott rájuk.

A cigányság a török központokban vasművességgel, muzsikálással, fegyverkovácsolással, sátorvetéssel. stb. foglalkozott. Egy részük a görögkeleti ortodox vallást gyakorolta, bár egyes adatok szerint egy részük áttért a mohamedán hitre. A megtelepedés nem volt végleges, az átmenetileg letelepedettek egy része visszatért a vándorló életmódhoz. MÉSZÁROS László (1976) *Délszlávok és cigányok a dunántúli hódoltság területén.* In: *A Dunántúl településtörténete* II/1. 1688–1768. Veszprém, MTA Veab. pp. 228–229.

6 KÁROLY János (1898) *Fejér vármegye története* II. Székesfehérvár, Csitári Ny. pp. 624–630. KÁLLAY István (1974) *Székesfehérvár kiváltságlevelei. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 7. évf. 8. sz. p. 189.*

7 SOMKUTI Éva (1971) *Székesfehérvár harmadik városkapujának történetéhez. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 4. évf. 5. sz. p. 169.* Lásd még: SOMKUTI Éva (1979) *Székesfehérvár betelepítése a XVII. század fordulóján (1688–1703).* In: *Székesfehérvár Évszázadai 4. (1688–1848).* Székesfehérvár, István Király Múzeum.

hetőleg ennek köszönhető, hogy az 1690. április 19-én tartott tanácsülés foglalkozott a cigányok betelepedésével, kitoloncolásuk engedélyezése végett az Udvari Kamarához fordultak.⁸ Kitiltásuk következtében Székesfehérváron több évtizeden keresztül nem volt megtelepedett cigányság. Az idegenek összeírására az első adat 1710-ből származik. Az összeírás során a város házait egyenként ellenőrizték, majd az idegeneket bűjtató háztulajdonosokat 3 forintra megbüntették. A cigányok jelenlétére utal az, hogy 1728-ban már városi statútumot hoztak kitiltásukra.⁹

Az idegenek „nem tűrése” nem korlátozódott azonban rájuk, a város folyamatosan ellenőriztette a következő években a szökött jobbágyokat, szolgákat és más csavargókat. A város polgárainak megtiltották, hogy részükre szállást adjanak, a városban tartózkodó idegeneknek vendégfogadóknak kellett megszállniuk. Egyes esetekben naponta írásbeli jelentést kértek róluk. A cigányságot sújtó újabb intézkedésről 1739-ből van tudomásunk. Egy tanácsi határozat újólag megállapította, hogy nem tűrnek cigányokat a városi joghatóság alatt. Az említett diszkriminációk nem csupán a cigányságot érintették. Hasonló intézkedéseket hoztak a zsidósággal kapcsolatban is.

1771 augusztusában újabb tanácsi határozat tiltotta meg a cigányok itt tartózkodását. „Senki azok közül vásári alkalmatossággal bé ne bocsátassék, hacsak elegendőképpen nem civilizáltattak és Uraságoktól egy valóságos parasztok legyenek, amanált passuális levekkel magukat nem legitimálhatnák...” – a tiltás tehát a kóbor cigányokra vonatkozott.¹⁰

Idegenek természetesen a legnagyobb számban a vásárok alkalmával jelentek meg. Székesfehérváron közvetlenül a török kiűzését követően készült jelentés szerint Szt. György, Pünkösöd, Szt. Demeter és Szt. Mihály napján tartottak országos vásárokat. A vásárok köre később kibővült. Mária Terézia 1757. évi kiváltságlevele biztosította a városnak az ötödik, a Szt. Bertalan napi vásárt. Az országos vásárok kétnaposak voltak. Székesfehérvár híres volt lóvásáraitól is, melyen cigányok is gyakran megfordultak – ezt számos adat bizonyítja. A székesfehérvári mellett Győrben is hasonló méretű lóvásárok lebonyolítására került sor elsősorban a XIX. században.

8 HEICZINGER János (1978) Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 11. évf. 12. sz.

9 KÁLLAY István (1988) Fehérvár Regimentuma 1688-1849. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 18. sz. p. 263.

10 LAUSCHMANN Gyula (1909) Képek Székesfehérvár régi életéből. Székesfehérvár, Székesfehérvári Hírlap Naptára. p. 43.

A vásárok biztonságáról Székesfehérváron a vásárbírói intézmény gondoskodott. A vásárbíró illetékessége kiterjedt a helyiekre és az idegenekre egyaránt, függetlenül jogállásuktól. Bíraskodott a vásárokon elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban. A leggyakrabban lopás, csavargás, paráznaság, testi sértés, káromkodás, hamis mérték alkalmazása kapcsán. A cigányságot elsősorban lopás, állatlopás és kóborlási ügyekben ítélte el a vásárbíró.¹¹

Az említett események mellett a heti vásárokon – szerdán és szombaton – jelentek meg idegenek. 1809-től a városi kapitányi hivatal külön írnokot alkalmazott az idegenek nyilvántartásának készítésére és folyamatos vezetésére. Természetesen ekkor is érvényben volt az a korábbi szabály, miszerint a város lakói idegeneket csak a Kapitányi Hivatal engedélyével fogadhattak be.

A vándor- és kóbor cigányok jelenlétéről az említetteken túlmenően számos adat tanúskodik. A városi törvényszék iratai között a „benevolum examen” iratsorozatból, a tanúkihallgatások során készített jegyzőkönyvekből is kiderül, hogy esetenként cigányok ellen is történt eljárás. A vallomásokat sematikus, előre kidolgozott kérdésekkel vették fel, ennek során a nevük, családi állapotuk, lakhelyük és a cselekményről történő beszámoló szerepel a jegyzőkönyvben. 1789-ben is a Demeter napi vásáron jelentek meg, és több napig a városban tartózkodtak. Végül a szőlőhegyen fogták el őket. A tanúvallomások szerint a szőlőhegyen történt elfogatáskor hat-hét szekérrel érkező cigány volt. Többségüket csalással vádolták a kihallgatás során. Így többek között a nyolcvan éves Lakatos Péter vándorkovácsot is, aki a Nógrád megyei Tarcsáról származott. Vallomása szerint mintegy hét hónapnyi vándorlás után Nógrád, majd Pest megyén át, Lovasberényen keresztül érkezett Székesfehérvárra. A vándorkovács feleségével, két fiával és egyik fiának családjával kelt útra. A család nőtagjait és fia két gyermekét nem hozta be a városba, hanem egy általa név szerint nem ismert, német ajkú községben, feltehetőleg Vértesacsán hagyta őket. A csalással vádolt kovács lószerszámokért és a kocsi javításához szükséges eszközök megvásárlásáért indult a székesfehérvári országos vásárba. Hétfő délután érkeztek a városba, nappal a vásárban tartózkodtak, este a téglagyár közelében húzták meg magukat.

Ugyancsak a Demeter-napi vásáron „fogták meg” csalás vétségéért Lakatos Gyula ötven éves, Heves megyei, erdőtelki „új polgárt”. A „passuális levelet” ő sem tudta bemutatni, bár valamennyi kihallgatott azt állította, hogy rendelkezett vele. Ő is hosszas vándorlás után érkezett Székesfehérvárra, s

11 KÁLLAY István (1971) *A székesfehérvári vásári bíraskodás 1688–1790. Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 4. évf. 5. sz. pp. 119–120.

Nógrád megyei társaihoz hasonlóan ő sem hozta be családját, hanem a környező falvak valamelyikében helyezte el őket. Összesen mintegy kilenc alkalommal találhattunk roma ügyeket a fenti iratsorozatokban 1789–1813 között.

A cigányokat elsősorban a tulajdon elleni cselekmények miatt távolították el a városból. 1769-ben a vásárokon megjelenteket botbüntetésre ítélték, majd hamarosan be sem engedték őket lopott lovakkal való kereskedés miatt. Kivételt csak azok képeztek, akik levéllel tudták igazolni jogállásukat. Fejér megyében is hasonló intézkedéseket hoztak, 1791-ben a vándorcigányokat huszonöt bot büntetésére ítélték a vásárokon történő lókereskedés miatt. A tulajdon elleni bűncselekmények mellett rablás és útonállás miatt is elítélték őket.

A városi börtönben a cigány rabokkal külön is foglalkoztak. 1780-ban az egyházmegye konzisztóriumja egy nyugdíjas pap személyében börtönlelkészt nevezett ki. A rabok lelki gondozásán túl feladatává tették, hogy a börtönállapotokról is tegyen jelentést a püspöknek, sőt, az 1780. március 14-én készített börtönlelkészi szabályzat külön pontban hívta fel a lelkész figyelmét a börtönben lévő cigányok oktatására.¹²

Székesfehérváron – csakúgy, mint Fejér megyében – a cigányok ügyét a koldusok és csavargók ügyével egy szinten, közbiztonsági kérdésként kezelték. Hasonló volt a helyzet a legmagasabb kormányzati szinten is. A Helytartótanács cigányügyi osztályának megszüntetése után a megtelepedett cigányok ügye a vármegyei osztály hatáskörébe, a kóbor cigányok ügye a köz- és városrendőrségi osztály hatáskörébe került. A székesfehérvári magisztrátus is elsőként a Helytartótanács utóbb említett osztályának leiratai után foglalkozott a cigányokkal. A rendeletek a cigányság életének számos pontját szabályozták: öltözködésüket, házasságkötésüket, a gyerekek oktatását stb.¹³

Leggyakrabban személyleírásokat, illetőleg egyes cigánycsoportok leírását lelhetjük fel a tanácsi iratok között. 1816-ban két cigány személy leírását küldték meg a városához, akik a Moson vármegyei fogházból szöktek el.¹⁴ A következő évben morvaországi cigányok leírását közölték.¹⁵ Néhány év meg-

12 NÉMETH László (1979) *A Székesfehérvári Egyházmegye kialakulása (1688–1777) és első püspöke Sélyei Nagy Ignác (1777–1789)*. In: *Székesfehérvár Évszázadai* 4. (1688–1848). Székesfehérvár, István Király Múzeum. p. 81.

13 FELHŐ Ibolya—VÖRÖS Antal (1961) *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest, Akadémiai K. pp. 144–151. és 186–187. A Helytartótanács cigányokkal kapcsolatos rendeleteiről lásd TÓTH Péter (2005) *Mária Terézia cigánypolitikája*. In: MÁRFI Attila fel. szerk. *Cigánysors*. Pécs, Emberháza Alapítvány. 260 p.

14 Városi Levéltár és Kutatóintézet Acta politica 1816. No. 872.

15 Városi Levéltár és Kutatóintézet Acta politica 1817. No. 1375.

szakítás következett ezután, 1825-ben egy cigánycsoport, majd ismét morvaországi cigányok leírását adta meg a felsőbb hatóság.¹⁶ 1829-ben nemcsak a cigányokat, hanem lovaikat is leírták.¹⁷

A fentiek mellett felsőbb rendelkezések is érkeztek a szabad királyi város tanácsához. Ezek a rendeletek, utasítások főleg a kóbor cigányokra vonatkoztak, az útlevelek nyilvántartására, a vonatkozó rendszabályok szigorú betartására, a kóbor cigányok részére útlevelek kiadásának megtagadására vonatkoztak. Az 1840-es évek elején újabb szigorításokat léptettek életbe, amelyek már nem kizárólag a cigányságra, hanem egyidejűleg a zsidóságra is vonatkoztak, és az úti levelek kiadásának megszigorítását célozták.¹⁸

*

Fejér megyében, az 1780-as években hatvanhárom községben éltek cigányok. Ezen községek között több Székesfehérvárhoz közeli települést találunk: Aba, Fehérvárcsurgó, Iszkaszentgyörgy, Magyaralmás, Lovasberény, Nádasdladány, Pákozd, Pátka, Sárkeresztúr, Sárkeresztes, Seregélyes, Szabadbattyán, Tác és Zámoly községeket. Fejér megyében ekkor mintegy kétszáz család és tizenhárom özvegyasszony lakott. Nagyobb számban (öt családnál többen) éltek: Adony, Bicske, Cece, Csákvár, Etyek, Lovasberény, Mór, Pákozd, Perkáta, Pusztavám, Sárkeresztúr, Seregélyes, Tabajd, településeken.¹⁹

Székesfehérváron 1780. január 3-án kelt jelentésében Kiss György főbíró arról számolt be, hogy „ezen népből városunkba senki sem telepedett le”. Néhány évvel később azonban az összeírás szerint egy család Német István zsellér és családja (fia és hét lánya) lakott a városban. E szám azonban nem tartalmazta a városban élt cigány cselédek számát, amelyet ugyancsak az említett összeírásból ismerünk, számuk azonban nem volt jelentős.²⁰

Az 1837. évi cigányösszeírás sem tartalmaz adatokat. A tanácsülési jegyzőkönyvben említik, hogy „e Városban czigányok nem tartózkodván – ez itt fel-

16 Városi Levéltár és Kutatóintézet Acta politica 1825. No. 229., 1827. No. 1730.

17 Városi Levéltár és Kutatóintézet Acta politica 1829. No. 418.

18 Városi Levéltár és Kutatóintézet Acta politica 1842. No. 1629., 1843, No. 731.

19 HEICZINGER János (1977) *A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században*. In: *A Dunántúl településtörténete* II/1. 1767–1848. Pécs, MTA PAB. pp. 276–288.

20 u.o. p. 289.

jegyeztetik.”²¹ Az 1841. évi cigány családkról szóló jelentés is hasonló módon számol be arról, hogy a városban nincsen letelepedett cigányság. Ez alkalommal is a kapitányi hivatal végezte el az összeírás elkészítését.²²

Az 1850–51. évi népszámlálás során Fejér megyében 986 cigányt írtak össze.²³

A neoabszolutizmus időszakában a Birodalmi törvény- és Kormánylap központi rendelkezést nem közölt le a cigányságot érintően. A korábbi gyakorlat érvényesült, a kormányservek rendészeti kérdésként kezelték ezen ügyet.²⁴

A cigányoktól megtagadták a tartózkodási engedélyeket is. A tartózkodási engedély egy adott időre szólt, a városban hosszabb-rövidebb ideig élő zenészek, színészek, kereskedők kapták. A cigányok azonban az 1830-as évekig nem kaphatták meg. 1817-ben egy cigány újpolgártól tagadták meg az engedélyt egyúttal intézkedtek arról, hogy a gyanús személyekkel együtt a többi cigányt is eltávolítsák a városból. A cigányzenészek befogadása is lassan haladt előre, 1830-ban egy Csóron lakó cigányzenésztől tagadták meg a letelepedést.

A város életében a cigányzenészek a XIX. század közepén jelentek meg. Az ezt megelőző időszakban városi zenészek működtek közre az ünnepeken, a polgárok szórakoztatását jelentő bálokon és egyéb rendezvényeken. A városi hatóság a hivatásos, alkalmazott városi zenészek jogainak gyakorlását segítette elő a magánzenészekkel szemben. A következő évtizedekben a szórakoztató zenélés feladatát egyre inkább a cigányzenekarok látták el. A fáklyás felvonulásokon is „barna hangászok” működtek közre.²⁵ A cigányzenészek jelenlétére vonatkozó egyik legkorábbi adat az 1840-es évekből származik. A Szépítő Társaság Anna-bálján, 1840. július 26-án az ekkor épített sóstói táncteremben már a délután folyamán megkezdődött a „barna hangászok zenéje mellett a’ tánc, mellynek csak a’ hasadó hajnal bíbora vetett véget” – olvashatjuk az egykori tudósításban.²⁶

A kiegyezést követően nagyszámban alakult egyletek táncos mulatságain is ők zenéltek. Ezek közül említhető a székesfehérvári Izraelita Nőegylet által

21 Városi Levéltár és Kutatóintézet Tanácsülési jegyzőkönyv 1837. No. 2008.

22 Városi Levéltár és Kutatóintézet Tanácsülési jegyzőkönyv 1841. No. 227.

23 Halász Imre (2009) Szórványos adatok a cigányság Bach-korszakbeli helyzetéhez. In: Márfi Attila fel. szerk. Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs, Emberháza Alapítvány. p. 48.

24 u.o. p. 49.

25 Bárdos Kornél (1993) Székesfehérvár zenéje 1688–1892. Budapest, Akadémiai K. p. 9.

26 u.o. p. 178.

rendezett táncmulatság.²⁷ A város egyik legrégebbi hagyománya a felsővárosi Szent Sebestyén templomban rendezett Szent Mihály-napi búcsú, amelyre a szomszédos megyékből is érkeztek juhászok. A hagyomány mintegy százötven éves fennállása során az 1870-es években már a szent misét követő ünnepségen cigányzenészek szolgáltatták a zenét.²⁸

A város egyik legnépszerűbb cigányzenekarát Dócsi Jancsi alakította. Az 1876 tavaszán szerveződő, tizennégy tagból álló társulat sörözőkben, kávéházakban működött. A következő években a város színházi életében is részt vettek cigányzenészek és -zenekarok. A városi társadalom megbecsült tagjaivá váltak a cigányzenészek, akik nem csupán Székesfehérváron, de a Dunántúl nagyobb városaiban is gyakran megfordultak. Darázs Miska cigányprímásról a szülővárosában megjelenő Vasvármegye is megemlékezett. A Szombathelyről Székesfehérvárra költözött prímásról megemlítik, hogy: „Életének utolsó éveiben valósággal úri cigány volt, s minden nagyúri alluret megtanult... Darázs utolsó percéig urasan élt, s emberemlékezet óta ő az egyetlen cigány volt Székesfehérváron, ki első emeleten lakott.”²⁹ A belváros polgárházainak tulajdonosai ingatlanaik jelentős részét bérlőknek adták ki. A földszinten többnyire üzletek és műhelyek voltak, a legelőkelőbb bérleménynek az utcafronton lévő első emeleti lakások számítottak.

A város zenei életében játszott szerepük és nyilvánvaló jelenlétük ellenére az 1893 januárjában végrehajtott cigányösszeírás is a reformkorhoz hasonló képet tár elénk. Ez alkalommal Székesfehérváron a város 27 548 főnyi lakosából két cigányt regisztráltak.³⁰ Megjegyezzük, hogy a kiegyezés kori első népszámlálást követően, 1873-ban terveztek cigányösszeírást, erre azonban nem került sor.³¹ Az 1893. évi statisztika készítése alkalmával a helyi hatóságok eltérő módon hajtották végre a Magyar Statisztikai Hivatal előírásait: „...némi törvényhatósági jogú város szabályszerű alakban kiállította a számlálási nyomtatványokat, de a kimutatások adatai részben eltérnek egymástól vagy a tényektől. Így Győr sz.[abad] kir.[ályi] város főkapitánysága elég általános kimutatást ad a külön cigány-városban lakó nagyszámú állandóan letele-

27 u.o. p. 164.

28 BÁRDOS Kornél (1993) *Székesfehérvár zenéje 1688–1892*. Budapest, Akadémiai K. p. 132.

29 SÁROSI Bálint (2004) *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1776–1903*. Budapest, Nap K. p. 345.

30 *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam IX. kötet.* (1895). Budapest, Athenaeum. Táblás kimutatások 4. p.

31 POMOGYI László (1995) *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris–Századvég. p. 92.

pedett cigányokról, de számláló-lapokat nem nyújt. Pécs sz.[abad] kir.[ályi] város rendőrbiztosa az általános kimutatásban nem állandóan letelepedett, sem huzamosabb ideig tartózkodó cigányról s csak vándorcigányokról ad számláló-lapokat. Így tesz Szabadka is; Székes-Fejérvár épen csak Lakatos Györgyöt, József főherceg alcsúthi cigány telepének volt vajdáját és fele-ségét nem ignorálja mint telepedetteket. Pedig köztudomású, hogy mind e városokban nagyobb számú, kétségtelenül cigány eredetű, általán ilyennek ismert és legnagyobb részt magát ilyennek valló s cigányul tudó polgár van, többnyire zenészek...”.³²

A városban letelepedett cigányok jelentéktelen száma mellett, azonban a vándorcigányok számát tekintve Székesfehérvár kiugróan magas értéket képviselt a dunántúli (szabad királyi, rendezett tanácsú) városok között. Harminc-öt vándorcigányt (tizennyolc férfit, tizenhét nőt) írtak itt össze. Az öt karaván, illetőleg ugyanannyi sátorban élő cigánycsoport között jelentős létszámmelté-rés volt, hiszen a legkisebb csoport háromfős, a legnagyobb kilencfős volt.³³

A dunántúli thj. városokban a cigányok jelenléte nem volt jelentős. Győr-ben állandóan letelepedett cigányt nem rögzített a statisztika, a huzamosab-ban egy helyben tartózkodók számát huszonhat főben rögzítették, s a város-ban vándorcigányok nem éltek.³⁴

Pécsett állandóan letelepedett és huzamosabb ideig egy helyen tartózkodókról nem tudtak, s csupán a vándorcigányok számát adták meg tizenhárom főben.³⁵ A dunántúli törvényhatósági jogú városok közül a legnagyobb számban Sopronban éltek, itt hetvenöt főt írtak össze. Sopronban a cigányok túlnyomó része, hatvan fő állandóan letelepedett, illetve tizenegy fő huzamosabban ott tartózkodó volt, a vándorcigányok számát négy főben adták meg.³⁶

Jelentősebb számban éltek Komárom törvényhatósági jogú városban (222 fő). Itt sajátos mesterséget is folytattak, a hajóbontást. Hasonló számban éltek Szombathely rendezett tanácsú városban (224 fő). A Dunántúlon 22 797 cigányt írtak össze, ennél lényegesen nagyobb számban éltek a Tiszántúlon, a Tisza-Ma-ros szögben és Erdélyben, utóbbi helyen számuk meghaladta a 105 000 főt.

Székesfehérvárral ellentétben, a megyében viszonylag jelentős a meg-telepedett cigányok száma, különösen a váli, a székesfehérvári, az adonyi és a sárbogárdi járásokban. Fejér megyében 1630 cigányt írtak össze. A megye

32 uo. p. 15.

33 uo. pp. 16–17.

34 uo. pp. 18–19.

35 uo. pp. 16–17.

36 uo. Táblás kimutatások pp. 18–19.

településein összesen 1936 cigány élt a huzamosabb ideig ott tartózkodókkal és a vándorcigányokkal együtt.³⁷ A legnagyobb számban (181 fő) Bicskén éltek.³⁸ A megyében élő, állandóan letelepedett cigányok többsége (1309 fő) házakban, 301 fő putrikban és kunyhókban lakott.³⁹ A huzamosabb ideig egy helyen tartózkodók lakásviszonyai már kedvezőtlenebbek voltak. A putrikban és kunyhókban élők adták e csoport többségét.⁴⁰ A vándorcigányok szinte teljes egészében – három fő kivételével – sátrakban éltek.⁴¹

A letelepedett cigányok többsége magyar nyelvismerettel igen, de cigány nyelvismerettel nem rendelkezett. A huzamosabb ideig egy helyben tartózkodók döntő többsége sem bírta a cigány nyelvet, de közülük száz fő beszélt a román nyelvet.⁴² A vándorcigányok őrizték meg leginkább nyelvüket, e csoportban is a legtöbben tudtak magyarul, de a csoport tagjainak fele beszélt a cigány nyelvet.⁴³

Székesfehérvár, de más városok esetében is hangzottak el kritikai észrevételek a cigányösszeírás adatait illetően. A statisztika eredményeit közzétvő kötetben olvashatjuk: „Az összeírás nem talált letelepedett cigányokat, (vagy a köztudomású állapottal szemben feltűnően csekély számban), a következő városokban: Esztergom, Pécs, Székesfehérvár (2), Győr, Kőszeg, Zala-Egerszeg, Szabadka, Karánsebes, s még néhány kisebb rendezett tanácsú városban. Pedig köztudomású, hogy e helyeken mindenütt vannak cigány zenekarok, melyek számos (részben családos) tagjainak cigány jellege kétségtelen. Budapest székes főváros cigány eredetű lakosainak száma valószínűleg felül van a félezren. Az itteni cigányzenészek egy részének családja vidéken tartózkodik.”⁴⁴

A statisztikai hivatal fent idézett megállapítása megerősíti, hogy Székesfehérváron a cigányügyre vonatkozóan számos adattal rendelkezünk. A cigányösszeírást követően gyakrabban foglalkoztak a kérdéssel a többi törvényhatósághoz hasonlóan (megye, város) a város különböző testületei, de átfogó szabályozás más törvényhatóságok gyakorlatával ellentétben nem született.

A dualizmus időszakában a cigánykérdéssel először 1885-ben foglalkozott a város törvényhatósága. Ekkor Pozsony vármegyével közös felirattal

37 uo. Táblás kimutatások pp. 4–5.

38 uo. p. 23.

39 uo. pp. 36–37. Földalatti odúban 4 fő, sátorban 18 fő lakott.

40 110 fő.

41 164 fő.

42 174 főből. uo. pp. 52–53.

43 uo. pp. 54–55.

44 u.o. p. 19.

fordult a kormányhoz a „hazátlan oláh cigányok kóborlásának betiltásának” ügyében.⁴⁵ A cigányügyek az 1890-es években váltak állandó napirendi kérdésekké. 1891-ben Liszits István közgyűlési tag interpellált a város határában letelepedő cigányok ügyében. Az eltávolításukra vonatkozó javaslat nem vált közgyűlési határozattá, mivel székesfehérvári illetőségűek voltak.⁴⁶

1894-ben a közgyűlés első napirendi pontja volt a cigányok elhelyezése. A város déli részén lakó „alsóvárosi” polgárok tiltakoztak az itt történt elhelyezésük ellen. Korábban a városi cigányokat a Felsőváros határában helyezték el. A város egyik vezető testülete, a tanács döntött elhelyezésük megváltoztatásáról. A kérdésfelvetés tulajdonképpen a közgyűlés és a városi tanács hatásköri vitája is volt, de felértékelődött azért is, mert ebben az évben helyhatósági választásokat tartottak.⁴⁷

1894-ben Pálffy Károly bizottsági tag, sürgette a kapitányi hivatal intézkedését. Indítványa értelmében a nem helybeli illetőségű cigányokat ki kellett toloncolni. A fehérváriak esetében azonban munkahelyek, iskoláztatás biztosítását és a koldulás megszüntetését javasolta. Részben felvetéseinek következményeként a tanács szabályrendelet alkotását javasolta. A kérdésről ekkorra már a főispán is véleményt formált. A szabályrendelet a kóbor és vándorcigányok megtelepítését és garázdálkodásaik megszüntetését célozta. Bár a törvényhatósági bizottság utasította a rendőrkapitányt a szabályrendelet elkészítésére, ő a vonatkozó javaslatot nem terjesztette be.⁴⁸

A következő évben ismét a kóbor cigányok garázdálkodásainak megszüntetéséről tárgyaltak. A Székesfehérvár és Vidéke Ipartestület tiltakozott a vásárok rossz közbiztonsága ellen. S bár a „városi iparosok személy és vagyonbiztonsága” érdekében a rendőrségi személyzet növeléséről határoztak, az intézkedések ellenére a vásárok biztonsága nem javult. A Széna téren az év folyamán cigányok telepedtek le, ekkor sertésvásárokat és szarvasmarhavásárokat rendeztek itt, de néhány száz méterre volt a lóvásártér is.⁴⁹

A kóbor cigányokkal kapcsolatos hatósági intézkedések nem jártak tartós eredménnyel a későbbiek során sem. 1896-ban a sóstói halászártól tiltották

45 Városi Levéltár és Kutatóintézet Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv (továbbiakban: Thb. jegyzőkönyv) 1885. No. 218.

46 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1891. No. 370.

47 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1894. No. 1. Thb. jegyzőkönyv 1894. No. 149., 233.

48 Városi Levéltár és Kutatóintézet Tanácsi iratok. 5429/1894, 6513/1909. sz. Thb. jegyzőkönyv 1894. No. 149, 233.

49 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1895. No. 19, 143.

el őket. A tó halászatának bérlője tett panaszt.⁵⁰ Bár a cigányok ügyével nem hozhatjuk szoros összefüggésbe, a következő évben a város belterületén éjjeli őrség felállításáról hoztak döntést. Ezen interpelláció kapcsán intézkedtek garázdálkodásuk megakadályozásáról is. Ennek során december 4-én elrendelték éjjel-nappali „őrzésüket”. A hatósági őrizet a következő év tavaszáig, április 1-jéig tartott. A város a felmerülő költségeket az állampénztárból kívánta pótolni, egyúttal feliratban fordult a Belügyminisztériumhoz a kérdés rendezésért.⁵¹ Munkába állításuk ellen – főként utcaseprés – a belügyminiszter is tiltakozott. Ennek köszönhető, hogy a hatósági felügyeletet és a munkába állítást is visszavonta a közgyűlés. Ugyanakkor megkísérelte a cigány gyermekek összeírását, és iskolalátogatási kötelezettséget léptettek életbe. A tankötelesek regisztrálása azonban eredménytelen volt, az „összeírás elől megszöktek”.⁵² Két év múlva újabb kísérletet tettek a tankötelesek összeírására. Réé István rendőrfőkapitány tizenhét tankötelesről tett jelentést. Alaghy Dezső iskolaszéki elnök utasítására a cigány gyermekeket megfelelő ruházattal látták volna el. A városi tanács azonban nem tett eleget az iskolaszék kérésének, „mert ilyen formán ruháztatásuk állandóan a várost terhelné”. A beiskoláztatás kérdését a „cigánykérdés gyökeres és országos jellegű rendezéséig” nem sürgették.⁵³

Az intézkedések ellenére számottevő javulás nem állt be, főként a külvárosok lakóit zavarták a vándorcigányok és a koldusok. Ezekben a városrészekben a megrendült közbiztonságot az éjjeli őrzérek sem állították helyre.⁵⁴ A századfordulóra a kóbor cigányok felügyelete és a „kóbor cigányok elleni védekezés” általános érdeklődést keltő várospolitikai kérdéssé vált. A megyei, városi sajtókban is számos cikk foglalkozott ennek köszönhetően a cigányokkal. A többségi társadalom véleménye ezen forrásokból is kitűnik.⁵⁵

A későbbiekben főként feliratok támogatásaként fordult elő a közgyűlési napirendek között a kóbor cigányok ügye. A „cigány-ügy” rendezését célzó Komárom megyei feliratot is támogatta a városi hatóság.⁵⁶

50 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1896. No. 220.

51 Városi Levéltár és Kutatóintézet Tanácsi iratok 21 076/1897. Thb. jegyzőkönyv 1897. No. 380. A költségek 125 forintot tettek ki.

52 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1898. No. 388.

53 Városi Levéltár és Kutatóintézet Tanácsi iratok 18 178/1900.

54 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1898. No. 210.

55 Vargha Dezső (2009) A cigányokkal kapcsolatos újságcikkek a Pécsi Közlöny 1907. évi példányaiban. In: Márfi Attila fel. szerk. Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs, Emberháza Alapítvány. pp. 61–89.

56 Városi Levéltár és Kutatóintézet Tanácsi iratok 1658/1902.

A dualizmus időszakában – a korábbiakhoz hasonlóan – elsősorban a koldulás és a csavargás megakadályozása miatt hoztak rendeleteket, ezek érintették leginkább a cigányságot. Fejér megye 1888-ban hozta a „Vándorcigányok kóborlásának megakadályozását célzó szabályrendeletet”.⁵⁷

A szabályrendeletek mellett miniszteri rendeletek, körrendeletek, utasítások szabályozták a „cigányügyet”. A kiegyezés időszakának első miniszteri rendelete 1867. július 9-én jelent meg. A belügyminiszteri körrendelet a cigányok kóborlásának megakadályozását kísérelte meg. Ennek kapcsán elrendelte, hogy a törvényhatóságok saját területükön hasznos munkát biztosítsanak részükre, útlevelet csak a keresettel rendelkezők és a büntetlen életűek kaphassanak, a keresettel rendelkezők és feddhetetlen életűek is csak személyükre és ne családjukra nézve kapjanak útlevelet, az útlevél nélkülieket illetőségi helyükre toloncolják, a határszéli törvényhatóságoknak előírta, hogy a területükön lévő, útlevéllel nem rendelkezők a szomszédos országokba át ne mehessenek, a más országokból érkezőket fordítsák vissza.⁵⁸

A dualizmus időszakában a cigányügy rendezésére intézményesített szinten is kísérletet tettek. A minisztertanács 1907. december 6-án rendelkezett a cigányügy országos rendezésével megbízott kormánybiztosi állás létrehozásáról.⁵⁹ Munkájának elősegítését a 14 461/1909. BM. sz. körrendelet is sürgette, amely a törvényhatóságok közreműködését szorgalmazta.⁶⁰

57 ERDŐS Ferenc szerk. (1998) *Fejér megye alispánjának éves jelentései (1872–1890)*. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 24. sz. p. 167. A csavargók és a koldusok s általában a munkakerülő elemek büntetéséről az 1879. évi XL. törvénycikk, a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról 62–70. §-ai rendelkeztek.

58 1442. R./1867. BM. számú körrendelet. In: MEZEY Barna szerk. (1986) *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest, Kossuth. pp. 182–183. A kérdéssel kapcsolatosan lásd még: 9389/1885. BM. számú körrendeletet Az új tolonc-szabályzat kibocsátása tárgyában. In: *Magyarországi rendeletek tára*. 19. folyam, 1885. (1886) Budapest, M. Kir. Belügyminisztérium. pp. 164–191.

59 14 461/1909. BM. számú körrendelet. „A kormánybiztos működését már megkezdvén, mindenekelőtt szükséges, hogy a cigányfaj számára, valamint a cigányok életmódjára, foglalkozására, kulturális és egyéb viszonyaira nézve megfelelő adatok álljanak rendelkezésére. Evégből a m. kir. központi statisztikai hivatal az összes községi előljáróságokhoz, valamint az összes városokhoz a tudomás végett idezárt kérdőívekkel azonos kérdőíveket fog szétküldeni.”

60 *Belügyi Közlöny*. (1909). 8. sz. p. 100.

POMOGYI László (1995) *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris—Századvég. pp. 95–96.

A világháború évei alatt tovább korlátozták a kóbor cigányok mozgását. A belügyminiszter 1916. évi rendelete a kóbor (sátoros) cigányokról⁶¹ felrótta nekik, hogy „csak szórványosan felelnek meg állampolgári kötelezettségeiknek”. „Jórészt kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. A nemzeti vagyon gyarapításához csak elvétve járulnak munkájukkal, és szükségleteiket csak kis mértékben fedezik keresményükből, mert ahhoz legnagyobb részben az emberek könyöradományaiából, sőt – mint a tapasztalat mutatja – igen gyakran tiltott módon jutnak”. A rendelet elsősorban a közbiztonság javítását tűzte ki célul: „jelen rendeletben foglalt intézkedéseknek az a céljuk, hogy egyrészt megszüntessék a veszélyt, melyet a kóborcigányok a közbiztonságra ezidőszert jelentenek...”. A cigányok kóborlását tiltó rendelet alapján a rendes lakóhellyel nem rendelkezőket kijelölt tartózkodási helyre kísérték. Okmányait, értéktárgyaikat, igavonóállataikat és járműveiket elismervény ellenében elvették. A telepre rendeltekről nyilvántartást is vezettek, a hét éven aluli cigány gyerekeket a legközelebbi állami gyermekmenhelyen helyezték el. (Megjegyezzük, erről már az 1901. évi VIII. törvénycikk, az állami gyermekmenhelyekről szóló törvény is rendelkezett.) A belügyminiszter a nyár folyamán pontosította a rendeletet, ebben hangsúlyozta, hogy a korábbi rendelet nem vonatkozik a letelepült cigányokra, másrészt leszögezte, hogy az előállított cigányokat a tartózkodási helyül kijelölt településeken kell hagyni.⁶² A következő évben a törvényhatóságok számára ismét körrendelet szabályozta a cigányokra vonatkozó eljárást. Ennek során a kóbor cigányok esetében tovább szabályozták a illetőségi helyre való toloncolást, a nyilvántartásba vételeket, a hadi segélyben való részesítésüket, foglalkoztatásukat stb.

61 15 000/1916. BM. számú eln. rendelet a kóbor és (sátoros) cigányokról. In: *Magyarországi rendeletek tára*. (1917) Budapest, M. Kir. Belügyministerium. pp. 438–456.

62 101 052/1916. BM. számú körrendelet a cigányoknak illetőségi vagy lakhelyükre való utasításáról. In: Mezey Barna szerk. (1986) *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest, Kossuth. p. 193. Lásd továbbá: 151 041/1917. BM. számú körrendelet a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról.

158. 15.000/1916. B. M. eln. sz.

455

4. sz. minta a 15.000/1916. B. M. eln. számhoz.

számú cigány-igazolvány

nyilvántartott cigány ^{férfi}/_{nő} részére.

Személyleírása:

1. Életkora:
2. Magyarul tud-e?
3. Milyen nyelven beszél?
4. Termete:
5. Arca:
6. Haja:
7. Bajusza:
8. Szakálla:
9. Szemei:
10. Orra:
11. Szája:
12. Különös ismertető jelei:

Érvényes község határára.

Kiállított: 1916. évi hó - n,
az ugyanezen községben szám alatt vezetett nyilván-
tartólap alapján.

A kiállító neve és állása:

P. H.

A XX. század fordulóját követően más településekhez hasonlóan a város szélén éltek cigányok; tizenkét család a város déli részén, peremén, a Sárkeresztúri út melletti telepen lakott.⁶³ A sátoros cigányok letelepítése érdekében a városi hatóság házhelyjuttatásokat is tervezett. A korábbi városi legelőkől 120–200 négyszögöles telkeket mértek ki számukra, de egyúttal vállalniuk kellett, hogy házat építenek rajta.⁶⁴ Beilleszkedésük nem volt sikeres, hiszen 1920 tavaszán az alsóvárosi sertéspestis okozásával vádolták meg őket, ennek következtében a legelőhöz közeli cigánytelepet felszámolták.⁶⁵ Az új telepet ettől nem messze, a Homoksonon jelölték ki. A homoksoni lakosok hamarosan tiltakoztak ide telepítésük ellen.

Zavaros Aladár polgármester 1920 májusában a törvényhatósági bizottság elé terjesztette internálásukra vonatkozó indítványát. E szerint a rendőrség „a Székesfehérvárott tartózkodó összes cigányokat nemre és korra tekintet nélkül vegye azonnal őrizetbe s mint közveszélyes egyéneket szállítsa a hajmáskéri fogolytáborba”. Javaslatát kiterjedt a többi törvényhatóság területén tartózkodó, „a közbiztonságra veszélyes összes kóborló cigányoknak összefogására és internálására”.⁶⁶ Az internáló javaslatot a romló közbiztonsági helyzettel indokolták, de végül nem hajtották végre.

1923. február 26-án a törvényhatósági bizottság ismételtén a kormányhoz fordult a cigányok kényszerelhelyezésének ügyében: „...a város határában sátorok alatt tanyázó cigányok legnagyobb része munkakerülő, munkát végezni nem is hajlandó, miért, hogy megélhessen koldul, lop, csal, miáltal a város, de az egész környék közbiztonságát is állandóan veszélyeztetik...” – olvashatjuk a törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvben. A testület részben a munkakerülőkről szóló, részben az I. világháború alatt a cigányügyről kiadott kormányrendeletek alapján kérte a kényszerlakhely kijelölését, amely a sátoros és a kóbor cigányokra vonatkozott volna. A korábbi kormányrendeletekkel szemben ezen elképzelés a járásonkénti összegyűjtés

63 Más feljegyzések 14 családról tudnak, mintegy 90–100 családtaggal.

64 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1920. No. 102–2568. A korábbi városrendezési gyakorlat szerint a közművek (út, járda, csapadék- és szennyvízcsatorna közvilágítás és a vízvezeték kiépítése) a ház-, illetve a telektulajdonosokat terhelte.

65 A sertéspestist állati belsőségek eldobálásával idézték elő. A későbbiek során is többször előfordult, hogy járványok törtek ki. 1944-ben a gazdasági hivatal intézkedett, hogy a környékbeli gazdák az elhullott állatokat ne adják ki a cigányoknak.

66 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv. 1920. V. 27. No. 239–8075.



A tervezett cigánytelep térsége (1910-es évek eleje)

Forrás: VLKI

helyett az internálótáborokban történő elhelyezést javasolta.⁶⁷ Egyes feltételezések szerint a hajmáskéri, majd néhány évvel később a zalaegerszegi internálótáborban kívánták elhelyezni őket.

*

Visszatérve a romák elhelyezésére, a beilleszkedésre a homokszori térségben sem kerülhetett sor. Az újabb városrendezési tervek 1924-ben a sátoros cigányok új telepét valamelyest távolabb, a városi belterület szélén lévő Bika-szigeti dűlőben jelölték ki. Ez ellen több városi polgár a belügyminiszterhez fellebbezett. Az eredménytelen fellebbezést a következő évben megismételték. Majd gróf Széchenyi Viktor főispán is beleszólt a város közönségét megosztó vitába, amikor túrhetetlennek minősítette, hogy a cigánytelep a Budapest–Siófok közötti országút mentén van.⁶⁸

67 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1923. No. 64–1464.

68 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1924. No. 133–16 570, Székesfehérvári Friss Újság 1927. október 13. p. 1.

Másolat. Méltóságos polgármester ur! A f.é.május hó 27-én tartott rendes havi közgyűlésen sz.a. hozott közgy.határozatot törvényes határidőben megfeleltetjük, tisztelettel kérve ,hogy felebbezésünket a nagym. belügyminiszter urhoz felterjesztteni méltóztatassék.E felebbezésnek indokát az alábbiakban adjuk elő.Régóta vajdó kérdése Székesfehérvárnak a cigány ügy. Különböző intézkedések következtében a székesfehérvári cigánytársa - ság, mely elég tekintélyes létszámmal-körülbelül 200 fő-rendelkezik,rövid idő alatt három egymást követő helyen kapott elhelyezkedést,míg végre is 1928.október havában a városi hatóság mostani helyére helyezte át.Ezen hely a várostól körülbelül 1 1/2 km-re benne a gazdák földjei közt ,az alsóvárosi szűrek mellett fekszik.Könnyen el lehet képzelni,hogy mi lett ennek a következménye.Ősszel a cigányok az érett kukoricát szedték,a burgonyát, a répát és zöldség felét a földekről elhordták, lovaikat a közeli alsóvárosi szűrből tartották,a szalmát tüzelésre használták,de nem kimélték a tekintetben az országot melletti fákat,valamint a közelükben lévő szőlőhegy karóit sem .Nem kisebb meglepetések vártak a gazdákra a tavasszal,amikor az elrakott burgonyát a cigányok a földből kiszedték, sőt azt is megtették., hogy a munkáját végző gazdák kocsijáról az ennivalót ellopták,ugy hogy a kora reggeltől késő estig künn dolgozó gazda egész nap étlen szomjan kellett hogy végezze munkáját.Igy megy az egész éven keresztül,minden évszaknak meg van a cigányok okozta veszedelem,amely közül talán mégis a legfélalmetesebb az, hogy a cigány-telep mint már említettem, az alsóvárosi szűrok mellett területén el,ugy az aratáskor asztagba rakott gabonát,mint a cséplés után kazalba rakott szalmát állandóan az elégés veszélyezteteti.Különösen áll ez az idei évtől,mikor is az előljáróság a gazdák egy nagy részének nem engedvén meg a betakarodást,terményeiket itt a közös szűron kell majd elhelyezniük.A bajok orvoslásáért hiába fordultak a gazdák az előljárósághoz,ott azt a választ kapták,hogy fogják rajt a cigányt a lopáson,ami természetesen lehetetlen,hisz kin a földeken ki merőbe meghokáztatni,a rajta fogott cigány elfogását,ha egy kicsit is kedves az élete.Mindezek figyelembevételével,amikor már másként nem tudunk a bajokon orvoslást találni,Kovács Imre gazdálkodó városi bizottsági taggal egy indítványt adtunk a közgyűléshez,amelyszerint a cigányokat s mostani kihe-lyezett telepüknek közvetlen a város végére való áthelyezését kéri,oly helyen,amely az országtuttól körülbelül 150 m.-re esik s mégis állandó felügyelet alatt lehetne a cigányokat tartani.

Az alsóvárosi gazdák polgármesterhez intézett levele

Forrás: VLKI

A több évig tartó vita eredményeként – 1928 októberében – a Bikaszigetről a cigánytelepet a Váraljai dűlőben helyezték el. A telepen faházakat állítottak fel, körülárkolták, latrinákat létesítettek. A barakkokban huszonkét család kapott helyet.

1929-ben ismét a cigánytelep áthelyezéséről olvashatunk a várostörténeti forrásokban. Az alsóvárosi „szűrűk”⁶⁹ melletti elhelyezés ellen az alsóvárosi gazdák és a Székesfehérvári Gazdakör is tiltakozott.

Végül a cigánytelepet a helyén hagyták, tekintettel arra, hogy az közforgalmi utaktól és a legelőktől is megfelelő távolságra esett. A közgyűlés azonban érdemben foglalkozott azzal, hogy a nem fehérvári illetékességű cigányokat kitoloncolja a város területéről. 1930 augusztusában a polgármester előterjesztésére a kisgyűlés végül a cigánytelep áthelyezését javasolta. A vizenyős és egészségtelen helyről egy kissé távolabb, a sárkeresztúri sorompón kívül a börgyár közelében helyezték el őket. A mintegy 1400 négyszögöl területű telepre költözés terheit, a házak felépítését a telep lakói (29 család, 192 fő) viselték. A cigánytelepen az 1940-es évek elejére számos építményt emeltek. Az idegen cigányok beszivárgását azzal kívánták megakadályozni, hogy szabályozták a cigánytelepen történő letelepedést és a házépítéseket. A polgármester rendelete szerint a vajda vagy helyettese köteles volt a város gazdasági hivatalánál jelenteni, ha az épület tulajdonjogában változás történt.

Az építési engedélyt is a vajda vagy a helyettese kérhette. Az épületek tulajdonosaira évi tíz forint területhasználati és jogelismerési díjat vetettek ki, tekintettel arra, hogy a telep területe városi tulajdon volt.⁷⁰

A telep áthelyezésekről szóló viták mellett a cigány gyerekek oktatása is vita tárgya volt. 1929-ben a Sóstói KIOSZK-ban a „tanköteles cigány gyermekek oktatására külön iskolát” hoztak létre, amely 1931 áprilisában szűnt meg. Az iskolát a vendéglő egyik termében helyezték el.⁷¹ Hamarosan sor került a tanköteles cigány gyermekek összeírására, a cigányiskola felszerelésére. A városi községi iskolák átszervezése folytán – ekkor szűnt meg az Öreghegyen a szőlőhegyi iskola egyik osztálya – a rendelkezésre állt a cigányiskola felszerelése és a tanköteles gyermekek részére a tankönyveket is biztosítani tudták.⁷²

69 Jelentése: szűrűk

70 Városi Levéltár és Kutatóintézet Polgármesteri iratok 1940. Számn.

71 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1929. 162. – 5045. sz.

72 Városi Levéltár és Kutatóintézet Városi iskolaszék iratai 1930.

A tankötelesek iskolalátogatása november 1-jétől április 30-ig tartott. Az itt tanító Vadas József az 1930–31-es tanév tapasztalatait az alábbiakban foglalta össze: „Nehéz munkám sikerét a cigányok lelki életének ismeretére alapoztam. A cigány kétféle környezet hatása alatt áll, szociális és fizikai. Élet-körülményeivel szoros kapcsolatban álló táplálkozása és tisztálkodása nagymértékben befolyásolja nevelésüket. Legfőbb vágyuk a természeti népek nomád módján élni. Éppen ezért a kultúrában és az oktatásban az évszázados tradíciók megbontását látják, s ezért kezdetben idegenkedtek mindentől, ami az iskolában történt.” Jelentésében kitért az egyes tantárgyak értékelésére is: „Számképeik, számismereteik az oktatás kezdetén minimálisak voltak. Még a 12 éves tanulók közül is csak 3–4 volt képes biztos feleletet adni. Csigalépésekben sikerült elérnem, hogy 10-ig megbízhatóan számoltak. A beszéd és értelem gyakorlat tanítása során a legnagyobb nehézség az volt, hogy rosszul vagy néhányan magyarul alig tudtak beszélni. Anyanyelvük speciális, szókincsük kevés. [...] A rend, fegyelem, család, tisztaság, táplálkozás, munka stb. fogalmakat sikerült tisztázni. E fogalmakról segítségemmel összefüggően tudtak beszélni. Az olvasás várakozáson felül sikerült. A tanév végére a tanulók többsége jól olvasott, bár kiejtésük továbbra is jellegzetes „cigányos” maradt. Írás már nem volt ilyen eredményes. [...] Legkedvencebb tantárgyuk az ének volt. Szívesen és szépen énekeltek. A tornát gyűlölték, mert „fáradtságot” okozott, de játékos kombinációkkal elfogadták. [...] Meggyőződésem, hogy bár nehezen idomítható és formálható anyaggal állunk szembe, de oktathatók és nevelhetők. Megfelelő anyagi támogatás, gondos, körültekintő nevelő-oktató munkával hasznos polgárrá tehetjük őket.”⁷³

A cigányiskola a tanév végén, áprilisban szűnt meg. A tanulók elhelyezését a Széchenyi utcai – alsóvárosi – elemi iskolában kívánták megoldani. Az iskola egy tantermét szeparálták el a cigánytanulók céljaira, „a polgári tanulókkal való érintkezés” elkerülése végett a tanításra a délutáni órákban került volna sor. A tanköteles és beiratkozott tizenkét tanuló oktatása azonban ellenállást váltott ki. Az elkülönítés ellenére a szülők tiltakoztak az itt folyó oktatásuk ellen. A „polgári szülők” javaslatát a városi iskolaszéki elnök is támogatta, részben azért, mert a tankötelesek száma tovább növekedett, tizennyolc gyermek oktatását kellett megoldani. Az ügy a megyei tanfelügyelőséget is megjárta. A tanfelügyelő javaslatára az elhelyezést megváltoztatták, így állami tanítói állás-hely létesült. A következő tanévben Berkes (Bründl) Edit állami tanítónő kapott megbízást a huszonnégy fős cigány osztály oktatására. Az új iskola épületének

73 Városi Levéltár és Kutatóintézet Városi iskolaszék iratai 1930.

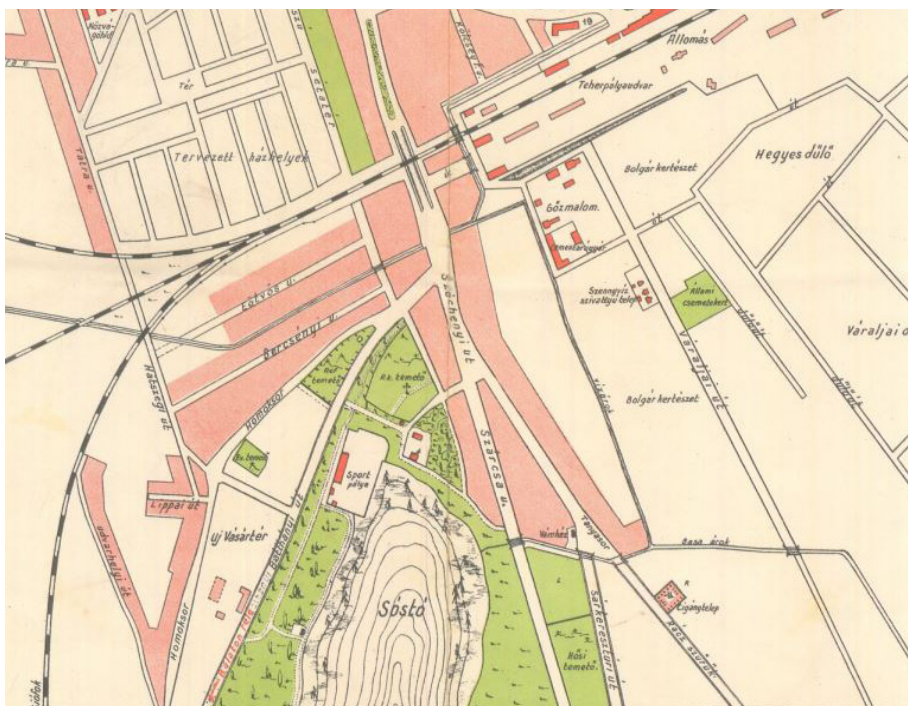
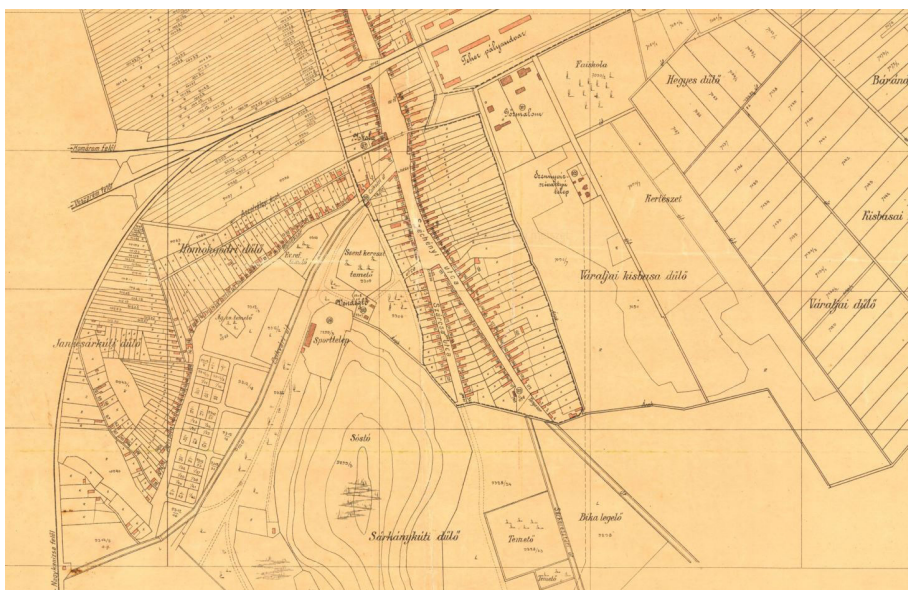
átadására 1934 novemberében került sor.⁷⁴ Az intézmény a Községi Elemi Cigány Népiskola néven működött. Az iskola nemcsak a tanítás céljait szolgálta, itt tartották a cigányesküvőket is. Cigányiskolák létrehozására az 1930-as években és az 1940-es években más törvényhatóságok területén is sor került.

A két világháború közötti időszakban a rendészeti kérdések kapcsán találhatunk elsősorban jogszabályi rendelkezéseket. 1928-ban a belügyminiszter hozott rendeletet a kóbor cigányok megrendszabályozásáról és rendelt el hatékonyabb adatgyűjtést a jelenség pontosabb felmérése érdekében.⁷⁵ A rendelet a kóbor cigányok és más hasonló elemek közrendet, közbiztonságot és közegészségügyet veszélyeztető életvitelét és magatartását célozta meggátolni. A belügyminiszter törekvése a kérdés teljes és átfogó szabályozása volt. Az új rendelet kibocsátását követően átfogó szabályozás kialakítása volt a célja, s elsősorban a rendőrhatóságok felmérései alapján a cigányok vándorlását szándékozta megakadályozni. A rendelet a rendőrhatóságok feladatává tette az ország területén található kóbor cigányok felkutatását, ezen csoportoknak az országba történő belépésének megakadályozását. Utóbbi esetben a kitoloncolást is elrendelte: „rövid úton fegyveres kísérettel lehetőleg ugyanazon az úton kell az országból eltávolítani, amelyen bejöttek”. Az illetőségi, vagy lakóhely megállapítása esetén az illetőségi vagy lakóhelyükre toloncolásról rendelkezett. A miniszteri rendelet visszautalt az 1913. évi XXI. A közveszélyes munkakerülőkről szóló törvénycikkre, amely úgy rendelkezett, hogy „a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat, kihágás miatt nyolcz naptól két hónapig terjedhető elzárással büntetendő”, illetve a fenn meghatározottakban elkövetett „cselekmény véttség és nyolcz naptól három hónapig terjedhető fogházzal büntetendő, ha a tettes... már két ízben meg volt büntetve és a cselekmény elkövetésekor utolsó büntetésének kiállása óta két év még nem telt el.”

Az 1920-as években több miniszteri rendelet látott napvilágot elsősorban a közegészségügyi helyzet javítása érdekében. 1924-ben a népjóléti és munkaügyi miniszter rendelete a kiütéses tifusz elleni védekezés folytatásáról intézkedett. Az 1923. évi járványt követően ismételt megbetegedések voltak, elsősorban a cigányok között ezért elrendelte a ruházatuk fertőt-

74 Városi Levéltár és Kutatóintézet Kézirattár. SURÁNYI István (1995) *Székesfehérvár nevelés- és iskolatörténetének enciklopédiája. 1030–1948.* Székesfehérvár.

75 257 000/1928. BM. számú A kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről. 1928. július 16. In: *Magyarországi rendeletek tára.* 62. folyam. 1928. Budapest, M. Kir. Belügyministerium. pp. 1025–1027.



A cigánytelepek térsége 1921-ben és 1938-ban

Forrás: VLKI

lenítését, valamint a fertőzöttek elkülönítését.⁷⁶ A fentieken túl rendeletek szabályozták a cigányok vándoriparát és házalási engedélyeit is.⁷⁷

A háborús évek alatt, hasonlóan az I. világháborús időszakhoz, korlátozásokat léptettek életbe velük szemben. E korlátozások a kóbor cigányokra, a telepen élő cigányokra vonatkoztak. A város területén korlátozták a cigányok „szabad mozgását”. A székesfehérvári rendőrkapitányság rendelete értelmében a város lakott területén április 1-jétől szeptember 30-ig reggel 5 órától 10 óráig, október 1-jétől március 31-ig reggel 7 órától 10 óráig tartózkodhattak. A rendelet kitért a városban lakó cigányok heti vásárokon, piacokon és az országos vásárokon történő tartózkodására is. Eszerint kizárólag vásárlási céllal jelenhettek meg, de csak fél 10 után. A vásárlást követően azonnal távozniuk kellett. A rendelet különbséget tett a vásárló és a munkában álló cigányok között, utóbbiakra nem vonatkozott a közterületen tartózkodás említett szabálya. A tilalom nem vonatkozott az orvosi ellátás és a gyógyszervásárlás esetében sem. (A cigánytelepen minden hónapban orvosi vizsgálatot tartottak.) A rendőrkapitányi rendelet megszegőit 100 pengőig terjedő pénzbírsággal sújthatták. A rendeletet a következő években is megújították, mivel hatálya csak egy naptári évre terjedt ki.⁷⁸

A rájuk vonatkozó szabályozások azonban más szinten is megjelentek. Hasonlóan a XIX. század 90-es éveéhez, a törvényhatóságok az 1930-as évek második felében is több szabályrendeletet hoztak a cigányokkal kapcsolatban. 1937-ben Borsod–Gömör– Kishont vármegyék fordultak a Belügyminisztériumhoz a „cigánykérdés” rendezése ügyében. E feliratot a városi törvényhatósági bizottság szakosztályainak - a jog-, valamint a pénzügyi bizottságok – támogatását követően a törvényhatóság is magáévá tette. A felirat elsődlegesen a házaló és a vándoriparos cigányokra, valamint a más községekben illetékességgel rendelkezőkre vonatkozott.⁷⁹

A frontharcok közeledtével további korlátozások léptek életbe. A cigányok mozgását másutt is korlátozták. A Zirci járás (Veszprém megye) főszolgabírója 1944-ben határozatot hozott többek között Győr, Komárom, Székesfehérvár, Sopron, Veszprém, Pápa városok – és a fenti megyeszékhelyekhez

76 47 083/1924. NMM. számú rendelet. Lásd még: 53 088/1923., 114 464/1923., 47 083/1924. számú rendeleteket.

77 Lásd az 141 113/1931. KM. számú rendeletet a letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról, valamint a 192 304/1931. BM. számú rendeletet a cigányok vándoripari és házalási engedélyéről.

78 Városi Levéltár és Kutatóintézet Székesfehérvár Város Polgármesterének iratai 243/1943. sz.

79 Városi Levéltár és Kutatóintézet Thb. jegyzőkönyv 1936. No. 31–19 660.

tartozó megyék – cigányságának kitiltásáról. A szeptember 8-i csatкаи búcsún nem engedélyezte a cigányok jelenlétét, egyúttal felkérte a polgármestereket és az alispánokat, hogy eltávozási engedélyt ne adjanak ki részükre.⁸⁰

A frontharcok alatt a déli hadműveleti területek kormánybiztosa is adott ki utasítást a kóbor cigányok fokozottabb ellenőrzésére. Tekintettel arra, hogy: „a munkaszolgálatra behívott, valamint egyes kir.[ályi] ügyészségek által munkára kiadott cigányok közül többen megszöktek, s ezek valamint viszsza maradt családtagjaik a közbiztonságra fokozottabb mérvben veszélyessé váltak, továbbá a cigányok az utóbbi időben sorozatos betöréses lopásokat követtek el, sőt egyesek fegyverrel felszerelt bandákba is verődtek és magatartásukkal oly látszatot kelthetnek, hogy partizánokhoz tartoznak”, megszigorították mozgásuk ellenőrzését, és megtiltották, hogy állandó tartózkodási helyüket elhagyják. Ez alól felmentést a községi előjáróság adhatott ki. Az engedély nélkül távozókat az 1500/1944. ME. számú rendelet alapján büntették és a büntetésen túl internálásukra is sor kerülhetett.⁸¹

A frontharcok közeledtével 1944 áprilisában a hadműveleti területekre különleges közigazgatási szabályokat vezettek be. Ez alapján a polgári közigazgatási intézményeket a hadműveleti terület kormánybiztosa alá rendelték. 1944. október 25-én a rendelet hatályát az ország egész területére kiterjesztették.⁸² A hadműveleti terület polgári közigazgatásának vezetésével Endre Lászlót bízták meg. A további rendelkezések következtében a törvényhatóságok és a beosztott tisztviselői kar vezetése a hadműveleti kormánybiztos alárendeltségébe került. A hadműveleti kormánybiztos feladatai közé tartozott a közrendészet, a hadsereg ellátása érdekében történő személyi és dologi juttatások biztosítása, a kiűrésre vonatkozó rendelkezések meghozatala, de a közegészségügy biztosítása is. E rendszer átmenet volt a polgári és a katonai közigazgatás között. A kormánybiztosi feladatok ellátásával többnyire a főispánokat bízták meg. Fejér megye és Székesfehérvár város főispánja a II. Honvédkerület hadműveleti kormánybiztosa volt.

80 Városi Levéltár és Kutatóintézet Székesfehérvár Város Polgármesterének iratai 17 050/1944. sz.

81 MEZEY Barna szerk. (1986) *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest, Kossuth. pp. 205–206.

82 3770/1944. ME. számú rendelet A különleges közigazgatási szabályok hatályának az ország egész területének kiterjesztése. A rendeletet, amelyet 1944. október 25-én hoztak kiterjesztette a 1500/1944. ME. számú rendelet hatályát az egész ország területére. In: *Belügyi Közlöny*. (1944) 46. sz. p. 1634.

1945-ben belügyminiszteri rendeletek is napvilágot láttak, amelyben a korábban „ideiglenesen megszállt” területek közbiztonsági feladatait szabályozták a rendvédelmi szervek számára. E rendeletek és értelmezésük a Tábori Biztonsági Szolgálat utasításainak megfelelően a fosztogatókkal szemben a felkoncolást alkalmazta. Elrendelte a cigányok összegyűjtését és internálását. Fejér megyében az elhúzódoó frontharcok idején számos községben az a vád érte a cigányokat, hogy fosztogattak, erőszakoskodtak, muszkavezetők voltak, együttműködtek a szovjet katonasággal. 1945 januárjában Szolgaegyházán mintegy harminc főt végeztek ki. Székesfehérvár visszafoglalását követően (1945. január 23.) a fehérvári cigányokat összegyűjtötték. A cigánytelepen lakók száma ekkorra jelentősen megnövekedett, a megye déli részeiből menekülőkkel bővült a számuk, pontos létszámadattal azonban nem rendelkezünk.⁸³ 1945 februárjában a Nemzeti Számonkérő Különítmény számolta fel telepüket és szállította őket Várpalotára. A telep lakóinak kisebb részét, mintegy száz fő elhurcolt fehérvári cigányt és a várpalotai cigányokat (3 család, 14 fő) a várpalotai Grábler-tónál végezték ki.⁸⁴

Felhasznált irodalom:

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Cigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam IX. kötet.* (1895). Budapest, Athenaeum. Táblás kimutatások

BÁRDOS Kornél (1993) *Székesfehérvár zenéje 1688–1892.* Budapest, Akadémiai K.

FELHŐ Ibolya – VÖRÖS Antal (1961) *A helytartótanácsi levéltár.* Budapest, Akadémiai K.

DUPCSIK Csaba (2009) *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Budapest, Osiris Kiadó.

83 Az 1941. évi népszámlálás Székesfehérváron 14 főben adja meg a cigány nemzetiségűek számát, Fejér megyében 1102 főben. A statisztika külön rögzítette a népesség anyanyelvi megoszlását, Székesfehérváron a cigány anyanyelvűek száma 169 fő volt, míg Fejér megyében 553 fő. A cigány nyelvet beszélők száma Székesfehérváron volt a legmagasabb valamennyi thj. város vonatkozásában. Az 1941. évi népszámlálás. 4. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. Bp., 1979. p. 33. és p. 36.

84 VERESS D. Csaba (1977) *A balatoni csata Veszprém,* [s.n.], p. 159. KOVÁCS Zoltán András (2008) *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban* [bölcsezdoktori disszertáció] Budapest, Pécsi Tudományegyetem. pp. 207–208. és KARSAI László (1991) *Cigánykérdés Magyarországon 1944–1945. Regio: kisebbség, politika, társadalom.* 2. évf. 1. sz.

- HEICZINGER János (1978) *Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11. évf. 12. sz. pp. 153–251.
- HEICZINGER János (1976) A cigányok letelepedésének kezdete Fejér megyében. In: *A Dunántúl településtörténete 1. Veszprém, MTA Veab.* pp. 231–242.
- HEICZINGER János (1977) A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században. In: *A Dunántúl településtörténete II/1. 1767–1848. Pécs, MTA PAB.* pp. 273–290.
- KARSAI László (1991) *Cigánykérdés Magyarországon 1944–1945. Regio: kisebbség, politika, társadalom.* 2. évf. 1. sz.
- KÁLLAY István (1988) *Fehérvár Regimentuma 1688–1849. Fejér Megyei Történeti Évkönyv.* 18. sz.
- MÁRFI Attila szerk. (2005) *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I.* Pécs, Emberháza Alapítvány.
- MÁRFI Attila szerk. (2009) *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II.* Pécs, Emberháza Alapítvány.
- MEZEY Barna szerk. (1986) *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Budapest, Kossuth.
- POMOGYI László (1995) *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Budapest, Osiris–Századvég.
- SÁROSI Bálint (2004) *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1776–1903.* Budapest, Nap K.
- SIMON Éva (1999): *A cigányügy jogi szabályozása Magyarországon.* 2. *Amaro drom* 9. évf. 11. sz. pp. 6–10.
- SIMON Éva (2000): *A cigánykérdés jogi szabályozása Magyarországon.* 4. *Amaro drom* 10. évf. 1. sz. pp. 6–8.
- SIMON Éva (2000): *A cigánykérdés jogi szabályozása Magyarországon.* 6. *Amaro drom* 10. évf. 3. sz. pp. 12–14.

SZÉCHENYI



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE